

Роднае слова

2013/5

(305)

май

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамзаў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, У. Мархель,
 З. Мельнікава, П. Міхайлаў, М. Мушыньскі,
 М. Новік, В. Рагаўцоў, В. Русілка,
 У. Сенькавец, А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская, Т. Шэляговіч

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: Мініс-
 тэрства адукацыі прапануе, Актуальная тэма, Дыктант
 на ўроку, Імя ў методыцы, Малады даследчык прапа-
 нуе; *Калі закончыўся ўрок*: Да Дня Перамогі),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Свет-
 лья і імёны Беларусі, З архіваў часу, Скрыжаванні,
 Беларуская літаратура XXI стагоддзя, Асобы, Май-
 стэрства творцы, Пачынальнікі; *Методыка і вопыт*:
 Новыя тэхналогіі на ўроку; Каляндар памятных да-
 таў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*:
 Майстэрня слова, Скарбы мовы, Мова мастацкіх
 твораў, Малады даследчык прапануе, Лінгвістычны
 досвед, 3 гісторыі мовы, Назвы роднага краю,
 Крытыка і бібліяграфія, На кніжную паліцу),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусвет-
 ная культура*: Новыя выданні, Мастацтва ў
 кантэксте часу, Нацыянальныя сімвалы, Да
 Міжнароднага дня музеяў, Спадчына, Мастацтва
 кіно),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурны рэдактар
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
 Вольга Барздова,
 Ларыса Сагановіч,
 Ніна Ваніцкая,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая.**

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Ліякумовіч Цімафей. Максім Багдановіч – вястун і пракладчык новых літаратурных шляхоў	3
Жыбуль Віктар. “Маланкі красаліся з воч...”: Жыццё і творчасць Апанаса Атавы	6
Трус Мікола. “Зачараваныя на Усход”: украінскі літаратурны рух у Польшчы 1920 – 1930-х гг.	10
Андрэева Аляся. Асіметрыя паўсядзённасці ў прозе Франца Сіўко	14
Падліпская Зоя. “Вернасць роднаму слову, вернасць роднай зямлі”: Інтэрв’ю з пісьменнікам Навумам Гальпяровічам.	16
Аўдоніна Таццяна. Францыск Скарына: шлях служэння Радзіме і народу: Асоба асветніка ў сучаснай драматургіі	20
Бурдзялёва Ірына. Даследаванне вытокаў: Зборнік “Шляхамі да беларускасці” Міколы Хаўстовіча	23

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Каўрус Алясей. Слова пра дзеясловы: Паводле слоўнікаў і тэкстаў.	27
Лепешаў Іван. Пра слоўнік фразеалагізмаў з твораў Якуба Коласа. <i>Працяг</i>	31
Багамолава Алена. Лексіка-сінтаксічныя адметнасці драматургічнага падстылю	35
Аўчыннікава Ганна. Утварэнне асабовых назоўнікаў усходнеславянскіх і польскай моў: Супольныя рысы і адметнасці.	38
Груца Аляксей. Пра паходжанне голасу як сродку маўлення	42
Рогалеў Аляксандр. Вытокі наймення горада Ігумен.	44

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Новік Марыя. Ад простага сказа да складанага: Метадычныя парады і рэкамендацыі (IX клас). <i>Працяг</i>	48
Гаўрош Ніна, Савіцкая Ірына. Інфінітыўныя сказы	53
Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына, Старасценка Таццяна. Дыктант як від практыкавання: Дыктанты для самакантролю.	56
Воюш Інга. Маўр-Дзя-Дун і Дзэдэмона: Вывучэнне творчасці Янкі Маўра з выкарыстаннем магчымасцей сеціва.	59

Бельскі Алясей. Святло чалавечнасці: Да 100-годдзя з дня нараджэння акадэміка Васіля Івашына.	62
Булаўкіна Ірына. Тэкстаўтваральная і сэнсава-стылістычная роля прыметніка: Лінгваметадны аспект	68

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Шырвель Алена. Наш доўг – наша памяць: Сцэнарый класнай гадзіны (VI – VIII класы).	73
---	----

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Коўрык Аксана. Кніга, што вяртае нас да саміх сябе.	76
Нячаева Галіна. Рукапісныя помнікі – сведкі ікананічнай традыцыі Веткі. <i>Заканчэнне</i>	79
Габрусь Тамара. Манумент Перамогі – крышталізацыя вечнасці	84
Лабада Таццяна. Інтэрактыўная праца з наведвальнікамі Літаратурнага музея Максіма Багдановіча: 3 вопыту работы	87
Вашкевіч Таццяна. Беларускае скрыпічнае мастацтва вуснай традыцыі ў культурнай прасторы Гродзеншчыны ў XIX – XX стст.	90
Сцяжко Наталля. “Быць пачутым...”: Амерыканскае дакументальнае кіно на беларускім экране	94

In memoriam. Фёдар Піскуноў (47).

Паэтычная старонка. Атава А. Іду з жніва... Ноч. Дарогаю (9).

Лось Е. Памяці Янкі Маўра (59). Кебіч Л. Прадвызначэнне. Ты пакліч (95).

Літаратурны ветразь. Кебіч Л. “Родным словам Радзіме служыць” (95).

Лінгвістычны досвед. Сцяцко П. *Пазоўнік, ісец* (41).

Крытыка і бібліяграфія. Шур В. Глыбока і ўсебакова пра камічнае: Пра манаграфію “Вербальныя сродкі камічнага ў беларускай драматургіі: канец XVI – пачатак XX ст.” В. Рагаўцова (45). **Прыгодзіч М.** І доўжыцца няхай шчасліва новы дзень...: Пра зборнік артыкулаў “Перад змярканнем” І. Лепешава (46).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён. Ліпень (19, 26).

Крыжаванка. Сопікава В. Кніга Беларусі (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

МАКСІМ БАГДАНОВІЧ – ВЯСТУН І ПРАКЛАДЧЫК НОВЫХ ЛІТАРАТУРНЫХ ШЛЯХОЎ

Вядома, і да прыходу Максіма Багдановіча ў літаратуру беларускія пісьменнікі мелі ў сваім арсенале значныя творчыя набыткі. В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч, Я. Лучына, а асабліва Я. Купала, Я. Колас, Цётка спрыялі яе трываламу станаўленню, зрабілі важкі ўклад у паэзію, прозу і драматургію. Беларускае прыгожае пісьменства адчувала пад сабой цвёрдую глебу, бо яго творцы *“вырослі в народе, от народа не оторвались, им известны народные нужды и народные язвы, близка психика народа; они знают народ, и народ знает их, – знает и верит им”* [1, т. 2, с. 213]. Багдановіч ганарыўся тым, што *«за восем-дзевяць год свайго праўдзівага існавання наша паэзія прайшла ўсе шляхі, а пачасці і сцэжкі, каторыя паэзія еўрапейская пратаптывала болей ста год. З нашых вершаў можна было б лёгка зрабіць “кароткі паўтарыцельны курс” еўрапейскіх пісьменніцкіх напрамкаў апошняга веку. Сентыменталізм, рамантызм, рэалізм і натуралізм, урэсьце, мадэрнізм – усё гэтае, іншы раз у іх рожных кірунках, адбіла наша паэзія, праўда, найчасцей бегла, няпоўна, але ўсё ж ткі адбіла»* [1, т. 2, с. 287]. Ён быў перакананы, што *“вялікую ўнутраную рухавіцу мае яна – аб гэтым не можа быць і споркі”* [1, т. 2, с. 287].

Маладога паэта з ягоным народным светаўспрыманнем вабіла, што новая беларуская літаратура з першых крокаў заяўляла пра сябе як пра заступніцу народа, выразніцу ягоных інтарэсаў, памкненняў. Менавіта глыбокім сацыяльным зместам яна прыцягвала ўвагу іншамойных пісьменнікаў, што аддавалі ёй належнае за абарону прыгнечаных і занябальных, за абвясчэнне неабходнасці змагацца беларусам за законнае права *“людзьмі звацца”*.

Максім Багдановіч разумее, што беларускай літаратуры, каб пазбегнуць аднакаляровасці і *“не таптацца на адным месцы, а расці і ўшыр і ўглыб”* [1, т. 2, с. 185], наканавана сур’ёзная праца па пашырэнні магчымасцей: павелічэнні разнастайнасці жанраў і формаў мастацкіх твораў, выпрацоўцы перакладчыцкай тактыкі, стварэнні крытычных і літаратуразнаўчых дзялянак. Ён верыў у яе перспектывы здольнасці: *“І што б там ні было, а гмах яе*

[беларускай культуры], калісьці распачаты, павінен быць збудованы да канца” [1, т. 2, с. 286].

Пісьменнік паставіў перад сабой высакародную задачу: пашырыць далягляд беларускай паэзіі, садзейнічаць умацаванню і паскоранаму развіццю ўсяго дасягнутага ёю, каб яна з годнасцю заняла належнае месца як раўнапраўная ў пантэоне сусветнай культуры, унесла пасільны ўклад у агульначалавечую мастацкую скарбніцу. М. Багдановіч прызнаваўся, што меў *“жаданне прышчыпаць да беларускай пісьменнасці здабыткі чужаземнага паэтычнага труда, намагчы атрымаць ёй больш еўрапейскі выгляд. Апроч таго фактам з’яўлення іх [сваіх вершаў] хацеў давесці здатнасць нашай мовы да самых строгіх вымог вершаванай формы”* [2, с. 114].

У першую чаргу М. Багдановіч пашырыў магчымасці беларускай лірыкі, узбагаціў яе новым зместам, новымі канкрэтнымі і жывымі вобразамі, новымі формамі, мастацкімі сродкамі. Яго хвалявала сялянская нядоля, якая да таго часу была асноўным прадметам адлюстравання ў беларускай літаратуры, але і вабіла жыццё чалавека інтэлігентнага складу з глыбокімі душэўнымі перажываннямі, шматграннай інтэлектуальнасцю.

Значны крок быў зроблены паэтам у інтымнай лірыцы: *“Раманс”* (*“Зорка Венера ўзышла над зямлёю...”*), *“Не куйвай ты, шэрая зязюля...”*, *“Даўно ўжо целам я хварэю...”*, *“Я хацеў бы спаткацца з Вамі на вуліцы”*, *“Набягае яно”* і інш. М. Багдановіч дасягнуў адпаведнасці паміж поступам пачуцця і рухам вершаванага радка, чым якасна сцвердзіў лірычны пачатак у беларускай паэзіі.

Адначасова М. Багдановіч паглыбіў і пашырыў грамадзянскі пафас беларускай літаратуры, наглядна пацвердзіў неабходнасць і важкасць грамадскага прызначэння вершаванага радка пры адлюстраванні мінулага роднай зямлі і роздуму аб сучасным лёсе Радзімы (цыклы *“Старая Беларусь”*, *“Згукі Бацькаўшчыны”*, вершы *“Жывеш не вечна, чалавек”*, *“Рушымся, брацця, хутчэй”* і інш.). М. Багдановіч узмацніў у лірыцы публіцыстычны пачатак (*“Як выкляты богам”*, *“Кінь плач свой аб старонцы...”*, *“Нашых дзядоў душылі абшары лясоў...”*, *“Пагоня”* і інш.):

*Трэба з сталі каваць, гартаваць гібкі верш,
Абрабіць яго трэба з цярпеннем.
Як ударыш ты ім, – ён, як звон, зазвініць,
Брызнуць іскры з халодных каменяў* [1, т. 1, с. 126].

Малады паэт садзейнічаў таксама развіццю беларускай медытатыўнай лірыкі, з філасофскай заглыбленасцю насычаў яе роздумам над праблемамі чалавечага жыцця, узаемадзеяння чалавека з прыродай, з навакольным светам (“Цёплы вечар, ціхі вецер, свежы стог...”, “Нашых дзедаў душылі абшары лясоў...”, “На чужыне”, “Мая душа”, “Не знайсці мне спакою ні цёмнаю ноччу, ні днём...”). Ён адкрыў у беларускай паэзіі ўрбаністычную тэму (“Вулкі Вільні зіяюць і гулка грываць!”, “У Вільні”, “На глухіх вуліцах ноч глухая” і інш.), унёс значны ўклад у станаўленне беларускага паэтычнага эпасу (“Максім і Магдалена”, “Страцім-лебедзь”). Адным словам, праявіў сябе наватарам ва ўсіх тэматычных катэгорыях паэзіі, да якіх звяртаўся: у філасофскай, грамадзянскай, пейзажнай і любоўнай лірыцы.

Менавіта на долю М. Багдановіча выпала стаць першаадкрывальнікам у беларускай паэзіі формаў трыялета, рандо, раманса, актавы, тэрцыны, пентаметра, рубаі, танкі.

Узбагаціў М. Багдановіч і вобразна-выяўленчыя сродкі беларускай паэзіі, што знайшло ўвабленне ў метрыцы і ў рытміка-інтанацыйным складзе вершаў, у кампазіцыйных канструкцыях, у гукавой інструментоўцы, у разнастайных спосабах рыфмоўкі, у майстэрстве выкарыстання трапных метафар, эпітэтаў, параўнанняў. Паэт пераканальна давёў, што ніякі памер, ніякая форма не чужыя беларускаму слову, даказаў вялікія рэзервы, якімі яно валодае для ўдасканалвання тэхнікі вершаскладання.

Багдановічавы шматгранны маляўнічасць, багацце выяўленчых сродкаў і вершаваных прыёмаў абапіраліся на нацыянальны асаблівасці ўспрымання свету. Нельга не пагадзіцца з А. Лойкам, які вызначыў Багдановічаў “Вянок” як “класічны зборнік беларускай літаратуры пачатку ХХ ст.”, які “ў гісторыі нацыянальнай паэзіі стаў адным з лепшых узораў паэтычнага майстэрства, універсітэтам класічнай паэтыкі, даўшы прыклад універсалізму паэтычнага варштату” [3, с. 323]. Такім чынам споўнілася мара паэта: ягоны творчыя набыткі служаць выдатнай школай для новых пакаленняў мастакоў прыгожага слова.

Дбаючы пра ўздым беларускага пісьменства да ўзроўню найлепшых дасягненняў сусветнай культуры, М. Багдановіч лічыў надзённай неабходнасцю поруч з далейшым развіццём традыцыйных народных элементаў выкарыстанне адкрыццяў і набыткаў вядомых паэтаў свету ў спалучэнні з традыцыйнымі формамі беларускага верша. Спадзяваўся, што гэтаму паспрые перакладчыцкая праца, якая дасць магчымасць паэтам з сялянскага

асяроддзя азнаёміцца з узорами сусветнай паэзіі. З-пад яго пяра выйшлі пераклады са спадчыны Авідзія, Гарацыя, Гейнэ, Шылера, Верлена, Верхарна, Пушкіна і іншых прызнаных іншамоўных паэтаў. М. Багдановіч практычна вырашаў наступную задачу – закладваў асновы беларускай перакладчыцкай школы, адмаўляючы сляпую дакладнасць літаральнай перадачы іншамоўнага тэксту слова ў слова, радок у радок, патрабуючы, каб у перакладзеных вершах адчувалася “веянне духа жывога” [1, т. 2, с. 360] арыгінала.

На жаль, кароткае жыццё не дало магчымасці М. Багдановічу разгарнуцца як празаіку, але і ў прозе ён ішоў уласнай дарогай, як і ў паэзіі. Багдановічавы празаічны спадчына дазваляе зразумець грамадзянскія і эстэтычныя погляды пісьменніка, бо ў шэрагу апавяданняў ён выказаў думку пра ролю і месца мастацтва ў народным лёсе, у беларускім адраджэнні. “Музыка”, “Апокрыф”, “Апавяданне аб іконніку і залатару” ўнеслі ў беларускую прозу новыя тэмы і формы, пашырылі яе жанравыя рамкі, узбагацілі выяўленчыя магчымасці, вывелі за межы вясковай тэматыкі, напоўнілі філасофскім роздумам, псіхалагізмам. Пашыраючы перад беларускай апавядальнай літаратурай далягляд, пісьменнік верыў, што яна зойме значнае месца ў духоўным жыцці народа, бо беларуская літаратура не толькі “*ідет в народ, но и... идет из народа*” [1, т. 2, с. 278]. Ён завяшчаў ёй “*будзіць людзей к свету, праўдзе, брацтву і свабодзе*” [1, т. 2, с. 7].

Мэце далейшага развіцця беларускай літаратуры садзейнічалі і крытычныя творы М. Багдановіча. Ён разумее значэнне нацыянальнай культурнай спадчыны (цыкл вершаў “Старая Беларусь”, артыкулы “Белорусское возрождение”, “Забыты шлях”, “Белорусы”) і шмат увагі аддаваў выяўленню вытокаў беларускага пісьменства, ягонай самабытнасці, прычынна-выніковай сувязі паміж мастацтвам і грамадскімі падзеямі з пункту погляду самога народа, падкрэсліваў, што за сацыяльнай актуальнасцю твора трэба бачыць ягоную эстэтычную важкасць, не цярэў у вершаваным радку расхлябанасці, вычурнасці, шаблону, шурпатасці, усякай “*кволасці пісьменніцкай творчасці*” [1, т. 2, с. 203].

Артыкулы, рэцэнзіі, нататкі, водгукі, творчыя партрэты напісаны М. Багдановічам аб’ектыўна, доказна, пераканальна. Пра гэта сведчаць ягоныя развагі аб самабытнасці роднай літаратуры, адметнасці вершаванага радка, якасці перакладчыцкай працы. Ён патрабаваў ад мастацкага твора змястоўнасці, лагічнага развіцця думкі, інтанацыйнай паслядоўнасці, выразнасці мовы. Адначасова выступаў як адзін з першых гісторыкаў беларускай літаратуры, які абараняў ідэю яе народнасці.

Максім Багдановіч тлумачыў, што творы беларускіх паэтаў павінны гучаць як голас эпохі, для гэтага трэба, каб жыццё пісьменніка не адрыва-

лася ад жыцця народа, каб мастак быў патрабавальны да сябе, адчуваў адказнасць за сваё слова. Тады прыгожае пісьменства напоўніцца свежым гаючым сокам, увасобіць дыханне часу, стане хваляваць чалавечыя думкі і пачуцці, паслужыць інструментам нацыянальнай кансалідацыі.

Асабліва яскрава Багдановічаў талент літаратуры нага тэарэтыка і крытыка выявіўся ў артыкулах “За тры гады”, “Глыбы і слаі”, “Забыты шлях”, “Краса і сіла”, “Памяти Т. Г. Шевченко”, “Санет” і інш. Яны вызначылі “асноўны пафас адраджэнскай беларускай літаратуры” [1, т. 1, с. 27], доказы сцвердзілі, што “вялікім пачуццём напоўнена ўсё яе цела, не на грашовых справах трымаецца яна” [1, т. 2, с. 192].

Малады пісьменнік быў упэўнены ў неабходнасці сувязей беларускага пісьменства з іншымі літаратурамі. Гэтаму спрыялі ягоныя пераклады і даследаванні, прысвечаныя Пушкіну, Баратынскаму, Брусаву, Шаўчэнку, Франко, Самійленку і інш. М. Багдановіч быў супраць механічнага авалодвання іншамовнымі каштоўнасцямі, падкрэсліваў, што запазычанне павінна зрабіцца з душой беларуса.

Алег Лойка трапна зазначыў, што “творчасць Максіма Багдановіча – гэта змясцілішча каардынат і параметраў самых-самых розных: эстэтыкі рамантызму і рэалізму, новапарнаскага сімвалізму і анталагізму, паэтыкі форм традыцыйных і раскавана верлібравых, анталагічна класічных і фальклорна-песенных, эпічна-сказавых” [1, т. 1, с. 10]. Прытым М. Багдановіч не быў схільны да эклектызму, бо ўмеў падпарадкаваць свайму таленту дасягненні сусветнай культуры, прымусяць іх дзейнічаць у адпаведнасці з уласнай задумай. Паэт падкрэсліваў: “Намагаючыся зрабіць нашу паэзію не толькі мовай, але і духам, і складам твораў шчыра беларускай, мы зрабілі б цяжкую памылку, калі б кінулі тую вывучку, што нам дала светавае (найчасцей еўрапейскае) паэзія. Гэта апошняе праца павінна ісці поўным ходам. Было б горш, чым нядбальствам, нічога не ўзяць з таго, што соткі народаў праз тысячы год сабіралі ў скарбніцу светавай культуры. Але занасіць толькі чужое, не развіваючы свайго, – гэта яшчэ горш: гэта знача глуміць народную душу. Да таго ж адны жабракі могуць праз усё жыццё толькі браць. Трэба ж і нам, беручы чужое, калінікалі даць нешта сваё. А свайго, як мы бачым, мы давалі меней, чым маглі” [1, т. 2, с. 291].

Максім Багдановіч ганарыўся тым, што “Наша Ніва”, “сосредоточив на себе все белорусские национальные чаяния” [1, т. 2, с. 275], адначасова “неустанно напоминала о необходимости чтить права каждого народа, ценитъ всякую культуру”. Ён заклікаў “широко пользоваться приобретениями культуры как польской, так и великорусской и украинской” [1, т. 2, с. 276], а таксама іншых народаў пры замацаванні сваіх нацыянальных асноў. Якраз

яму належыць пачатак будаўніцтва духоўных мастоў паміж беларусамі і іншымі народамі.

Творца шчыра радаваўся, што на ягоных ваках “у нас вырабілася літаратурная мова” [1, т. 2, с. 228], набірала новых сіл і спрыяла павышэнню якасці беларускай літаратуры: “Не трэба цяпер, канечна, ісці ў чужыя людзі, шукаючы глыбокіх і трывожных дум, чулага і хвалюючага пачуцця, душу радуючай красы. Не трэба, бо і ў саміх ёсць. Мала таго, самі яны могуць да нас звярнуцца, бо іншы раз таго, што маем мы, не знойдзецца ў іх” [1, т. 2, с. 228 – 229]. Ён зрабіў выснову, што беларуская літаратура набралася такой змястоўнай і мастацкай выразнасці, што не толькі ўласнаму народу, але і ўсясветнай культуры можа несці свой дар.

Багдановічаўскія літаратурна-крытычныя артыкулы разглядаюцца сучасным літаратуразнаўствам як значная падзея, яны абгрунтавалі тэарэтычна-метадалагічныя асновы беларускай літаратуры, тыя яе зыходныя прынцыпы, якіх яна прытрымліваецца да сёння і на якіх павінна базіравацца ўвесь час (А. Лойка, М. Мушыньскі і інш.). Аўтара артыкулаў “Глыбы і слаі”, “За тры гады”, “Забыты шлях”, “Белорусское возрождение” маем поўнае права аднесці да першых прафесіянальных тэарэтыкаў у беларускай літаратуразнаўчай думцы, гісторыкаў беларускай літаратуры, крытыкаў.

Здзіўляе шырыня і разнастайнасць творчых інтарэсаў М. Багдановіча, шматграннасць ягонага таленту, надзвычайная працаздольнасць пры хваробе і жорсткіх тагачасных грамадскіх умовах. Ён, апярэджваючы час, нягледзячы на кароткае жыццё, не сышоў з абранага шляху, выканаў сваё прызначэнне, нялёгкаю, але пачэсную місію перад народам і прыгожым пісьменствам. Свечка, якую запаліў “адзін з першых жаўрукоў, што звінеў у блакіце высокай паэзіі і песняй сваёй вяртаў родную мову, родную Беларусь усім тым, хто забыўся яе” [4, с. 24], па-ранейшаму асвятляе шляхі жывому беларускаму слову. Максім Багдановіч быццам прадбачыў свой лёс, калі пісаў: “В истории литературы встречаются, привлекая взоры своим благородством, фигуры людей, подававших большие надежды, но умерших рано... Но вечно свежестью веет от их имен. Не ложится на них пыль пронесшихся дней” [1, т. 2, с. 214 – 215]. Ягонае несмяротнае светлае імя буйнымі літарамі запісана на скрыжальях беларускай літаратуры.

Спіс літаратуры

1. Багдановіч, М. Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991 – 1995.
2. Шлях паэта : Зборнік успамінаў. – Мінск : Маст. літ., 1975.
3. Лойка, А. А. Гісторыя беларускай літаратуры : Дакастрычніцкі перыяд : у 2 ч. / А. А. Лойка. – Мінск : Выш. шк., 1980. – Ч. 2.
4. Бардулін, Р. Парастак радка, галінка верша / Р. Бардулін. – Мінск : Маст. літ., 1987.

Цімафей ЛЯКУМОВІЧ.

Віктар ЖЫБУЛЬ

“МАЛАНКІ КРАСАЛІСЯ З ВОЧ...”

ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ АПАНАСА АТАВЫ

Паэт Апанас Атава ўвайшоў у гісторыю беларускай літаратуры найперш дзякуючы ўдзелу ў гучнай і ў чымсьці скандальнай “Беларускай Літаратурна-Мастацкай Камуне” – суполцы, якая абвясціла сябе футурыстычнай, эстэтычна адпаведнай расійскаму Леваму фронту мастацтваў (Лефу). Аднак ці быў А. Атава насамрэч футурыстам і ці мог увогуле творца ягонага кшталту быць схільным да якіх-кольвечы авангардных эксперыментаў? Адказы на гэтыя пытанні паспрабуем атрымаць, звярнуўшыся да паэтавай біяграфіі.

Сапраўднае імя творцы – Апанас Майсеевіч Канановіч. Нарадзіўся ён 8 (21) траўня 1903 г. у вёсцы Нязязцы Слуцкага павета (цяпер Слуцкі раён) у сялянскай сям’і. У 1921 г. закончыў у Слуцку школу II ступені і, такім чынам, атрымаў сярэдняю адукацыю. Яшчэ школьнікам ён стаў удзельнікам беларускага культурна-асветнага таварыства “Папараць-кветка”, што існавала на Слуцчыне ў 1917 – 1922 гг. Ініцыятарамі стварэння арганізацыі былі навучэнцы Слуцкай агульнай земскай (беларускай) гімназіі Сяргей Бусел і Янка Ракуцька. “Папараць-кветка” складалася з трох секцый: краязнаўчай, літаратурнай і драматычна-харавой. У статуце напісана, што таварыства ставіла за мэту прапаганду беларускае мовы, культуры і мастацтва. Летам 1920 г. у складзе таварыства налічвалася больш за 300 чалавек [1, с. 302 – 303]. Далучанасць да “Папараць-кветкі” зрабіла вялікі ўплыў на Апанаса Канановіча, наведванне яе гурткоў дало магчымасць засвоіць літаратурную беларускую мову.

Адразу пасля заканчэння школы юнак паехаў у Мінск і паступіў на медыцынскі факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта [1, арк. 1], але вучыцца далей не здолеў – верагодна, з прычыны матэрыяльных цяжкасцей. Давалося вярнуцца ў родную вёску і займацца сельскай гаспадаркай (Канановічы мелі дзевяць з паловай дзесяцін зямлі – па тых часах лічыліся “сераднякамі”). Менавіта ў гэты час да Апанаса прыйшло захапленне паэзіяй – у адной з анкет ён зазначыў, што піша вершы з 1922 г. [6, арк. 8]. Як няцяжка здагадацца, вершы яго складаліся ва ўмовах звыклых сялянскіх клопатаў – паміж сяўбой, касьбой, жнівом і малацьбой. Нават

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 2.

110

абраны паэтам псеўданім выклікае самыя непасрэдня асацыяцыі з сялянскай працай: *атава* – трава, што вырасла ў той самы год на месцы скошанай. Звяртае на сябе ўвагу і сімвалічны сэнс псеўданіма: маладое, што ідзе на змену старому. Гэта цалкам адпавядала эстэтычнай канцэпцыі літаратурнага згуртавання “Маладняк”, якое неўзабаве шырока разгарнула сваю дзейнасць. І вось менавіта ў праўленне “Маладняка” ў траўні 1925 г. Апанас Атава нарэшце адважыўся даслаць свае творы: шэсць вершаў (“Сёе-тое”, “Шчырае прывітаньне”, “Вяскорам”, “Праўдзівае”, “Іду з жніва...”, “Ўсталі баюць”) і два апаэтычныя (“На мяцежнай вясковай вуліцы” і “Праўда дзеда Максіма”). «Самаадукацыяй займацца мне нельга, – пісаў аўтар у далучаным да твораў лісце, – акрамя таго што няма доволі свабоднага часу, дык ня маю магчымасці вылічыць, што колечы, на выпіску газет і часопісяў. Змог выпісаць дзьве самыя танныя газеты: “Малады Араты” і “Крестыянскую газету”. З беларускай моваю пазнаёміўся ў часы вучэння ў Слуцкім беларускім гуртку “Папараць-кветка”, а далей праз выпатковае чытаньне, дзе нарвуся, беларускіх газэтаў. З сучаснае літэратуры чытаў толькі “Полымя” № 7-8 і чатыры нумары дадаткаў да “М[аладога] А[ратага]” “Камсамоль-

скага вечара”. З вялікаю ахвотаю вершы і апавяданні пачаў пісаць з зусім маладых гадоў, але незнаёмства зўсяяды з сучаснаю літэратураю, напрамкамі і матывамі, не давала мне магчымасці выступаць на літэратурным шляху» [5, арк. 13 – 13 адв.].

Апанасу Атаву пашанцавала: у вельмі хуткім часе ён быў прыняты ў наваствораную Слуцкую філію “Маладняка” пад кіраўніцтвам Паўлюка Шукайлы. Дзякуючы наладжанай працы філіі акруговая газета “Вясковы будаўнік”, хоць і зрэдку, займела магчымасць выпускаць літаратурную старонку. Першы яе нумар выйшаў 10 ліпеня 1925 г. – там была змешчана і дэбютная публікацыя Апанаса Атавы (вершы і проза). Малады паэт рэгулярна выпраўляўся з роднай вёскі ў Слуцк на сходы і творчыя вечарыны філіі, лічыўся адным з самых здольных яе сяброў, а 25 – 29 лістапада 1925 г. быў дэлегатам I з’езда “Маладняка” з мандатам № 34 і “рашучым” голасам [6, арк. 8].

Няўрымслівы літаратар Паўлюк Шукайла хацеў, каб Слуцкая філія, якую ён узначальваў, чымсьці адрознівалася ад іншых філій “Маладняка”. Мала таго, ён марыў пра стварэнне футурыстычнай школы ў беларускай паэзіі і першым полем для такога эксперыменту бачыў Случчыну. “...У вершах ён прызнаваў толькі бунт і таму адразу пачаў кіраваць нас на футурызм, – прыгадваў яшчэ адзін удзельнік Слуцкай філіі Ян Скрыган (Янка Відук). – Мы ў ім не разбіраліся, але Шукайлава энергія перадавалася і нам, і мы выпіналіся як маглі, каб толькі папасці ў той футурызм” [10, с. 55]. Як мы памятаем, мастацкая практыка футурызму прадугледжвала адмаўленне класічных традыцый культуры, апалогію тэхнікі і ўрбанізму, радыкальнае абнаўленне паэтычнай мовы. Аднак пра што магла ісці гаворка, калі для гэтых пераважна вясковых паэтаў было актуальнейшым пытанне не абнаўлення мовы, а – як відаць з ліста А. Атавы ў “Маладняк” – якога-кольвек больш-менш прыстойнага засваення яе? Натуральна, маючы невялічкі багаж прачытаных твораў і зусім не футурыстычныя літаратурныя прыхільнасці, спасцігнуць з налёту цэлы авангардысцкі кірунак, як гэтага хацеў П. Шукайла, яны не маглі.

Вынікам дзейнасці Слуцкай філіі стаў зборнік “Слуцкія песняры”, які выйшаў на пачатку 1926 г. і ўключаў вершы Паўлюка Шукайлы, Язэпа Сукалу, Апанаса Атавы, Янкі Відука і Іды Чырвань.

У 1926 г. Апанас Атава пераехаў у вёску Пласток (цяпер Любанскі раён), дзе ўладкаваўся настаўнікам. Адзін з яго вершаў гэтага перыяду прысвечаны акурат дарозе на працу: “*То маўклівы бор, то лугі балацістыя... / Ах, Палесьсе! асмужны куток – / Еду ранкам васеньнім, імглі-*

тым, / Еду ў школу – ў Пласток” (“Дарогаю ў школу”, 1927) [4, с. 4].

Тым часам Паўлюк Шукайла ажыццяўляў сваю футурыстычную мару. Пакінуўшы шэрагі “Маладняка”, ужо ў Мінску ён арганізаваў “Беларускую Літаратурна-Мастацкую Камуну”, куды запрасіў і былых таварышаў па Слуцкай філіі: Янку Відука (Скрыгана), Апанаса Атаву, Язэпа Сукалу, Уладзіміра Вараву, Рыгора Казака. Праўда, некаторыя ўдзельнікі былі набраныя ў “Літкамуну” не з эстэтычных меркаванняў, а хутчэй дзеля колькасці, неабходнай, каб суполку афіцыйна зарэгістравалі. І тым не менш у газетнай абвешчаны пра стварэнне “Літкамуны” ў пераліку яе сяброў-заснавальнікаў дзякуючы алфавітнаму прынцыпу першае месца займае імя менавіта Апанаса Атавы [12, с. 4]. Пры гэтым паэт працягваў настаўнічаць на вёсцы і, вядома ж, не мог асабіста прысутнічаць на сходах і пасяджэннях арганізацыі, але публікаваў вершы ў яе друкаваным органе – часопісе “Росквіт”, кіраваў у Пластку “гуртком прыхільнікаў Літкамуны” і рыхтаваў уласны паэтычны зборнік. 19 сакавіка 1928 г. сябры “Беларускай Літаратурна-Мастацкай Камуны” зладзілі чытку сваіх твораў на радыёстанцыі. Паколькі Апанас Атава прыехаў асабіста, зноў жа, не здолеў, яго верш “Працоўнаму веку” агучыў іншы ўдзельнік суполкі, празаік і крытык Алесь Гародня [9].

29 – 30 красавіка адбыўся з’езд “Беларускай Літаратурна-Мастацкай Камуны”, а неўзабаве яна спыніла існаванне. З гэтай прычыны не выйшаў і запланаваны зборнік Апанаса Атавы. Паэт далучыўся да Бабруйскай філіі “Маладняка”, актыўна друкаваўся ў бабруйскіх выданнях: газеце “Камуніст” і яе літаратурным дадатку “Вясна”, альманаху “Уздым” (кн. 2, 1928). Асабліва шмат яго вершаў выйшла ў “Вясне”: “Праводзіны” (1928, № 1), “Цвіла мая моладасць...” (№ 3), “Да зарава!” (№ 4), “Над Дняпром” (№ 5), “Палессю” (№ 6), “Не шуміце, дубровы...” (№ 9), «3 песні “Магутны паход”» (1929, № 2), “Савецкаму народу” (№ 4), “3 Любаншчыны” (№ 11), “Я пяю вам, вячоркі, адходную...” (1930, № 1). Звяртаўся і да жанру фельетона (“Адрывак з палітычнага агляду”, “Прызвычаліся”; абодва 1928), аповесці (“Цыганскі пасёлак-камуна”; апубл. урыўкі, 1929).

Апошняя вядомая прыжыццёвая публікацыя Апанаса Атавы датуецца 1930 г., і падобна, што спыненне творчай дзейнасці было яго свядомым крокам: акурат у гэтым годзе распачаліся масавыя арышты творчай інтэлігенцыі па сфабрыкаванай справе “Саюза вызвалення Беларусі”. Апанас Атава цалкам пераклучыўся на педагагічную працу: у 1939 г. ён закончыў Мінскі настаўніцкі інстытут, выкладаў у школах Слуцкага і Лунінецкага раёнаў. Памёр 28 кастрычніка 1962 г.

Кім жа быў Апанас Атава ў беларускай паэзіі? Янка Казека ў энцыклапедычнай нататцы пра яго абмежаваўся наступнай характарыстыкай: «...паэтызаваў сялянскую працу, пісаў пра духоўныя імкненні беларускай моладзі (“Не шуміце, дубровы...”, “Праводзіны”, “Вышай...”, “Эй, звiні...”, “Таня”, “Ноч” і інш.). Яго вершы ўзнёслыя па настрою; аўтар шырока выкарыстоўваў сродкі фалькл[орнай] вобразнасці» [8, с. 217]. А Ірына Багдановіч згадала другасны, не заўсёды самастойны характар яго творчасці: “У сваіх вершах А. Атава паэтызаваў сялянскую працу. Разам з тым у яго паэзіі адчуваецца ўплыў Я. Купалы – у паэтычнай інтанацыі, рытміцы, вобразных сродках, які часам ператвараецца ў простае перайманне. Лірычная ўзнёсласць вершаў мяжуе з дэкларацыйнасцю, эмацыянальнасць – з недастаткова глыбокім пранікненнем у сутнасць з’яў” [7, с. 132].

Сапраўды, асноўнае месца ў творчасці Апанаса Атавы займае ўслаўленне сялянскай працы, якое найчасцей рэпрэзентуецца матывам жніва. У вершах гучаць тыповыя для сялянскай паэзіі заклікі: “Вышай, вышай к страсе / падымайся ты, цэп!”, “Эй, звiні, мая коска сталёвая, / ад мянташкі звiні!”, “Тэй, мой конік, ідзі на спачын...”. Заклікавыя інтанацыі пераходзяць і ў вершы на іншую тэматыку. “Развiвайцеся-ж, крыльце арліныя, гонка, / рассякайце размахам сваім нябыццё! / Няхай песьня ліецца магутная звонка, / няхай шчасцём смяецца жыццё!” [2, с. 46] – гэтыя радкі завяршаюць верш “Маладняк” і адрасуюцца, як вынікае, маладым паэтам. Такімі самымі інтанацыямі напоўнены і верш “Звiнеце...”: “Звiнеце, / гудзецце, / званы-вястуны! / Вітайце чырвоная раньне... / І новых сяброў / пад сыцяг маладняцкі зывайце!” [2, с. 47 – 48]. Акрамя калектыўнага вобраза працоўнага сялянства, Апанас Атава ў асобных вершах паказвае і вобразы індывідуальныя. Так, герайна верша “Таня” – маладая сялянка, “дачка ўдавы”, “красуня на сяле”, якой шчыра захоплены аўтар. Гэта прадстаўніца новага пакалення, якая “не знае звычайў кайданаў на зямлі” і мае магчымасць самавыяўляцца ў творчасці (“Артысткаю была. / Заўсёды / На спектаклях...”) [3, с. 95].

У шэрагу вершаў нельга не заўважыць пэўнага імкнення да арыгінальнасці і экспрэсіўнасці вобразаў: “Сэрца молатам білася ў грудзях / і маланкі красаліся з воч. / Стаць хацелася волатам-бурай, / пракалоць з краю ў край цемруноч...” (“Мае песьні – то жыццё шаптаныне...”, 1925) [2, с. 40], “Хутароў аганькі, / Нібы воўчыя вочы. / Вышаў месяц – вітань кінуў / ночы... / Вышаў месяц – сьвету кінуў – / клочча...” (“Ноч”, 1927) [3, с. 95].

Паэт шчыра вітае “ваякаў працы – сялянаў” і разам з тым не можа не спыніць увагу на за-

ганах, уласцівых некаторым вясковым жыхам. Лайдацтва, пустаслоўе, распаўсюд плёткаў паўстаюць у творах А. Атавы ў гратэскава-камічным выглядзе, у адпаведнасці з традыцыямі народнай сатыры. Героі вядуць паміж сабою такія, напрыклад, дыялогі: «“А ці праўда, хлапец ў Слуцку / Шэсьць гадоў і шэсьць пудоў?.. / Жарэ, кажуць, ні па-людзку / Адзін на дзень на пуду...” // “Гэта праўда, і я чуў... / І бачылі каторыя – / Ён ў лячэбніцы начуе, / Ну й баяцца хворыя!” // Вось апошняю часткуе: / “Дзікія вайскі ідуць – / Камуністых падчыстую / К мору сіняму вядуць!...”» (“Сёе-тое”, 1925) [5, арк. 14 адв.].

Паступова ў творчасці Апанаса Атавы тыпова сялянская паэзія змянілася на, так бы мовіць, паэзію вясковага інтэлігента: паболела лірызму, пейзажнасці, адточанасці паэтычнага радка, разнастайнасці ў вершаваных памерах. Аднак у цэлым аўтар заставаўся ў рамках “агульнамаладнякоўскай” паэтычнай плыні. Невядома, чаго мог бы дасягнуць у літаратуры Апанас Атава, але можна з вялікай доляй пэўнасці сказаць, што дзякуючы адмове ад літаратурнай дзейнасці ён захаваў сабе жыццё і ўхіліўся ад неабходнасці ствараць бясконцыя трафарэтныя оды партыі і яе правадырам. Малады і малавядомы паэт яшчэ мог сабе такое дазволіць. Старэйшыя і прызнаныя такой магчымасці не мелі...

Спіс літаратуры

1. [Асабовая справа студэнта БДУ Канановіча Апанаса Майсеевіча] // Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Фонд 205. – Воп. 3. – Адз. зах. 3924.
2. Атава, А. [Вершы] / А. Атава // Слуцкія песьняры : Вершы. – Менск : Выд. ЦБ “Маладняка”, 1926.
3. Атава, А. Ганя; Ноч : [Вершы] / А. Атава // Росквіт. – 1928. – № 1.
4. Атава, А. Дарогаю ў школу : [Верш] / А. Атава // Камуніст. – 1927. – 28 вер.
5. Атава, А. [Ліст у ЦБ “Маладняка” з далучанымі творами] // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Фонд 225. – Воп. 1. – Адз. зах. 19. – Арк. 13 – 25.
6. Атава (Канановіч) Апанас. [Адказы на анкету дэлегата I Усебеларускага з’езду паэтаў і пісьменнікаў “Маладняк”] // БДАМЛМ. – Фонд 225. – Воп. 1. – Адз. зах. 6.
7. Багдановіч, І. Э. Атава Апанас / І. Э. Багдановіч, З. У. Драздова // Беларускія пісьменнікі : біябібліягр. слоўнік : у 6 т. – Мінск : БелЭн, 1992. – С. 132. – Т. 1.
8. Казека, І. Д. Атава Апанас / І. Д. Казека // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1984. – С. 217. – Т. 1.
9. Прагакол № 8 Агульнага сходу менскай групы Літаратурна-Мастацкай Камуны ад 15/III-28 г. // БДАМЛМ. – Фонд 55/252 (неапрацаваны).
10. Скрыган, Я. Выбраныя творы / Я. Скрыган. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2005.
11. Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах / У. Ляхоўскі, У. Міхнюк, А. Гесь. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2001.
12. У “Літаратурнай Камуне” // Зв’язда. – 1927. – 27 вер.

Апанас АТАВА

ІДУ З ЖНІВА...*

На захадзе, па небу чырвань разліваецца...
Пад небасхілам цягнецца істужкаю далёкі гай,
Апошні промень сонейка за гаем тым хаваецца,
Заметна халадком ў паветры пацягае.

Іду з жніва і слухаю апошніх зыкаў...
Зашавялілася вось пасьбішча – зарагаталі коні...
Ўжо ня чутно нідзе паветраных музыкаў,
А ў далечы знікаюць зачарованыя гоні.

Наўкола ціш і хвілямі цямнее...
А вочы ўжо знайшлі у небе й зорку.
Вунь, вунь яна, яшчэ й мігцець ня сьмее
Над жытам сьпелым на узгорку.

А думкі вось памкнуліся няведама куды,
А сэрца, знаю я, гарачай ласкі хоча.
Ня весял я, але і без нуды
Гляджу на зорку, як дзяўчынцы ў вочы.

Песьня... Чутна блізка песьня долі,
За млынам тут дзяўчына запявае:
“Урадзілася я, як былінка ў полі!”
Жыцьцё сірацінка сваё ўспамінае.

Балюча, нудна... Ў шчасьлівым, вольным краю,
Ад песьні моладасьці смутак павявае.
Ня пой, дзяўчынка! – Я шчыра спагадаю.
Пакінь, дзяўчынка! – Ноч зоркі рассявае.

[1925]

НОЧ

Аганькі...
Хутароў аганькі,
Нібы воўчыя вочы.
Вышаў месяц – вітань кінуў
ночы...
Вышаў месяц – сьвету кінуў –
клочча...
Цішыня.
Цішыня –
І цяплынь...
І на небе парваныя хмары.
Усю ноч будзе мясечык пляць –
марыць...
Будзе ночкаю з бору пляць –
гара...
І ня слухай.
Ня стой.
Не глядзі!
Усё роўна ня выкрыеш чараў...
Не здаволіцца мясечык пляць –
марыць...
Чорны бор не пакіне цадзіць –
гáры...

В. Пласток, Случчына. [1927]

ДАРОГАЮ

То маўклівы бары,
то лугі балацістыя...
Ах, Палесьсе, –
сасновы палацы!..
Еду ранкам
васеньнім,
імглістым,
еду ў вёску –
на працу.

Дарога пыліцца,
дарога яміста –
ружавее усходу маяк...
– Ой, ці-ж будучь
тут званы радасьці,
а ці песьня астыне
мая??

Хто адкажа мне,
хто абмовіцца?..
– Можа бор?..
А мо' сэрца ў грудзёх?..
– Гэтак стукае-ж, яно – кволіцца,
што чакае –
закынкавых дзён...

Не –
ня мне гадаць!..
– Думка просіцца,
ў гэту стынь,
у вільготную стынь –
кажа: нашы дні
ў горнах носяцца,
ну –
і сэрца ня можа астыць...

І вясёлы я,
і я з сіламі,
абымаю
– Палескую шыр,
– заву ціханька,
заву мілую,
і ад сэрца,
і ад душы...

Еду, еду я –
сум разьвейваю, –
а усход
– ружавее, гарыць...
Маладосьць мая!
Ці ты ведаеш?
– Прычкалі мы
шчаснай пары...

То маўклівы бары,
то лугі балацістыя...
Я вітаю цябе, Палесьсе!
– Сэрца грукатам,
думкай чыстаю –
І –
рытмам
сялянскае песьні...

В. Пласток, Случчына. [1928]

* Друкуецца ўпершыню.

Мікола ТРУС

“ЗАЧАРАВАНЫЯ НА УСХОД”: УКРАЇНСКІ ЛІТАРАТУРНЫ РУХ У ПОЛЬШЧЫ 1920 – 1930-х гг.

Літаратурнае жыццё Заходняй Украіны міжваеннага перыяду практычна ніколі не становілася аб'ектам грунтоўнай даследчыцкай працы ў Беларусі. Звароты да падзей і персаналяў народа-суседа насілі эпизадычны і фрагментарны характар – найперш як падсветка гісторыка-літаратурнага працэсу ў Заходняй Беларусі, падмацаваная асобаснымі сувязямі і спарадычнымі мастацкімі перакладамі.

Для нас аснова магчымага тыпалагічнага даследавання развіцця заходнеўкраінскай і беларускай літаратуры аб'ектыўна падмацоўваецца падабенствам гістарычных лёсаў народаў, агульнасцю праблем сацыяльнага і нацыянальнага існавання 1920 – 1930-х гг., пры гэтым сённяшняга даследчыка чакае знаёмства з фактамі абвостранай і непрымірымай канфрантацыі – беспрэцэдэнтнымі па маштабах і трагічнай напружанасці ў кантэксце беларускіх рэалій таго ж часу.

Заходнеўкраінскае палітычнае жыццё дэманструе ўвесь спектр партыйнага плюралізму, супрацьстаяння і супрацоўніцтва. У савецкай гістарыяграфіі і літаратуразнаўстве традыцыйна дамінантная пазіцыя адводзілася Камуністычнай партыі Заходняй Украіны (КПЗУ), палітычнаму блізняку Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі (КПЗБ).

Паводзіны левых вызначаліся маштабнасцю і рэзанансам акцый, але палітычнае і культурнае жыццё таго часу значна больш разнастайнае, неадназначнае ў сённяшніх гістарычных ацэнках. Патэнцыйна адкрытым застаецца знаёмства з тагачаснымі ўкраінскімі рэаліямі, іх разгляд у беларускім кантэксце. Так, 16 красавіка 1936 г. у Львове адбылася найбуйнейшая палітычная маніфестацыя ў Польшчы міжваеннага перыяду, арганізаваная “левіцёвым” рухам і расстраляная паліцыяй; было забіта 30 і паранена каля 200 удзельнікаў. Трагічная падзея мела шырокі еўрапейскі розгалас, водгук у мастацкай літаратуры: беларус Максім Танк прысвяціў ёй верш “Вянок”, украінец Яраслаў Галан – апавяданне “Залатая арка”.

Сёння нават на ўзроўні тэрміналогіі даволі цяжка вытрымліваць палітэс, аб'ектывізаваныя вызначэнні – левыя і правыя; у той час калі пры сінхронным асвятленні і дыяхронным разглядзе ўкраінская ідэйная апазіцыя *свой / чужы* замацоўвалася дзесяцігоддзямі, як і заангажаваны

пералік палітычных сіл: камуністы, буржуазныя нацыяналісты, клерыкалы і інш.

Надзённай становіцца выпрацоўка старонняга погляду, без зацыклівання на рытарычных растыражаваных паўторах ідэйнага супрацьстаяння мінулага часу. Тагачасная карціна ўкраінскага літаратурнага жыцця пісалася не выключна чорнай і белай фарбамі. Дзеля доказу прывядзем толькі адзін прыклад. У Львове з 1934 да 1939 г. існавала літаратурная група ўкраінскіх пісьменнікаў “**Дванаццатка**”, або “**12**” (укр. “Дванадцятка”). Назва падказана колькасцю сяброў групы. Стыль жыцця і творчасці пісьменнікаў быў падкрэслена багемны, гарадскі: сустрэчы па суботах у кавярнях і гатэлях, эстэтычная дамінанта ў творчасці. Група пазбягала маніфестаў, дэкларатыўнасці, таму не мела друкаванага органа. З “Дванаццаткай” звязана развіццё ўкраінскай урбаністычнай паэзіі 1930-х гг., праз суполку замацавана сувязь з тагачаснай заходне-еўрапейскай паэзіяй.

На карысць наяўнасці і трываласці ўкраінска-беларускіх стасункаў міжваеннага перыяду сведчаць дзённікавыя запісы Максіма Танка: «*19.12.1935. У С. пазычыў гадавікі ўкраінскага часопіса “Вікна” (1930 – 1932) і некалькі навінак савецкай літаратуры*» [с. 72]; «*23.01.1938. Чамусьці не прыходзіць Н., які абяцаў мне прынесці Бажана “Лічбы”, Галана “99%” і “Агонь” Казланюка*» [8, с. 189].

Мемуарныя занатоўкі беларускага паэта выяўляюць таксама ўлучанасць беларусаў у ідэйнае варагаванне ўкраінскіх камуністаў і нацыяналістаў: «*Варшава. 03.07.1939. Калі сёння ішоў выступаць у Саюз польскіх пісьменнікаў (в. Перацкага, д. 16, кв. 8), прызнацца, хваляваўся больш, як заўсёды, бо не знаў, як там сустрэнуць і хто будзе прысутнічаць. Тое, што я знаў пра гэты саюз, не магло мяне асабліва радаваць. На чале арганізацыі стаялі людзі з яўнымі прафашысцкімі сімпатыямі, блізкія да ўрадавых кругоў, і беларускі паэт для іх быў, напэўна, нейкай “крэсавай” экзатычнай з'явай, чалавекам, які цудам уцалеў пасля столькіх год гаспадарання іх паланізацыі і пацыфікацыі Заходняй Беларусі*» [8, с. 284]; «*На вечар чагосьці прыцягнуўся і вядомы ўкраінскі нацыяналіст – паэт Е. Маланюк, прынёс мне свой зборнік “Персцень Палікрата”. Тут жа я сустрэўся з вельмі цікавым і сціплым чалавекам К. Вайнтраўбам. Ён мне падарыў свае два зборнікі вершаў: “Варожы час” і “Спроба вяртання”*» [8, с. 285].

Інфармацыю пра згаданага польскага пісьменніка прывядзем паводле каментарыяў да Збору твораў Максіма Танка ў 13 тамах: «Вайнтраўб Ежы Каміль (1916 – 1943) – польскі паэт і перакладчык. Аўтар паэтычных зборнікаў “Вяртанне помсты”, “Варожы час”. Паводле прызнання Максіма Танка – найлепшы перакладчык яго вершаў на польскую мову» [8, с. 546].

Беларускі пісьменнік рэзка адмежаваўся ад нацыяналіста Яўгена Маланюка, але каб ён прыгадаў, што Я. Маланюк колькі гадоў таму ачольваў варшаўскую літаратурную групу “Танк”, цяжка было б уявіць будучую гісторыю вядомага псеўданіма.

ЗАХОДНЕЎКРАЇНСКІ “ЛЕВІЦОВЫ” РУХ

Некаторую персаналізацыю ўкраінскага “левіцовага” руху можна прасачыць па афіцыйным польскім дакуменце, што захоўваецца ў Беларуска-польскім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ) пад назвай “Даручэнне начальніка аддзела Міністэрства ўнутраных спраў Польшчы В. Жыборскага сацыяльна-палітычным аддзелам ваяводскіх устаноў аб дасылцы справаздач з кароткімі біяграфічнымі дадзенымі і характарыстыкамі асоб, якія належаць да літаратурных камуністычных арганізацый і рухаў Польшчы” [1]. У ім у раздзеле “на ўчастку ўкраінскім” прыведзена наступная інфармацыя: «У Львове паўстала група б.[ылых] Вікнуцаў вакол часопіса пад назвай “Знайма”, да якой належаць Тудор, Галан, Пелехаты.

Апроч гэтага існуе група валынскіх паэтаў: Вацлаў Іванюк, Янчарскі і Сайдак» [1, с. 5].

Гісторыя заходнеўкраінскай літаратуры, яе радыкальнага левага крыла ў прыватнасці, пазначана наступнымі вехавымі падзеямі.

У 1929 г. у Львове было створана літаратурнае згуртаванне “**Група заходнеўкраінскіх пралетарскіх пісьменнікаў**”, больш вядомае пад лаканічнай назвай “**Горна**” (укр. “Горно”), якое ад самага пачатку заявіла пра марксісцкія погляды і рэвалюцыйныя метады барацьбы за інтарэсы працоўных і справядлівае грамадскае ўладкаванне.

Афіцыйным органам групы стаў часопіс “Вікна”, заснаваны яшчэ ў 1927 г. Ідэйныя перакананні і літаратурныя сімпатыі “Горна” былі скіраваны ў бок савецкай літаратуры, у ліку непрымірымых апанентаў – “буржуазныя нацыяналісты”. Пад націскам палітычнага пераследу ў 1933 г. група спыніла існаванне. Сярод лідараў і найбольш выбітных асоб “Горна” былі Яраслаў Галан і Сцяпан Тудор, рэдактар названага выдання.

Варта падкрэсліць, што афіцыйныя біяграфіі заходнеўкраінскіх дзеячаў камуністычнага руху дублююць ключавыя запісы: членства ў КПЗУ, жыццё на нелегальным або паўлегальным становішчы, супрацоўніцтва з “левіцовым” друкам, арганізацыя палітычных акцый, прапаган-

Яраслаў Галан.

да поспехаў сацыяльнага і нацыянальнага будаўніцтва ў СССР, пераслед польскай дэфензівы, імкненне перабрацца ў Савецкі Саюз і інш.

Такое падабенства лёсаў, вывераных савецкай гістарыяграфіяй, але ўжо ва ўзбуйнена трагічным маштабе, працягнецца і пасля ўз’яднання Украіны ў 1939 г.: многія сталі ахвярамі сталінскіх рэпрэсій, выжыць і адаптавацца да новых грамадска-палітычных рэалій удалося толькі адзінкам. Але гэты гістарычны перыяд, як і працэс узнаўлення праўдзівых біяграфій, апынуўся ў цэнтры ўвагі толькі ў апошнія два дзесяцігоддзі – час карэнных грамадска-палітычных зменаў, час кардынальнага карэктавання каштоўнасных арыенціраў бачання мінулага, час дамінавання нацыяцэнтрычных падыходаў у гуманітарыстыцы.

ПАКРУЧАСТАСЦЬ ЛЮДСКІХ ЛЁСАЎ

Дзеля канкрэтызацыі заходнеўкраінскага “левіцовага” руху, знаёмства з яго лідарамі і шараговымі прадстаўнікамі мы выбралі некалькі постацей.

Яраслаў Галан (1902 – 1949), пісьменнік, журналіст, член КПЗУ з 1924 г. Паводле метафарычнай характарыстыкі ідэйных перакананняў, “зачараваны на Усход”. Атрымаў добрую еўрапейскую адукацыю: вучыўся ў Вышэйшай гандлёвай школе Трыеста (Італія), потым у Венскім і Кракаўскім універсітэтах. Некаторы час выкладаў польскую літаратуру ў прыватнай гімназіі. За актыўную камуністычную дзейнасць быў пазбаўлены права на педагагічную працу ў Польшчы. Жыў з выпадковых заробкаў, знаходзіўся пад наглядам паліцыі, неаднаразова арыштоўваўся. Супрацоўнічаў з часопісамі “Вікна” і “Новы шляхі”. Удзельнічаў у падрыхтоўцы і правядзенні антыфашысцкага кангрэсу дзеячаў культуры, а таксама палітычнай маніфестацыі ў Львове ў 1936 г.

Вялікую ўвагу Я. Галан аддаваў драматургіі як дзейснаму сродку класавай і ідэалагічнай ба-

рацьбы. Аб'ектам крытыкі сатырычнай камедыі "99%" (1930) былі "буржуазныя нацыяналісты"; п'есы "Труз" ("Вантаж", 1930) і "Ячэйка" ("Осередок", 1932) развівалі тэму класавай барацьбы і міжнароднай салідарнасці пралетарыяту.

"Зачараваны на Усход" Я. Галан марыў перабрацца ў СССР. У 1932 г. Ганне Галан, жонцы пісьменніка, удалося выехаць у Савецкую Украіну, паступіць у Харкаўскі медыцынскі інстытут. У 1937 г. яна была арыштавана і расстраляна як "вораг народа". Спробы Я. Галана атрымаць савецкае грамадзянства паспеху не мелі, запыты скончыліся афіцыйнай адмовай у 1935 г.

Пасля далучэння Заходняй Украіны да СССР Я. Галан працаваў карэспандэнтам. У час Вялікай Айчыннай вайны ён каментатар на радыё, супрацоўнік франтавых газет. Спецыяльны карэспандэнт газеты "Радянська Україна" на Нюрнбергскім працэсе па справе нямецкіх ваенных злачынцаў.

Яраслаў Галан займаў крайнюю антыклерыкальную пазіцыю, у сатырычных памфлетах пасляваеннага часу рэзка выступаў супраць Ватыкана, за што быў адлучаны ад царквы папам Піем XII. Творца адрэагаваў характэрнай для яго публікацыяй – "Плюю на Папу".

Пісьменнік быў паслядоўным апалагетам савецкай улады і сацыялістычнага будаўніцтва. Далучэнне Заходняй Украіны да СССР, жыццё працоўных пасля гэтай падзеі ацэньваў як "веліч вызваленага чалавека". Я. Галан – непрамірымы апанент "буржуазных нацыяналістаў". Паводле беларускай даведчанай інфармацыі, "аўтар п'ес... апавяданняў і аповесцей, публіцыстычных артыкулаў, у якіх адлюстравана складаная, супярэчлівая падзея даваеннай і пасляваеннай заходнеўкраінскай рэчаіснасці. Майстар сатырычных нарысаў, памфлетаў і фельетонаў..." [2, с. 450].

Смерць Я. Галана мела шырокі грамадскі рэзананс і палітычны рэзананс. Пісьменнік быў забіты ў сваёй кватэры. Абставіны гвалтоўнай

смерці (11 удараў сякерай) асабіста дакладваліся М. Хрушчовым І. Сталіну. Здарэнне (дагэтуль акружанае арэолам загадкавасці) стала падставай для ўзмацнення барацьбы з "нацыяналістамі".

Яраслаў Галан быў адзначаны савецкай уладай, пра што сведчаць два ордэны Знака Пашаны, Сталінская прэмія за кнігу "Выбранае" (1952, пасмяротна), назвы вуліц у гонар пісьменніка ў розных гарадах Савецкага Саюза. У 2012 г. Вярхоўная Рада Украіны прыняла пастанову "Аб святкаванні 110-годдзя з дня нараджэння выдатнага ўкраінскага пісьменніка-антыфашыста Яраслава Аляксандравіча Галана" [6].

Сцяпан Тудор (укр. Степан Тудор; сапраўднае прозвішча Олексюк; 1892 – 1941), пісьменнік, публіцыст, камуністычны дзеяч. Удзельнік Першай сусветнай вайны. Служыў у аўстрыйскай арміі, трапіў у рускі палон. Да 1923 г. жыў у СССР, потым перабраўся ў Заходнюю Украіну, дзе скончыў Львоўскі ўніверсітэт і стаў актывістам камуністычнага руху. У афіцыйных біяграфіях пісьменніка эпізод пераходу савецка-польскай мяжы падаецца як выкананне партыйнага задання – прапаганды ідэй Кастрычніцкай рэвалюцыі сярод землякоў.

Адзін з арганізатараў групы "Горно", рэдактар часопіса "Вікна".

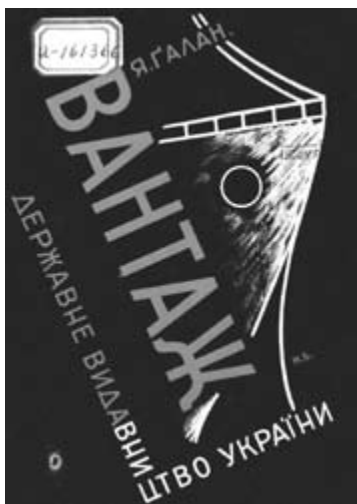
Пасля далучэння Заходняй Украіны да УССР займаў высокія адміністрацыйныя пасады: член праўлення Львоўскага аддзела Саюза пісьменнікаў Украіны, кіраўнік Львоўскага філіяла Інстытута літаратуры АН УССР і інш.

Вехавымі этапамі творчасці С. Тудора сталі выданні: праязны зборнік "Нараджэнне" ("Народження", 1929), аповесць "Малочнае вар'яцтва" ("Молочне божевілля", 1930), сатырычная аповесць-памфлет "Дзень айца Сойкі" ("День отца Сойки", 1932 – 1941). Аб'ектам вострай крытыкі пісьменніка былі прадстаўнікі "нацыяналістычнага" руху, каталіцкага духавенства.

Пераклад верша "Песня Кацярыны" С. Тудора, зроблены М. Танкам, быў упершыню апублікаваны ў зборніку "Українская савецкая паэзія" (1952) яшчэ пры жыцці І. Сталіна. Твор – у многім тыповы сведка свайго часу, знаёмы нам па хваласпевах калгаснага жыцця з гісторыі беларускай літаратуры. Дзеля ілюстрацыі прывядзем яго першую і апошнюю строфы:

*Іду я полем, – ўжо маё поле,
Было чужое, цяпер маё.
Не будзе панскім ужо ніколі –
Спявае сэрца маё.*

*.....
Гляджу праз поле ранній парю:
Вось той шырокі шлях.
Палае хустка над галавою,
Алая хустка, як сцяг [9, с. 608 – 609].*

Вокладка п'есы "Вантаж" Яраслава Галана. Мастак М. Бланк. Харкаў. 1930 г.

Пятро Казланюк (укр. Петро Козланюк; 1904 – 1965), письменник, літаратурны крытык, грамадскі дзеяч. Член літаратурнай арганізацыі “Заходняя Украіна”. Супрацоўнічаў з шэрагам заходнеўкраінскіх “левіцёвых” перыядычных выданняў (некаторыя ўзначальваў): “Сіла”, “Вікна”, “Сель-Роб”. Некалькі разоў падвяргаўся турэмнаму зняволенню. Біяграфія письменніка савецкага перыяду – рэдкі прыклад удалага ўпісання ў новую парадыгму сацыяльна-палітычнага жыцця: дэпутат Вярхоўнага Савета СССР III – V скліканняў; старшыня выканкама Львоўскага абласнога Савета дэпутатаў (1952 – 1954).

На пісьменніцкім рахунку П. Казланюка “давераснёўскага” перыяду дзевяць пражаных зборнікаў, з іх сем убачылі свет у савецкай Украіне. Факты выхаду кніг заходнеўкраінскіх пісьменнікаў “на той бок мяжы” нярэдка для таго часу. Так, першы зборнік “Хлопські гаразды” (1928) П. Казланюка выйшаў у Харкаве. Найбуйнейшы твор – раман-трылогія “Юрко Крук”.

Міраслава Сапілка (укр. Мирослава Сопілка; 1897 – 1937), паэтка, пражанік. З беднай сялянскай сям’і. Захапленне літаратурай у другой палове 1920-х гг. увайшло ў рэчышча рэвалюцыйнай барацьбы, што было звязана з асабістым уплывам прадстаўнікоў літаратурнай арганізацыі “Горна”, а таксама мужа – чыгуначніка Міхаіла Пастушэнкі. Ад таго часу творы М. Сапілкі друкаваліся ва ўкраінскіх “левіцёвых” газетах і часопісах, а пісьменніца неаднаразова падвяргалася пераследу польскай дэфензівы.

Мара сям’і Пастушэнкаў перабрацца ў СССР ажыццявілася ў 1930 г. Міраслава Сапілка ўступіла ў літаратурную арганізацыю “Заходняя Украіна”, выдала паэтычны зборнік і кнігу прозы. У 1937 г. пісьменніца была арыштавана і расстраляна паводле пастановы НКУС СССР. Пасмяротна рэабілітавана.

“ЗАХОДНЯЯ УКРАІНА”

З савецкага боку інтарэсы львавян падагрывала “Заходняя Украіна” (укр. Західна Україна; 1925 – 1933) – літаратурная арганізацыя, заснаваная ў 1925 г. у Харкаве: першапачаткова як секцыя саюза сялянскіх пісьменнікаў “Плуг”, з красавіка 1926 г. дзейнічала самастойна. У 1927 г. былі запачаткаваны аднайменны часопіс і выдавецтва. Колькасць сяброў – выхадцаў з Заходняй Украіны – перавышала паўсотні. Арганізацыя мела разгалінаваную сістэму, філіялы ў Кіеве, Адэсе, Днепрапятроўску, Палтаве. Лідары “Заходняй Украіны” – Дзмітрый Загул і Міраслаў Ірчан.

Праграма і задачы арганізацыі былі сфармуляваны на першым з’ездзе ў 1930 г.: асвятленне бядотнага становішча працоўных, рэвалюцый-

Помнік
Сцяпану
Тудору
ў Львове.

най барацьбы ў Заходняй Украіне; прапаганда дасягненняў савецкай улады сярод насельніцтва; падрыхтоўка да ўз’яднання Заходняй Украіны з Украінскай ССР.

Мяркуем, што прапанаваны фрагментарны матэрыял наглядна дэманструе яго цікавасць для сучаснага даследавання на ўзроўнях тыпалогіі, кантакталогіі, рэцэпцыі. Назапашаны вопыт вывучэння заходнебеларускай літаратуры можа істотна ўзбагаціцца за кошт прыцягнення кантэксту, падсветкі праз прызму гісторыі нацыянальных рухаў у сённяшнім незаангажаваным працытанні.

Спіс літаратуры

1. БДАМЛМ. – Фонд 25. – Воп. 6. – Адз. зах. 113.
2. **Беларуская энцыклапедыя** : у 18 т. / рэдкал. : Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1997. – Т. 4.
3. **Галан, Я.** Вантаж : п’еса на 3 дзі / Я. Галан. – Харків : Держ. вид-во України, 1930.
4. **Галан, Я.** 3 крывжам ці з нажом : памфлеты / Я. Галан; пер. з укр. мовы Г. Сапрыка. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1954.
5. “**Дванадцятка**”. Наймолодша львівська літаратурна богема 30-х роков ХХ ст. : антологія урбаністычнай прозы. – Львів : Піраміда, 2006.
6. **Постанова Верховної Ради України** “Про відзначення 110-річчя з дня народження видатного українського письменника-антифашиста Ярослава Олександровича Галана” на сайті ВРУ [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5109-17>.
7. **Рубльов, О. С.** Сталінщина й доля заходнюукраїнської інтелігенцыі (20 – 50-ті роки ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. – Київ : Наук. думка, 1994. – 349 с.
8. **Танк, М.** Збор твораў : у 13 т. / М. Танк. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – Т. 9 : Лісткі календара. Дзённікі (1941 – 1959).
9. **Танк, М.** Збор твораў : у 13 т. / М. Танк. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – Т. 11 : Пераклады.
10. **Тудор, С.** Народження : оповідання / С. Тудор. – Харків : Держ. вид-во України, 1929. – 178 с.

АСІМЕТРЫЯ ПАЎСЯДЗЁННАСЦІ Ў ПРОЗЕ ФРАНЦА СІЎКО

60

Неардынарны погляд на рэчаіснасць, філасофскі роздум над праявамі жыцця, асэнсаванне месца і ролі звычайнага чалавека ў грамадстве, нестандартны падыход да адлюстравання паўсядзённасці – адметнасці творчай манеры Франца Сіўко. Каларытнымі, неадназначнымі, а часам і спрэчнымі паўстаюць героі ягоных твораў. Эмацыйна-заглыблена і псіхалагічна-насычана аўтар вымалёўвае асобны свет прадстаўніка беларускага соцыуму, які праходзіць праз штодзённыя выпрабаванні ўласнай годнасці і вартасці. Як карэспандэнт Ф. Сіўко спрабуе знайсці адказы на многія пытанні сучаснасці. Цікаваць яго погляды на свабоду і волю, значнасць і сапраўднасць асобы, месца ў гісторыі і ментальнасць беларускага народа, пытанні моўнай сітуацыі ў краіне, захаванне духоўнасці. Актыўную цікавасць выяўляе пісьменнік да зрухаў і новых павеваў у масавай культуры, аналітычна асэнсоўвае тэле- і радыёпрадукты, якія прапануюцца спажыватцу.

Нарадзіўся Франц Іванавіч 3 траўня 1953 г. у вёсцы Вята на Мёршчыне. На дзівя прыгожы край празрыста-блакітных азёраў, насычана-зялёных лугоў, раўнін і стужак хваёвых лясоў выхаваў у будучым творцы здольнасць да сузірання, няспешны выклад думак і ўважлівасць да пейзажных дэталей, што з часам выявілася ў таленавітым адлюстраванні разнастайных граней і праяў чалавечага ўнутранага свету. Багатая Мёршчына і на помнікі дойлідства, сярод якіх асаблівай прыгажосцю вылучаецца велізарны касцёл у Мёрах – узор архітэк-

туры і ўвасабленне веры ў Боскую велічнасць і ўсёдараванне. Можа, менавіта дзякуючы таму, што пісьменнік з дзяцінства знаходзіўся побач з сімвалам неаспрэчнасці надзеі, у ягонай душы зарадзілася полымя шчырай веры, якім ён дзеліцца з тымі, хто звяртаецца да ягонай творчасці.

Вучыўся Ф. Сіўко у Міжрэчанскай пачатковай, а потым у Павяцкай школах. Абраўшы прафесію філолага, Франц Іванавіч паступіў у Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, дзе спасцігаў навуку прыгожага слова, якое натхняла на роздум пра таямніцы быцця, на пошук ісціны, на асэнсаванне маральных і этычных каштоўнасцей, будзіла прагу да жывой мовы літаратуры. З 1975 да 1980 г. выкладаў рускую мову і літаратуру, этыку, а таксама актыўна арганізоўваў пазакласную і пазашкольную работу ў сярэдняй школе № 2 Верхнядзвінска. У 1980 г. Ф. Сіўко пераехаў у Віцебск, дзе працаваў настаўнікам у сярэдніх школах №№ 29, 30, 12, а потым намеснікам дырэктара па вучэбна-выхаваўчай рабоце. У перыяд з 1993 да 2010 г. пісьменнік выкладаў беларускую мову ў Віцебскім дзяржаўным тэхналагічным універсітэце. Не абмінаў і працу, якая вымагае творчай дзейнасці: супрацоўнічаў у Бюро прапаганды мастацкай літаратуры Саюза пісьменнікаў Беларусі і ў рэдакцыі газеты “Віцебскі рабочы”. Франц Іванавіч некаторы час працаваў пры віцебскім касцёле Езуса Міласэрнага, а потым карэктарам у выдавецтве. Сёння Ф. Сіўко – карэспандэнт каталіцкага часопіса “Ave Maria” па Віцебскай вобласці, сябра рады Таварыства беларускай мовы Віцебшчыны. Ён актыўна і крэатыўна ўдзельнічае ў арганізацыі і правядзенні творчых сустрэч і літаратурных конкурсаў, падрыхтоўцы да друку зборнікаў паэзіі і прозы. Франц Сіўко – лаўрэат рэгіянальнай літаратурнай прэміі імя Уладзіміра Караткевіча, прызнаны і таленавіты творца Беларусі, менавіта таму ён займаў пасаду старшыні Віцебскага абласнога аддзялення Саюза беларускіх пісьменнікаў у перыяд з 1999 да 2009 г.

Пісьменніцкі талент выявіўся напоўніцу ў шэрагу зборнікаў аўтара, куды ўключаны творы, поўныя філасофскага роздуму, разважанняў пра сапраўдную веру і яе значнасць у сённяшнім грамадстве, якое амаль страціла апору ў духоўнасці і ў якім назіраецца падмена сапраўдных і важных каштоўнасцей мізэрнымі памкненнямі і мэтамі. Вера пісьменніка, ягоныя адносіны да рэлігіі і грунтоўнае яе веданне

адбіваюцца літаральна ў кожным творы: аўтар надзяляе герояў верай і жаданнем далучыцца да царквы, даносіць да чытача ідэі неабходнасці звароту да рэлігіі – увасаблення мудрасці, духоўнасці і апірышча духу сярод хаосу цывілізаванага свету.

Франц Іванавіч – аўтар сямі кніг прозы: “З чым прыйдзеш” (1991), “Апошняе падарожжа ў краіну ліваў” (1997), “Удог” (2001), “Ягня ахвярнае” (2003), “Асіметрыя” (2005), “Дзень Бубна” (2008), “Выспы” (2011). Выхад у свет кніжкі для дзяцей малодшага школьнага ўзросту “Бялячык” (2003) адзначыў новы этап у творчай эвалюцыі пісьменніка, а таксама стаў своеасаблівым узорам выкладу перажытага, бо творы для дзяцей з’яўляюцца сведчаннем сталасці творчай манеры і прафесіяналізму, здольнасці да пераасэнсавання жыццёвага вопыту. Тэксты Ф. Сіўко ўвайшлі ў калектыўныя зборнікі “Дзвіна” (1992, 2000), “Карані” (1994), “Край” (1997). Асобныя літаратурныя творы і публіцыстычныя артыкулы друкуюцца ў перыядычных літаратурна-мастацкіх, грамадска-палітычных газетах “Літаратура і мастацтва”, “Наша Ніва”, часопісах “Малодосць”, “Дзеяслоў”, “Полымя”, “Нёман”, “ARCHE”, канфесійных выданнях “Наша вера”, “Ave Maria”.

Франц Сіўко адлюстроўвае сучасную яму рэчаіснасць, дадаючы рэмінісцэнцыі і ўласныя разважанні, аддаючы перавагу жанрам эсэ, прыпавесці і аповесці, якія дазваляюць данесці да чытача думку, не трацячы яе асноўнага сэнсу падчас канструявання лабірынта сюжэтных ліній. Аўтар абірае даходлівасць выкладу і прастату пабудовы зместу.

Зборнікі “Асіметрыя” і “Выспы” – вынік роздуму над экзістэнцыйнымі праблемамі, пытаннямі, якія закранаюць кожнага чалавека, прыкладамі асіметрычных чалавечых лёсаў – адбіткаў свядомых жаданняў, учынкаў, справакаваных саманадзейнай упэўненасцю чалавека ў тым, што жыццё можна змяніць ці выправіць у любы момант.

У апаведзе “Бацечка Зэн” пісьменнік малюе змрочную, з аднаго боку, і рамантычную, з другога, карціну панавання ў краіне смяротнай хваробы, халеры, якая штодзень нішчыць жыцці сотняў людзей. Ва ўмовах вайны з нябачным ворагам няма ні моцных, ні ўладарных, усе ў гэты час у роўных умовах, здранцвелыя ад жаху. Кожны персанаж існуе ў замкнёнай прасторы страху за сваё жыццё і жыццё блізкіх людзей. Героі абапіраюцца на веру, а яна ў кожнага свая, аднак менавіта вера дапамагае не страціць надзеі на выратаванне.

Аўтар неаднаразова звяртаецца да паказу стану хваробы, які ўтварае пэўную варонку, куды

трапляюць героі. Так, у “*аповедзе зязюлі*” “Кручонікі і сын мой” галоўная гераіня Эля нараджае сына-інваліда. Аднак тое, што дзіця нездаровае, высвятляецца толькі пасля пераезду да другога мужа ў ягоную краіну. Дзіцячы паралюш становіцца не проста прысудам для Элі як для маці, але і горам жанчыны, пакінутай мужчынам. Гераіня застаецца адна, яна вымушана шукаць лекараў для сына, забыўшыся на горыч і расчараванне.

Экзістэнцыя на памежжы адлюстравана і ў апаведзе “Асіметрыя”: галоўны герой існуе ў перажываннях смерці дачкі і псіхічнай хваробы жонкі. Першая сышла ў іншы свет, пакінуўшы бацьку пакуты ўсведамлення таго, што не здолеў абараніць дзіця. Другая жыве ў стане глыбокай дэпрэсіі, выкліканай здрадай мужа. У абодвух выпадках мужчына ўскосна ці прама вінаваты ў няшчасці блізкіх яму людзей.

Франц Сіўко звяртаецца да містычных матываў, якія дапамагаюць раскрыць і спасцігнуць сутнасць духоўнага існавання беларускага народа на мяжы хрысціянскай веры і паганскіх уяўленняў. Так, у апаведзе “Кручонікі і сын мой” гераіня звяртаецца да Містрыні Добрай рады ў перыяд цяжарнасці і нараджае дзіця з дапамогай знахаркі. Менавіта каля балота, у хаце асобы, што злучана з тагасветнымі сіламі, Эля знаходзіць не толькі прытулак для душы, але і адказы на пытанні, якія не можа задаць самой сабе, таму што яны існуюць толькі ў яе падсвядомасці, а таксама духоўную апору для далейшага жыцця.

Прыпавесць “Удог” складаецца з ланцуга таямнічых выпадкаў, што адбываюцца на працягу стагоддзя і аб’ядноўваюцца момантам звароту жанчын некалькіх пакаленняў адной сям’і да асаблівых ведаў: рэцэпта напою, які выклікае стан змененай свядомасці і галюцынацый. Вынік уздзеяння на чалавека гэтага напою – разбурэнне гістарычных каштоўнасцей і забойствы. Чалавек у той ці іншай ступені ўваходзіць у кантакт з “сіламі іншымі” ў момант адчування абсалютнай адарванасці ад свету людзей, пры адчуванні недахопу веры ва ўласныя сілы ці ў сітуацыі адчужанасці або непаразумення.

Па-мужчынску лаканічна і стрымана Франц Сіўко адлюстроўвае каханне, мары, патаемныя памкненні чалавека, якія паўстаюць у ягоных творах у розных выявах і адценнях жыццёва-рэалістычна і шматгранна.

Алеся АНДРЭВА,
асістэнт кафедры беларускай літаратуры
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Францыска Скарыны.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

“ВЕРНАСЦЬ РОДНАМУ СЛОВУ, ВЕРНАСЦЬ РОДНАЙ ЗЯМЛІ”

ІНТЭРВ'Ю З ПІСЬМЕННИКАМ НАВУМАМ ГАЛЬПЯРОВІЧАМ

Навум Гальпяровіч – сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі, журналіст, галоўны дырэктар міжнароднага радыё “Беларусь”. Адзін з аўтараў калектыўнага паэтычнага зборніка “Сцяжына” (1983). Аўтар кніг паэзіі “Брама”, “Востраў душы”, “Струна”, “Святло ў акне”, “Гэта ўсё для цябе”, “Голас і рэха”, “Насцеж”, “Сюжэт для вечнасці”, кніг прозы “Шляхі і вяртанні”, “На трапяткім агні”, а таксама шматлікіх публікацый у калектыўных зборніках.

– **Навум Якаўлевіч, гэты год для Вас юбілейны. Цікава, як на Ваш погляд, 65 зімаў і вёснаў – гэта многа ці мала?**

– Ведаецца, сам пакуль не зразумеў. Калі ўздаць падзеі, што адбываліся са мной, сябрамі, краінай, здаецца – многа, а калі падумаць пра тое, што трэба яшчэ зрабіць, куды імкнецца душа, то хочацца верыць, што гэта толькі пачатак, прынамсі, сярэдзіна шляху. Ва ўсякім разе – па ранейшаму марыцца і жадаецца.

– **Навум Якаўлевіч, раскажыце, калі ласка, пра свае першыя літаратурныя спробы. Ці была ў Вас мара стаць пісьменнікам?**

– Спачатку паспрабаваў крэмаць паперу рыфмаванымі радкамі недзе ў класе пятым. Хацелася надрукавацца ў піянерскіх газетах. Таму адзін верш па-беларуску паслаў у “Піянер Беларусі”, другі на рускай мове – у “Зорьку”. Адказы літкансультантаў Яўгена Курто і Міхаіла Герчыка былі прыблізна аднолькавага зместу: “Чытай класікаў!” Таму гэтую справу закінуў на доўга, аж да дзясятага класа, калі прыйшло першае каханне. Гэта ўжо было зусім па-іншаму. Тым больш што недзе ў чатырнаццаць гадоў пабываў на вялікай паэтычнай вечарыне ў полацкім Доме афіцэраў. Выступалі ўдзельнікі дэкады рускай літаратуры ў Беларусі, і я на свае вочы ўбачыў Петруся Броўку, Міхаіла Святлова, Пімена

Панчанку, Васіля Быкава, маладых тады Рыгора Барадуліна, Генадзя Бураўкіна...

Пісьменнікі мне падаліся тады істотамі незямнымі, проста небажыхарамі, нават баяўся ўявіць сябе такім жа. Але трывалая мара стаць пісьменнікам выспела, калі давялося ўдзельнічаць у традыцыйнай нарадзе маладых у Каралішчавічах у 1969 г. На маім рахунку было толькі некалькі апублікаваных вершаў у мясцовых газетах, а ў Алеся Разанава, скажам, ужо выходзіла першая кніжка. Жэня Янішчыц была сапраўднай юнай зоркай. Цікавыя публікацыі былі ў Леаніда Якубовіча з Салігорска, Віктара Ярца, Яўгена Хвалея. Я хадзіў сярод іх, як кажуць, шырока раскрыўшы рот. А яшчэ беларуская мова! Я ўпершыню трапіў у асяроддзе равеснікаў, якія пастаянна гаварылі па-беларуску, і быў гэтым па-сапраўднаму захоплены. А калі да нас прыехалі на сустрэчу Іван Шамякін, Янка Брыль, Васіль Быкаў, Іван Чыгрынаў, гэта быў сапраўдны цуд. І зараз, калі ўспамінаю тыя дні, сэрца пачынае біцца часцей.

– **А што найбольш запомнілася з дзяцінства?**

– Цяжка сказаць, што найбольш. Пра самыя яркія ўспаміны пісаў у сваіх кніжках. Адзін з іх – як бацька мяне на плячах падбегам нёс у бальніцу, бо ісці я не мог, таму што, наскочыўшы на жалезны штыр, моцна параніў нагу. І бацька мой, інвалід, з адной рукой, нёс мяне на плячах, задыхаючыся, кіламетры два і ўсё паўтараў: “Па-

У першым нумары “Роднага слова” змешчаны біяграфічныя звесткі Навума Гальпяровіча і падборка яго вершаў “Вучуся век роднаму слову я ў ціхіх лугоў і палёў...”.

цярпі, сынок!” Яго гэтае “пацярпі, сынок” стала нават пэўным дэвізам майго жыцця. Заўсёды я памятаў і трывалыя бацькавыя плечы, за што я яму бязмежна ўдзячны. Ён увогуле быў вельмі адважны, вельмі спагадлівы чалавек. Я ні ў кога болей не бачыў столькі дабрыні і спагады, як у майго бацькі, простага, не надта адукаванага чалавека, былога франтавіка. А мама, якая перажыла ленінградскую блакаду, любіла мяне па-свойму: прыносіла цікавыя кніжкі, хадзіла са мной у кіно, кожнае лета нас разам з сястрой вазіла да цёткі ў Гродна, да стрыечнага брата ў Севастопаль, да роднага дзядзькі ў Ленінград. Яна часта хварэла, у апошнія свае гады доўга была прыкаваная да ложка.

А сапраўдным маім сябрам стала бабуля Вольга. Гэта ад яе я пастаянна чуў выдатную беларускую мову, цудоўныя казкі і песні.

– А ці былі ў Вас падчас вучобы на факультэце журналістыкі БДУ або ў Віцебскім педагагічным інстытуце выкладчыкі, якія запомніліся на ўсё жыццё, па якіх і сёння хочацца вывараць свой крок?

– Калі паступаў на факультэт журналістыкі, экзамен прымаў Дзмітрый Якаўлевіч Бугаёў. Мы з ім так загаварыліся пра беларускую літаратуру, што таварышы за дзвярыма падумалі, што ён мяне “топіць”. А яму было проста цікава са мной пагаварыць, бо чытаў я шмат і ведаў значна больш, чым патрабавала школьная праграма па літаратуры. Ягонаў “пяцёркай” ганаруся і цяпер.

У Віцебскім педінстытуце маю душу саграваў выкладчык беларускай літаратуры Анатоль Мікалаевіч Канапелька. Ён быў не толькі настаўнікам, але і старэйшым сябрам, бо пазнаёміўся я з ім падчас аднаго з семінараў творчай моладзі Віцебшчыны. Ён быў ужо даволі вядомым паэтам, аўтарам кніжкі вершаў “Зямная сімфонія”. Гэта ён мяне падгаварыў паступіць у Віцебскі інстытут пасля таго, як я кінуў вучобу на журфаку БДУ: сышоў пасля трэцяга курса, бо паехаў паступаць у Маскву, у Літаратурны інстытут. У Літінстытут мяне не прынялі, і я мусіў пачынаць усё спачатку.

І яшчэ цікавы факт з Віцебска: англійскую мову нам выкладаў Вальдэмар Ільч Калінін – будучы цыганскі паэт Вальдко Калініно. Так здарылася, што праз некалькі гадоў я па яго просьбе з падрадкоўніка перакладаў яго вершы з цыганскай мовы.

– Прыхільнікі Вашай творчасці, гаворачы пра адметнасць кніг Вашай паэзіі, неаднаразова адзначалі шчырасць і чалавечнасць паэтычнага слова, метафарычнасць бачання жыццёвых з’яў, філасафічнасць паэзіі...

– Дзякуй.

– Не магу ўстрымацца, каб не працытаваць любімыя радкі з верша, дзе Вы да геніяльнасці проста гаворыце пра найскладанейшыя рэчы ў жыцці: “Як звычайна і проста, / Нібы дыхаць ці піць: / Трэба жыць па-за ўзростам, / Дзень наступны любіць. / І кахаць утрапёна, / І адхланняў шукаць, / Са слязою салёнай / Ля магіл пастаяць. / І адчуць як выснову, / Як натхнення прыліў, / Вернасць роднаму слову, / Вернасць роднай зямлі”. Навум Якаўлевіч, значыць, каханне, памяць пра продкаў, родная зямля, родная мова – гэта і ёсць крыніцы Вашага натхнення?

– Вы вельмі дакладна гэта вызначылі. Можа быць, для каго-небудзь гэтыя пачуцці больш звыклыя, як дадзенасць ад нараджэння. Для мяне – гэта свядомы і глыбокі выбар, бо па паходжанні я мог бы стаць іншым чалавекам, мець іншыя жыццёвыя каштоўнасці, іншы лёс. Можа, нехта мяне і папракае за такую адданую і глыбокую любоў, можа, нехта сумняваецца ў ёй, але гэта шчыры і свядомы выбар. Я абсалютна не адмаўляюся ад сваіх продкаў-небеларусаў, ад народа, да якога належаць мае родныя па бацькоўскай лініі, але менавіта Беларусь, яе мова сталі для мяне святым і родным, як я напісаў у адным з вершаў – “адзіным і назаўжды”.

– Навум Якаўлевіч, Вы з тых творчых асоб, каму лёсам дадзена дзяліцца ў эфіры са светам добраю весткаю пра сталіцу нашай Радзімы і яе жыхароў, іх цікавыя справы, распавядаць увогуле пра нашу Беларусь і яе найпрыгажэйшыя мясціны. Вядома, што старажытны Полацк, як аднойчы было сказана ў адным з інтэрв’ю, – Ваша “апірышча і паходня”. Раскажыце, калі ласка, пра жыццёвыя і творчыя дарогі, звязаныя з Полаччынай.

– Працягваючы тое, пра што я гаварыў, адзначу, што Полацк для мяне стаў жыццёвым і духоўным Іерусалімам – сімвалам трываласці і мэтай высокага служэння Радзіме. Я з самага маленства дыхаў гэтай незвычайнай аўрай старадаўнасці. Я ўяўляў і магутнага Усяслава, і прыгожую манашку Ефрасінню, і сына купца Лукі Францыска Скарыну... Можа быць, і ў тым, што пакінуў пасля трэцяга курса вучобу ў Мінску, таксама родны Полацк адыграў пэўную ролю: вельмі сумаваў я без рэчачкі Палаты, без стромых вежаў Сафійкі, магутных дубоў каля Дзвіны. Гэта цяпер я да Мінска прывык, мне тут добра і камфортна, а раней усюды дужа нудзіўся без майго роднага Полацка. Па сутнасці, я з ім надоўга не развітваўся амаль да пяцідзiesiąці гадоў, бо дваццаць гадоў працы ў маладым Наваполацку – гэта ж таксама Полацкая зямля. Баюся, што калі пачну гаварыць пра свае полацкія пачуцці, не хопіць усіх старонак майго любімага

часопіса. Пра Полацк і напісаў вельмі многа, і, калі дасць Бог сіл і здароўя, яшчэ шмат напішу.

– **А як лёс прывёў Вас да працы на Беларуска-кім радыё?**

– Як ні дзіўна, даволі выпадкова. Гэта потым я ўспомніў, што ў дзяцінстве любіў разам з бабуляй слухаць радыё, нават гуляў у дыктара. Але ў маладосці больш марыў працаваць у газеце, часопісе. Хацеў пераехаць на працу ў Мінск, бліжэй да пісьменніцкага асяроддзя. Але неяк усё не ўдавалася. А тут, у Наваполацку, дзе я працаваў ужо ў гарадской газеце, адкрылася месца ўласнага карэспандэнта Беларускага радыё. Маю кандыдатуру прапанаваў былы намеснік рэдактара Юрась Касцюк. Прайшоў выпрабаванні: зрабіў шэраг рэпартажаў і 2 сакавіка 1981 г. быў зацверджаны ўласным карэспандэнтам Дзяржтэлерадыё БССР па Полацкай групе раёнаў. Праца аказалася надзвычай цікавай і творчай. За гады работы ўласным карэспандэнтам аб'ездзіў практычна ўсю Віцебскую вобласць, сустрэўся з многімі цікавымі людзьмі, яшчэ больш палюбіў родны край, яго гісторыю і культуру.

– **Кожны тыдзень слухачы першага канала Беларускага радыё атрымліваюць асалоду ад перадачы з цудоўнай паэтычнай назвай “Зямля, што нам дадзена лёсам”. Мне вельмі прыемна, што дзякуючы Вам сёлета на пачатку лютага і я стала адной з герань гэтай перадачы. А як узнікла задумка стварыць такі праект і чым ён адметны?**

– Ну, па-першае, заўсёды было жаданне гаварыць людзям пра нашу Беларусь, пра цікавых людзей, пра родную мову беларусаў. Памятаю, як захапляўся нарысам “Зямля пад белымі крыламі” У. Караткевіча. Калі з’явілася магчымасць стварыць гэты праект, то не мог не скарыстацца ёю. Першымі героямі перадачы сталі такія знакавыя асобы, як былы рэктар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў Ядзвіга Грыгаровіч, прафесар Адам Мальдзіс, доктар філасофіі Уладзімір Конан, акадэмік Аляксандр Падлужны, член-карэспандэнт НАН Беларусі Аляксандр Лукашанец, дактары філалагічных навук Валянціна Русак, Вячаслаў Рагойша і Іван Чарота... А ўвогуле, уявіце, колькі выбітных асоб пабывала ў нашай студыі больш як за сем гадоў існавання праграмы! І ўсе яны гаварылі перад мікрафонам толькі па-беларуску. Спачатку я вёў праграму адзін, а потым запрасіў маладую журналістку і паэтку Таццяну Сівец. За гэты час Таццяна не толькі стала маім паўнацэнным суаўтарам, але і вырасла да пасады галоўнага рэдактара штотыднёвіка “Літаратура і мастацтва”. Але праграму не пакідае.

– **Навум Якаўлевіч, у гэтым годзе радыёстанцыя “Беларусь”, якую Вы ўзначальваеце,**

адзначыла свой 50-гадовы юбілей. А чым адметны яе сённяшні дзень?

– Так, у міжнароднай інфармацыйнай прасторы голас нашай радыёстанцыі гучыць паўстагоддзя. Сёння мы выходзім у эфір на беларускай і рускай, англійскай і нямецкай, іспанскай і французскай, польскай і кітайскай мовах. Тэматыка радыёперадач самая розная – сацыяльная, культуралагічная, эканамічная... У праграмах гучаць літаратурныя творы на беларускай мове і ў перакладах на іншыя замежныя мовы. У нас шмат праектаў, якія даўно сталі любімымі ў слухачоў. Дастаткова ўзгадаць такія радыёперадачы, як “У цэнтры Еўропы”, “Магія слова”, “Аўтастрада”, “Чароўны куфэрак”, “Вывучаем беларускую мову”... Больш за сотню праектаў, у якіх ёсць пастаянныя прыхільнікі.

На хвалях радыёстанцыі “Беларусь” гучыць толькі беларуская музыка. Мы знаёмім аўдыторыю не толькі з класікай, але і з сучаснымі творами і іх аўтарамі.

– **Каманда радыёстанцыі “Беларусь” – гэта маладыя журналісты ці ўжо спрактыкаваныя, вопытныя рэдактары?**

– Калектыў, які я ўзначальваю, у асноўным малады. Да нас на працу прыйшлі выпускнікі Інстытута журналістыкі БДУ, БДПУ імя Максіма Танка, Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта. Хачу адзначыць іх добрую прафесійную падрыхтоўку і веданне перакладчыцкай, рэдактарскай справы. Усе яны працуюць рупліва і самааддана, каб з кожным днём кола радыёслухачоў пашыралася, а нашы праекты займалі прэстыжныя месцы не толькі ў айчынных, але і ў замежных конкурсах.

– **Як спалучаецца праца кіраўніка з творчасцю?**

– Быць кіраўніком – таксама творчасць. Але вельмі своеасаблівая. Стараюся ніколі не змешваць пасаду з уласнымі творчымі справамі. На працы я думаю пра тое, як лепш арганізоўваць працэс, наладжваць рабочую творчую атмасферу ў калектыве, падбіраць і рыхтаваць кадры, спраў і клопатаў у кіраўніка хапае. Прычым я агарыўся, што пра работу думаю на рабоце. І па-за работай – таксама. Але тое, што для іншых адпачынак, для мяне – мае творчыя дзялянкі.

– **Вядома, што на многія з Ваших вершаў напісана музыка Эдуардам Зарыцкім, Уладзімірам Буднікам, Алегам Елісеенкавым, Валерыем Івановым. А як пачыналася супрацоўніцтва з вядомымі беларускімі кампазітарамі?**

– Асабліва ніякіх захадаў не прадпрымаў, бо да гэтага часу стварэнне песні на вершы паэта для мяне застаецца вялікай таямніцай. Кампазітары самі мяне знаходзілі, за што я ім вельмі ўдзячны. Вось зусім нядаўна пазнаёміўся з ма-

ладым і вельмі цікавым кампазітарам і выканаўцам Аляксеем Нежаўцом. З ім ужо створана больш за дзесяць песень. Прыемна, што аўдыторыя іх добра ўспрымае, у чым пераканаўся сам, выступаючы з ім разам.

– **Навум Якаўлевіч, чытачам “Роднага слова”, думаецца, будзе таксама цікава ведаць пра Вас як пра шчаслівага мужа і бацьку. Тым больш што Ваш сын стаў прадаўжальнікам журналісцкай справы, узначальвае “Беларускі гістарычны часопіс”...**

– Люблю сваю сям’ю. Жонка Марыя Іванаўна родам з Палесся, са шматдзетнай сялянскай сям’і. Працавала ў школе, у кінапракце, нават нейкі час – піянерважатай у “Артэку”. Цяпер працуе ў інтэрнаце для замежных студэнтаў БНТУ.

Старэйшая дачка Вольга скончыла беларускае аддзяленне філфака БДУ, доўгі час працавала на канале “Культура” Беларускага радыё, цяпер – у Пекіне, на Міжнародным радыё Кітая, вядзе праграмы на беларускай мове з кітайскай сталіцы. Сын Максім, перш чым стаць галоўным рэдактарам гістарычнага часопіса, скончыў гістфак Полацкага ўніверсітэта, аспірантуру пры БДУ, пачынаў з пасады радавога рэдактара. З дзецьмі я кантактаваў заўсёды вельмі шчыльна: займаўся з імі, вучыў чытаць, арганізоўваў розныя гульні, вазіў на экскурсіі, браў, асабліва Максіма, з сабой на рэпартажы, з першага і да выпускнога класа быў членам бацькоўскага

камітэта ў школе. Часам здараліся і спрэчкі, але дзеці – мае аднадумцы і надзея.

– **Навум Якаўлевіч, Вы адзін з тых людзей, якія на працягу доўгіх гадоў заўсёды падтрымліваюць наш часопіс як словам, добрай парадай, так і справаю. Як галоўны рэдактар “Роднага слова” вельмі ўдзячна Вам за шматгадовае супрацоўніцтва і сяброўства. А якім Вам бачыцца заўтрашні дзень такога важнага для грамадскасці навуковага і метадычнага выдання?**

– Хочацца, каб ён быў шчаслівы і плённы. Каб яго чыталі і выпісвалі ўсе, каму дарагая родная мова. І такіх людзей, хочацца, каб станавілася ўсё больш. Здавалася б, невялікі і нескладаны крок – падтрымаць родны часопіс на роднай мове. Гэта больш прадуктыўна, чым стагнаць ці плакаць. Дзякуючы павелічэнню колькасці падпісчыкаў у вас будзе больш магчымасцей зрабіць часопіс яшчэ больш яркім і вонкава, і змястоўна. А гэта такому калектыву з такім галоўным рэдактарам па плячы. Зычу ўсялякіх поспехаў і абяцаю, што і надалей буду вашым верным прыхільнікам і сябрам.

– **Навум Якаўлевіч, дзякую за змястоўную і шчырую размову. Ад імя ўсіх прыхільнікаў Вашай творчасці жадаю, каб Ваш юбілейны год быў плённым і шчаслівым. Цяпла, дабрны і святла Вам!**

– Дзякую.

Гутарыла
Зоя ПАДЛІПСКАЯ.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2013 год

ЛІПЕНЬ

1 ліпеня – 185 гадоў з дня нараджэння Іпаліта Гараўскага (1828 – ?), мастака-пейзажыста

3 ліпеня – 95 гадоў з дня нараджэння Рыгора Бярозкіна (1918 – 1981), крытыка

95 гадоў з дня нараджэння Івана Мялы (1918 – 1999), празаіка, вучонага-протазаолага

4 ліпеня – 110 гадоў з дня нараджэння Вольгі Барысевіч (1903 – 1947), рэжысёра оперы

5 ліпеня – 75 гадоў з дня нараджэння Надзеі Бранавец, жывапісца, графіка

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Машкова (1938 – 2000), празаіка

6 ліпеня – 125 гадоў з дня нараджэння Івана Баранкевіча (1888 – 1942), рускамоўнага празаіка, нарысіста, перакладчыка

90 гадоў з дня нараджэння Валянціна Панамарова (1923 – 2006), рускамоўнага празаіка, нарысіста

10 ліпеня – 100 гадоў з дня нараджэння Ніны Вайтовіч (1913 – 1976), мовазнаўцы

60 гадоў з дня нараджэння Васіля Сахарчука (1953 – 2003), паэта і перакладчыка

11 ліпеня – 80 гадоў з дня нараджэння Мікалая Красоўскага (1933 – 1989), артыста балета, педагога, заслужанага артыста Беларусі

13 ліпеня – 75 гадоў з дня нараджэння Юрыя Марухіна (1938 – 2001), кінааператара, рэжысёра, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

15 ліпеня – 75 гадоў з часу стварэння “Беларускага дзяржаўнага тэатра лялек”

75 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Шабаліна, публіцыста, празаіка, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

17 ліпеня – 125 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Вазнясенскага (1888 – 1966), рускага і беларускага літаратуразнаўцы

18 ліпеня – 90 гадоў з дня нараджэння Людмілы Ганэставай (1923 – 2009), спявачкі, заслужанай артысткі Беларусі

20 ліпеня – 70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Ганжы, акварэліста

21 ліпеня – 150 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Краснянскага (1863 – 1930), краязнаўцы, педагога

70 гадоў з дня нараджэння Станіслава Кічко, графіка і афармляльніка

23 ліпеня – 70 гадоў з дня нараджэння Артура Цяжкага (1943 – 1984), празаіка

50 гадоў з дня нараджэння Алеся Бельскага, літаратуразнаўцы, празаіка, педагога

Заканчэнне на с. 26.

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА: ШЛЯХ СЛУЖЭННЯ РАДЗІМЕ І НАРОДУ

АСОБА АСВЕТНІКА Ў СУЧАСНАЙ ДРАМАТУРГІІ

Свае творчыя інтэнцыі беларуская драматургія цесна звязвае з гістарычнымі падзеямі, якія адбыліся ў мінулым на славянскіх землях. Так, у канцы ХХ – пачатку ХХІ ст. з’явіліся драматычныя творы пра многіх гістарычных асоб Беларусі. Найбольш асэнсаваны ў творах для сцэны вобраз славутага дзеяча эпохі Адраджэння Францыска Скарыны.

Сярод мастацкіх твораў, прысвечаных першадрукару, паэма-трылогія “Георгій Скарына” М. Клімковіча, паэма-фрэска “Судны дзень Скарыны” М. Ароцкі, бурлескная п’еса “Vita brevis, або Нагавіцы святога Георгія” М. Адамчыка і М. Клімковіча, дылогія “Напісанае застаецца” і “Прарок для Айчыны” А. Петрашкевіча і інш. Мы разгледзім драму “Кракаўскі студэнт” (1980) Г. Марчука, камедыюны трылер “Скарына” (2005) А. Курэйчыка і больш падрабязна засяродзімся на драме-мікс “Мудрости зачало и конець...” (2012) І. Штэйнера.

Георгій Марчук у драме “Кракаўскі студэнт” прапанаваў уласнае бачанне вобраза маладога Францыска Скарыны, паказаў станаўленне яго характару, рэлігійных поглядаў і творчых арыентацый. Адукацыя Ф. Скарыны, як вядома, мела адначасова праваслаўны і каталіцкі характар. “Сінтэз дзвюх рэлігій, сінтэз дзвюх адукацый... дзіўным вобразам прарос у душы і розуме Францыска” [5, с. 12], а імкненне да ведаў прывяло юнака ў Кракаў вучыцца кніжнай справе. З дапамогай добра распрацаваных дыялогаў і дыспутаў пра сярэднявечную традыцыю Г. Марчук акцэнт у асобе Ф. Скарыны рысы сапраўднага хрысціянства, “перакананага ў тым, што і ў зямным жыцці можа быць дасягнута гармонія існавання, калі кожны чалавек, ад прасталюдзіна да караля, будзе кіравацца Божымі заветамі” [1, с. 54].

Дзеянне п’есы “Кракаўскі студэнт” адбываецца на пачатку XVI ст., калі Полаччына як усходні рубяж Вялікага Княства Літоўскага прымала на сябе першыя ўдары безупынной серыі войнаў.

Георгій (Г. Марчук скарыстаў у п’есе другое імя Ф. Скарыны) заўсёды з павагай ставіўся да чалавечай годнасці і заклікаў да канфесійнай памяркоўнасці, гаворачы, што і каталікі, і праваслаўныя, і пратэстанты “*Евангеліе святое прапаведуюць такое ж... Бачыш, расце дрэва: ствол – чалавек, карані – праваслаўнай веры, лацінскай веры – усё любя Богу. Званы Спаса-Праабражэнскай царквы і касцёла Святога Францыска аднолькавыя*”.

Тагачаснай афіцыйнай царкве было выгадна, каб простыя людзі не столькі разумелі Слова Божае, колькі падпарадкоўваліся царкоўным уладам; не столькі прытрымліваліся ў паўсядзённым жыцці маральных хрысціянскіх законаў, колькі выконвалі царкоўныя абрады і неслі ахвяраванні ў храмы. Ф. Скарына лічыў, што менавіта ў Евангеллі ўтрымліваецца “*дасканалы розум, ісціна, якую трэба несці да людзей і дзяліцца з імі. Кніга павінна ляжаць на стале, як хлеб... люд наш мог бы жыць лепш*”. Каб вера была ўсвядомленай, трэба вывучаць і разумець Святое Пісанне, а як жа вывучаць, калі не толькі стараславянскай ці лацінскай мовы не ведаеш, але і *роднай мове* не навучаны?!

Там, у Кракаве і Падуі, “падарожнік з горада асветніцы Еўфрасінні канчаткова ўмацаваўся ў рашэнні: ён дасць свайму народу магутную духоўную зброю – друкаваную кнігу на зразумелай мове” [2, с. 170]. За тое і пацярпеў жорсткія ганенні ад царквы, якая лічыла «злачынствам»... сам яе пераклад дзеля таго, каб гэтую натхнёную Богам кнігу мудрасці мелі магчымасць чытаць усё» [2, с. 173].

Андрэй Курэйчык, звярнуўшыся ў п’есе “Скарына” да вобраза беларускага філосафа, асветніка і кнігадрукара, вырашыў эпатажаваць публіку ўласнай інтэрпрэтацыяй біяграфіі Ф. Скарыны, якую перарабіў на свой густ і на сучасны лад, выкарыстаўшы элементы размоўнага стылю і нават нецэнзурнай лексікі.

Францыск Скарына ў п’есе А. Курэйчыка – грубы, капрызны, цынічны і нават жорсткі чалавек, які клапоціцца толькі пра ўласнае здароўе. Яму не шанцавала ў каханні, у яго не атрымалася сямейнае жыццё; не ўсё паспяхова і ў прадпрымальніцкай дзейнасці – друкаванні і распаўсюджванні кніг у Празе і Вільні. Нават у апошнія гады жыцця Ф. Скарына не знаходзіць супакою: ягонья паслугі, парады ў якасці лекара пры каралеўскім двары часцей шкодныя, чым карысныя.

Старога і хворага Ф. Скарыну ўсё ж такі ўспомнілі на Радзіме, але не за папярэднія заслугі, а для таго, каб уцягнуць у нейкую палітычную гульню. І ў фінале п’есы Ф. Скарына паўстае адзінокім буркатлівым дзядком, які памятае абразы, нанесеныя на Радзіме, а таму не жадае службы ні ранейшым, ні новым гаспадарам ліцвінскай зямлі. Менавіта таму яго зямля, паводле слоў персанажа п’есы князя Яна

Падзвічкага, адварочваецца ад свайго сына на доўгія стагоддзі.

Драма «**“Мудрости зачало и конець...”**, або **Спакушэнне Скарыны» Івана Штэйнера** – літаратурная інтэрпрэтацыя класічнага вобраза Ф. Скарыны. Біяграфічным звесткам надаецца пазачасавы характар. На сцэне гістарычныя асобы розных эпох. Аўтар выкарыстаў рэмінісцэнцыі, алюзіі, згадкі і спасылкі. Звышзадачу драматурга можна вызначыць як спробу аб’яднаць усе вядомыя звесткі пра Ф. Скарыну: асветліць некаторыя аспекты ягонай біяграфіі, вызначыць граніцы ўплыву асобы асветніка на гістарычны працэс, паказаць узаемадзеянне з еўрапейскімі сучаснікамі. Для гэтага ствараецца дзелавы антураж у сучасных рытмах: нібыта сам першадрукар засноўвае акцыянернае таварыства “Skaryna & K”, мэта якога – *“працягнуць работу ў напісанні творчай біяграфіі і далейшай распрацоўцы іміджу”* Ф. Скарыны, *“вытрацаваць генеральную лінію”* вывучэння яго дзейнасці. Гэта і складае экспазіцыю п’есы.

Інтэртэкст, эклектызм, гіпертэкстуальнасць – асаблівасці, характэрныя для стылю постмадэрнізму. Стылявы эклектызм п’есы, выкананай у тэхніцы брыкалажу (камбінаванне разнародных элементаў), “народжаны спалучэннем неспалучальнага... што з’яўляецца вынікам размыкання структуры, разбурэння межаў, дэіерархізацыі іерархізаванага” [3, с. 54]. З постмадэрнісцкім пачаткам п’есу звязвае хаос гульні – вобразы, падзеі, лексіка; у выніку ўзнікае новы свет, які спалучае гістарычныя рэаліі жыцця Ф. Скарыны і іх пераасэнсаванне ў іранічна-гульнявым стылі.

Твор нельга аднесці да пэўнага літаратурнага жанру. Яскрава падкрэсленая дыдактычнасць тэкставага матэрыялу дазваляе разглядаць п’есу як тэатралізаваную лекцыю ці ўспрымаць яе як зусім новы жанр, дзе суіснуюць элементы многіх літаратурных і канцэртна-тэатральных формаў. Падчас нават здаецца, што твор І. Штэйнера выходзіць за межы традыцыйных формаў і нават “чыстай” літаратуры: п’еса судакранаецца з такімі эстэтычнымі сістэмамі і сферамі ведаў, як філасофія, культуралогія, рэлігіязнаўства, мастацтвазнаўства, гісторыя. Жанравая нарматыўнасць саступае месца тэрміналагічна яшчэ не вызначанай гібрыднай літаратурнай форме. Магчыма, гэта драма-мікс.

П’еса чытаецца як непадзельны твор, дзе прысутнічае ўнутраная архітэктоніка з экспазіцыяй і эпілогам. У драме ёсць персанажы, што спалучаюць навукова-сур’ёзныя і сатырычна-гумарыстычныя адносіны драматурга да адлюстравання падзей: вучоны-астролаг (Звяздар) і жартаўнік-перасмешнік (Блазан). Іх, хутчэй за ўсё, трэба ўспрымаць як alter ego аўтара.

Якім жа шляхам пайсці Францыску Скарыну? Стаць купцом, як бацька, ці рушыць уласнай сцяжынай, напоўненай пакутамі, неразуменнем, крытыкай, голадам? Шлях асветніка, вучонага, філосафа неспалучальны з дарогаю асабістага ўзбагачэння. Тым не менш у п’есе сцвярджаецца, што ў грамадскай дзейнасці Ф. Скарыны *“арганічна спалучаны і навуковец, і купец”*.

Сюжэтнае ядро драмы – сітуацыя, на якой будзецца дзеянне п’есы і якая дыктуе расстаноўку мізансцэн і эпизодаў, што садзейнічаюць вырашэнню галоўнай задачы: пераасэнсаванне вартасны пласт з жыцця Ф. Скарыны з дапамогай пасцішу (парадыйна-іранічнай імітацыі розных мастацкіх кодаў – манер і стыляў, змяшаных паміж сабой і спалучаных як раўназначныя [3, с. 75]). Усе сюжэтныя (удзельнікі касцтыngu акцыянераў) і пазасюжэтныя (маркёрны канферанс Звяздар – Блазан) эпизоды складаюць скразное дзеянне, накіраванае на рэалізацыю *канфлікту*, што і вызначае ідэйна-мастацкую вартасць драмы (канфлікт – у сутыкненні поглядаў, жыццёвых поспехаў Ф. Скарыны і абставін, у якіх ён апынуўся па волі лёсу).

Завязка твора: каб выбраць членаў акцыянернага таварыства “Skaryna & K”, на ўяўны сход акцыянераў запрошаны Парацэльс, Марцін Лютэр, Эразм Ратэрдамскі і Вольны Мастак – чатыры сведкі падзвіжніцкай дзейнасці Ф. Скарыны як увасабленне чатырох бакоў яго асобы, чатырох навук і мастацтваў, у якіх ён стаў славетным.

Парацэльс – рэфарматар у сферы медыцыны – прапанаваў Ф. Скарыну зрабіць грошы на фармакалогіі: *“...прапаную арганізаваць канцэсію на стварэнні серыі аптэк, з дапамогай якіх мы будзем распаўсюджаць лекі”* ад усіх захворванняў, *“нават свінога грыпу”*. Палілог герояў (Парацэльс – Блазан – Звяздар) раскрывае асобу Ф. Скарыны як лекара, не згоднага з многімі пастановамі медыцынскай дактрыны Парацэльса і яго паслядоўнікаў – сучасных прадстаўнікоў *“ад цэнтраў нетрадыцыйнай медыцыны, таварыства шаптух і знахарак”*. З якой шчырай радасцю Ф. Скарына сустракаў першага госця! Але пасля, засмучаны яго ненавуковымі прапановамі, з горыччу сказаў: *“На сёння камерсантаў, прадпрымальнікаў болей не пускаць, яны могуць спакусіць... бо бляск золата зацімціць любыя вочы”*.

Марцін Лютэр – рэфарматар у сферы багаслоўя, заснавальнік пратэстанцкай канфесіі – акцэнтнае духоўнае аспекта творчасці Ф. Скарыны: *“Кнігі пана... прызначаны не для карпарацыйна-царкоўнага карыстання, а пераважна для індывідуальнага чытача”*. Яго падтрымлівае Блазан: у кнігах Ф. Скарыны *“спалучаны народныя і кніжныя традыцыі, уласнае і сусветнае”*. Лютэра і Скарыну аб’ядноўвае адзінае імкнен-

не – “даць сваім народам Слова Божае на роднай мове”. І калі М. Лютэр “перакуліў духоўны свет Еўропы: ён стварыў ідэалогію і рэлігію для буржуазіі”, то Ф. Скарына хацеў перакуліць духоўны свет славян, але не з дапамогай нейкай новай ідэалогіі ці рэлігіі – ён хацеў зрабіць даступным для простых беларусаў свет Бібліі і хрысціянскіх адносін да ўсяго навакольнага.

Шмат што яднае Марціна і Францыска, але не да душы Ф. Скарыну мяняць уласныя маральныя імператывы, і на заклік Лютэра: “*Пераходзь у наш лагер, я буду чакаць*” – у Ф. Скарыны няма адказу. Эмацыйнае напружанне гэтай сцэны аўтар п’есы здымае з дапамогай “урэзкі” з анекдотамі і іранічным дыялогам Звездара і Блазна.

Эразм з Ратэрдама – гуманіст, “самы аўтарытэтычны даследчык і выдавец Святога Пісання... выключны філосаф”. Толькі ён з усіх гасцей правільна вызначыў дзейнасць Ф. Скарыны, акрэсліўшы, што Ф. Скарына “*перш за ўсё філосаф*” і «*ў сваіх “Прадмовах” з дапамогай біблейскіх тэкстаў разважае аб сутнасці чалавека і ягоным жыццёвым прызначэнні*». Эразм канстатаваў заслугі беларускага асветніка перад Радзімай і Еўропай, ён не спакушаў Ф. Скарыну мажлівасцю разбагацець.

Францыск Скарына быў не толькі мысляром, гуманістам, асветнікам, першадрукаром, але і мастаком. Апошні госць – Вольны Мастак з Прагі – захапляецца геніяльнасцю Ф. Скарыны, які “*зразумеў вартасць мастацкага вобраза ў змесце кнігі*” і карыстаўся мастацкай графікай і кніжнай ксілаграфіяй для аздаблення друкаваных шэдэўраў [4, с. 10].

У п’есе няма таго, што звычайна называюць развязкай. Пасля кульмінацыі гучыць эпілог: Блазан і Звездар падводзяць вынік інтэлектуальнаму кастынгу гасцей, падсумоўваюць уражанні пра Ф. Скарыну і прыходзяць да несущасальнай высновы: “*Няма прарока на сваім сметніку. Для беларусаў ніколі не будзе*”.

Шмат зрабіў асветнік Ф. Скарына для свайго народа, але беларусы на доўгі час забыліся пра яго. Цяпер рэдка хто ўспомніць, што кнігадрукарская праца Ф. Скарыны садзейнічала фарміраванню сучаснай мовы. Ён так змагаўся за беларускую літаратурную мову для “*людцаў наспалітых*”! Але навошта “*тая мова, якая вымрэ ў XXI стагоддзі, а на яе рэдкіх носьбітаў будуць глядзець, як на іншапланецянаў? <...> Навошта даваць надзею?*”. Без Ф. Скарыны не было б і Беларусі ў сучасным яе статусе, “*не было б народа, нашай дзяржавы, нашай культуры... якую трэба ганарыцца, а не саромецца*”. Гэтымі словамі можна закончыць расповед, як пры жыцці не прыняты сваімі беларус Ф. Скарына і праз стагоддзі застаецца загадкавым і незразумелым

большасці тых, каму ён нёс пісьменнасць і Добрую Вестку.

Аўтар п’есы нярэдка адсылае чытача да вядомых элементаў культурнага інтэртэксту, карыстаецца паэтычна-метафарычнай, вобразнай мовай. Цытацыі абуджаюць памяць рэцыпіента, ажыўляюць антычныя і біблейныя вобразы. І. Штэйнер ужывае багата афарызмаў, прымавак, прыказак, лацінскіх крылатых выразаў, палітычных лозунгаў мінулага. Моўныя сродкі спалучаны паміж сабой самым незвычайным чынам, што садзейнічае іранічнаму ўспрымання тэксту.

Эфект незавершанасці развязкі ў драме Івана Штэйнера абумоўлены ідэйна-мастацкай канцэпцыяй п’есы: яе сэнсавы цэнтр пераносіцца з самога факта на адносіны да яго. Развязку чытач мусіць дадумаць сам.

“*Дык хто ж ён такі?*” – рытарычнае пытанне ў канцы п’есы запрашае да наступнага дыялогу з гісторыяй, да глыбокага даследавання, асэнсавання і пераасэнсавання. Вырашэнню гэтага анталогічнага пытання падпарадкавана ўсё развіццё п’есы: маючы магчымасць быць багатым і слаўным, Ф. Скарына абірае адметны шлях, складаны, нават небяспечны для жыцця.

Такім чынам, кожны з драматургаў прапануе ўласную трактоўку падзей жыцця слаўтага беларускага асветніка і першадрукара, тым самым спрабуючы ліквідаваць белыя плямы ва ўспрымання Францыска Скарыны, прапануе сваё бачанне гэтай велічнай асобы нацыянальнага пантэона.

Спіс літаратуры

1. **Васючэнка, П.** Сучасная беларуская драматургія: дапаможнік для настаўнікаў / П. Васючэнка. – Мінск: Маст. літ., 2000.
2. **Арлоў, У. А.** Таямніцы Полацкай гісторыі / У. А. Арлоў. – Мінск: Польша, 2002.
3. **Скоропанова, И. С.** Русская постмодернистская литература: новая философия, новый язык / И. С. Скоропанова. – СПб.: Невский Простор, 2001.
4. **Белоусов, О.** “Пильность его применяет малеваніе...” / О. Белоусов // Советская Белоруссия. – 2003. – 26 июля.
5. **Андрэявец, Р.** Жыццё Францыска Скарыны / Р. Андрэявец. – Гомель: Полеспечать, 2004.
6. **Марчук, Г. В.** Кракаўскі студэнт (драма) / Г. В. Марчук // Маладосць. – 2003. – №№ 3–4.
7. **Электронны рэсурс.** – Рэжым доступу: <http://www.kureichik.ru/pesi/skorina.doc>.
8. **Штэйнер, І. Ф.** “Мудрости зачало и конець...” або Спакушэнне Скарыны: п’еса / І. Ф. Штэйнер. – Гомель: Барк, 2012.
9. **Лойка, А. А.** Старабеларуская літаратура / А. А. Лойка. – Мінск: Выш. шк., 2001.
10. **Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII ст.** / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск: Беларус. навука, 2003.

Таццяна АЎДОНІНА,

кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ДАСЛЕДАВАННЕ ВЫТОКАЎ

ЗБОРНИК “ШЛЯХАМІ ДА БЕЛАРУСКАСЦІ” МІКОЛЫ ХАЎСТОВІЧА

Рана ці позна ў любога навукоўцы наспявае патрэба падагульніць плён працы за пэўны перыяд, сабраць разам публікацыі, раскіданыя ў навуковых зборніках, матэрыялах канферэнцый, альманахах, літаратурных часопісах. Такі абагульняльны характар мае зборнік нарысаў, артыкулаў, эсэ “Шляхамі да беларускасці”^{*} Міколы Хаўстовіча. Ёмісты том узнік, па словах аўтара, на падставе шэрагу публікацый у розных навуковых выданнях за 1990 – 2010 гг.

Патрэбу ў такім выданні адчуваў і зацікаўлены чытач. Пададзены аўтарам у каментарыі спіс уласных прац, якія сталі асновай зборніка, сведчыць, што значная частка публікацый убачыла свет у Варшаве, Кракаве, Любліне, а значыць, гэты навуковы даробак маладаступны чытачу ў Беларусі, і наадварот, беларускія выданні аддзелены мяжой ад філалагічнай аўдыторыі ў Польшчы. Хоць працы М. Хаўстовіча прысвячаліся важным і маладаследаваным праблемам развіцця беларускай літаратуры, яны друкаваліся да крыўднага малым накладам – як правіла каля 100 асобнікаў. Натуральна, яны імгненна разоходзіліся сярод калег аўтара, нават не трапляючы на паліцы кнігарняў.

Зборнік “Шляхамі да беларускасці” не толькі рэпрэзентуе навуковыя дасягненні аўтара, ягоныя літаратуразнаўчыя сімпатыі, але і адначасова дэманструе ўзровень развіцця беларускага літаратуразнаўства за апошнія дзесяцігоддзі, ягоны выхад на новы навуковы ўзровень, калі адбылося пераасэнсаванне ранейшых літаратуразнаўчых і ідэалагічных стэрэатыпаў, паводле якіх мы аддавалі суседзям многія творы нацыянальнага пісьменства. У вызначэнні нацыянальнай прыналежнасці твора сучаснымі даследчыкамі бярэцца пад увагу не моўная, знешняя, абалонка тэксту, а яго праблематыка, пафас, ідэйна-тэматычная змястоўнасць. “Думка, што беларуская літаратура – гэта літаратура, створаная беларусамі пра беларусаў ды Беларусь і ў першую чаргу для беларусаў, сёння ўсё часцей і часцей гучыць у навуковых працах беларускіх філолагаў”, – піша М. Хаўстовіч у прадмове да зборніка (с. 5). Хоць дагэтуль вядуцца спрэчкі наконт “кананічнага” спісу польскамоўных пісьменнікаў, якіх належыць далучыць да шэрагу

беларускіх творцаў, сёння, бадай, усе літаратуразнаўцы згаджаюцца з наяўнасцю ў беларускай літаратуры польскамоўных тэкстаў і разглядаюць польскую мову як вядучую літаратурную мову Беларусі XIX ст. Прынамсі, як слушна сцвярджае М. Хаўстовіч, у той час моўная сітуацыя ў прафесійнай мастацкай літаратуры і не магла быць інакшай. Беларускасць мастацкай літаратуры паступова выспявала ў першую чаргу ў нетрах польскамоўнай літаратуры. Найчасцей менавіта пад польскамоўнай абалонкай мастацкага тэксту фарміравалася і выяўлялася беларуская нацыянальная думка.

З першага погляду зборнік “Шляхамі да беларускасці” можа падацца эклектычным: у яго ўвайшлі грунтоўныя манаграфічныя даследаванні творчых постацей Я. Баршчэўскага, Р. Падбярэскага, А. Рыпінскага, І. Яцкоўскага, панарамны агляд літаратурнага працэсу 1830 – 1840-х гг., артыкулы пра інтрыгоўную праблему аўтарства; пададзены і пракаментаваны малавядомыя мастацкія тэксты, перакладзеныя або рэканструяваныя даследчыкам. Але насамрэч зборнік, які змяшчае жанрава і праблемна разнастайныя навуковыя працы, знітаваны канцэптually. Далёка не ўвесь свой навуковы даробак за апошнія 20-годдзе ўключыў у кнігу аўтар. “Шляхамі да беларускасці” – зборнік выбраных навуковых прац, аб’яднаных тэмамі станаўлення беларускага літаратурна-грамадскага руху, фарміравання беларускай нацыянальнай ідэі і яе мастацкага ўвасаблення ў літаратуры. Невыпадкова ў цэнтры ўвагі даследчыка аўтары, што стаялі ля вытокаў беларускай нацыянальнай ідэі, так ці інакш спрыялі яе далейшаму развіццю. Пад уплыў іх мастацкіх твораў, “зараджаных” беларускасцю, траплялі і іх сучаснікі, і наступныя пакаленні літаратараў. Таму падбор персаналій зразумелы: гэта Ян Аношка, названы М. Ларчанкам “першым беларускім сялянскім паэтам”, Ян Баршчэўскі, Рамуальд Падбярэскі, Аляксандр Рыпінскі і іншыя літаратары пачатку XIX ст., якія распрацоўвалі мясцовую, беларускую праблематыку. Агульнай задачай зборніка адпавядаюць і разгляд беларускамоўнай ананімнай літаратуры, і аналіз першых беларускамоўных кніг рэлігійнага характару. Нават блізка да гістарычнага нарыс пра трагічны лёс уніі на Беларусі непасрэдна тычыцца зададзенай ідэі – прасачыць станаўленне беларускасці мастацкай літаратуры ва ўмовах неспрыяльнага грамадска-палітычнага кантэксту.

^{*} Хаўстовіч, М. Шляхамі да беларускасці : нарысы, артыкулы, эсэ / М. Хаўстовіч. – Варшава, 2010. – 646 с. Далей спасылкі падаюцца на гэтае выданне з указаннем старонкі ў дужках.

Найбольш значнае месца ў зборніку адведзена даследаванню творчасці Яна Баршчэўскага. Як вядома, постаць Я. Баршчэўскага – даўняя навуковая зацікаўленасць М. Хаўстовіча, тэма яго доктарскай дысертацыі і дзвюх манаграфій. Можна сказаць, што пададзены ў зборніку сінтэзаваны варыянт – паслядоўная і падрабязная рэканструкцыя жыццёвага шляху пісьменніка, найбольш цэласны і глыбокі агляд яго творчай спадчыны. М. Хаўстовіч прапануе арыгінальную метадалогію аналізу паэтыкі прозы Я. Баршчэўскага – праз даследаванне прыёмаў мастацкай умоўнасці і фантастыкі, выкарыстаных пісьменнікам для выяўлення глыбіннага сэнсу гістарычных падзей. Даследчык паслядоўна праводзіць дэшыфроўку сакральнага пласта празаічных твораў пісьменніка, дзе ў сімволіка-алегарычнай форме адлюстраваліся драматычныя падзеі другой паловы XVIII ст., акрэсліліся надзённыя праблемы грамадска-палітычнага і духоўнага жыцця Беларусі.

Увага да постаці Я. Баршчэўскага невыпадковая і тлумачыцца не толькі талентам пісьменніка, але і ідэйнай змястоўнасцю яго твораў, этапных у развіцці беларускай літаратуры. Вось што адзначае М. Хаўстовіч: «*Карыстаючыся адметным мастацкім метадам, Я. Баршчэўскі здзейсніў удалую спробу сакралізацыі Беларусі, а не Літвы, як А. Міцкевіч, філаматы і шэраг іншых польскамоўных твораў нашага краю першай паловы XIX ст. Выказаная ў “Шляхціцы Завальні” ў мастацкай форме беларуская нацыянальная ідэя паўплывала на стварэнне беларускага міфа з яго фундаментальнымі ісцінамі нацыянальнага быцця*» (с. 195).

Аналіз творчай спадчыны Я. Баршчэўскага падаецца ў кантэксце беларускага літаратурна-грамадскага руху, які ў гэты час пачынае сваё станаўленне. Раздзел кнігі “Літаратура і літаратары Беларусі 30 – 40-х гг. XIX ст.” складаецца з цыкла нарысаў, прысвечаных літаратурным дзеячам гэтага перыяду, тым, хто, «*вызнаючы сябе “палякам” або “ліцвінам”, звяртаў увагу грамадства на адметнасць мовы, культуры ды гісторыі насельніцтва “kresyw wschodnich” ці Северо-Западного края*» (с. 201). Ва ўзаемазвязі з агульнымі тэндэнцыямі літаратурнага развіцця праз кантакты і стасункі разглядаецца творчасць братоў Грымалоўскіх, К. Буйніцкага, Я. Чачота, Т. Лады-Заблоцкага, А. Грот-Спасоўскага, М. Асорыя-Цяплінскага, П. Янкоўскага, Ф. Савіча, Г. Марцінкевіча, І. Храпавіцкага і іншых паэтаў і празаікаў, так ці інакш далучаных да развіцця беларускасці прыгожага пісьменства. Як сведчаць матэрыялы нарысаў, гэты працэс быў няпростым і марудным: перашка-

джала салідарызацыя з польскім нацыянальна-вызваленчым рухам, ды і “*ліцвінская ідэалогія ў польскамоўнай апрацы сталася тормазам развіцця беларускамоўнай літаратуры*” (с. 209). І ўсё ж скрозь разнаветарныя памкненні праглядаецца агульная скіраванасць на пошук сваіх каранёў, асэнсаванне ўласнай адметнасці сярод іншых народаў.

Грунтоўны артыкул зборніка прысвечаны Р. Падбярэскаму, якога М. Хаўстовіч на падставе аналізу яго актыўнай арганізацыйна-выдавецкай дзейнасці называе “*адной з цэнтральных фігураў у літаратурна-грамадскім жыцці краю 40-х гадоў*”. Значнасць гэтай постаці падкрэсліваецца і тым, што Р. Падбярэскі адчуў новыя павевы і тэндэнцыі ў літаратурным жыцці Беларусі і здолеў іх дакладна абазначыць і ахарактарызаваць у літаратурна-крытычным нарысе “*Беларусь і Ян Баршчэўскі*” – першым артыкуле пра новую беларускую літаратуру.

Развіццё беларускай літаратуры першай паловы XIX ст. прасочваецца М. Хаўстовічам не толькі на беларускіх землях ці ў коле творча актыўнай беларускай інтэлігенцыі ў Пецяярбургу, але і за межамі імперыі, у асяродку Вялікай Эміграцыі. У выніку скрупулёзнай даследчыцкай працы М. Хаўстовіч стварае яркія творчыя партрэты Аляксандра Рыпінскага і Ігнацыя Яцкоўскага. Ім прысвечаны вялікія манаграфічныя раздзелы.

Як паказвае М. Хаўстовіч, азначаныя літаратурныя асяродкі знаходзіліся паміж сабой у больш-менш цесным узаемадзеянні. Так, ён на канкрэтных прыкладах даводзіць, што «*шэраг ідэй артыкула “Беларусь і Ян Баршчэўскі” нарадзіліся не толькі пад уплывам “беларускага гуртка ў Пецяярбурзе” і “Шляхціца Завальні”, але і запазычаны з кнігі А. Рыпінскага (маецца на ўвазе фалькларыстычнае даследаванне “Беларусь”. – І. Б.)*» (с. 460). Каштоўнасць кнігі “*Шляхамі да беларускасці*” бачыцца і ў тым, што змешчаныя разам артыкулы ды нарысы, друкаваныя раней паасобку, у зборніку набываюць новыя акцэнты, перагукаюцца паміж сабой, уступаюць у інтэрактыўнае ўзаемадзеянне. Паказваючы разнастайнасць і супярэчлівасць літаратурнага жыцця, яны, разам з тым, перадаюць яго цэласнасць і глыбіннае адзінства.

Даследчык бадай першым з нашых літаратурназнаўцаў звярнуўся да падрабязнага вывучэння жыцця і творчасці беларускіх пісьменнікаў-эмігрантаў у Парыжы ды Лондане. Дагэтуль постаці А. Рыпінскага і І. Яцкоўскага разглядаліся беларускім літаратурназнаўствам фрагментарна. А. Рыпінскі цікавіў даследчыкаў у першую чаргу як аўтар беларускамоўнай балады “*Нячысік*”

ды фалькларыстычнай працы “Беларусь”. Імя ж І. Яцкоўскага згадвалася ў яшчэ больш сціплым фармаце – не як самабытнага пісьменніка, а ў сувязі з постаццю Паўлюка Багрыма і публікацыяй верша “Зайграй, зайграй, хлопчэ малы”.

Мікола Хаўстовіч праводзіць усебаковае даследаванне жыцця абодвух пісьменнікаў-эмігрантаў, разглядае іх грамадска-палітычную чыннасць, уважліва аналізуе мастацкія здабыткі. Як руплівы гісторык літаратуры, ён падае ў артыкулах вялікую колькасць каштоўнага фактаграфічнага матэрыялу, прыводзіць разгорнутыя каментарыі і цытаты з рэдкіх архіўных ды мемуарных дакументаў, звесткі пра гісторыю публікацый асобных твораў і г. д. Каштоўнасць уяўляюць і аб’ёмныя цытаты з мастацкіх тэкстаў, бо частка з іх засталася ў рукапісным выглядзе (як некаторыя вершы І. Яцкоўскага), частка надрукавана, але з’яўляецца бібліяграфічнай рэдкасцю.

Комплексны аналіз дазваляе ўбачыць А. Рыпінскага як асобу з непаўторным лёсам, прыкметнага дзеяча эміграцыі, аўтара фалькларыстычных і літаратуразнаўчых прац, цікавага творцу. Разгляду падлягае не толькі славуная балада “Нячысцік”, але і ўся польскамоўная паэзія А. Рыпінскага, прасякнутая рэчпаспалітаўскім патрыятызмам і любоўю да роднага кута. Сярод эмігрантаў ён вылучаўся беларускімі сімпатыямі, што канчаткова акрэсліліся пасля вяртання на радзіму. “*Перыпетыі яго лёсу – гэта адзін са шляхоў ад ліцвінскасці да беларускасці, гэта працяглы працэс усведамлення сябе часткаю народа, які спрадвеку жыў на гэтай зямлі...*” – піша пра эвалюцыю поглядаў пісьменніка М. Хаўстовіч (с. 287).

Артыкул “Ігнацы Яцкоўскі: нялёгка дарога дадому” адметны ўважлівым вывучэннем гэтай загадкавай і маладаследаванай постаці, ягонай публіцыстычнай і паэтычнай творчасці, а таксама пастаноўкай пытання пра аўтарства верша “Зайграй, зайграй, хлопчэ малы”, які традыцыйна прыпісваецца Паўлюку Багрыму.

Яшчэ некалькі гадоў таму на адной з навуковых канферэнцый М. Хаўстовіч у пытаннях атрыбуцыі згаданага твора прапаноўваў ісці не “ад Багрыма”, а “ад верша”. На пачатку артыкула, змешчанага ў зборніку, ён адзначае: «*На нашу думку, высвятленне асобных момантаў біяграфіі І. Яцкоўскага дасць магчымасць зразумець асобныя таямніцы і літаратурнага працэсу XIX ст. у Беларусі, і працэсу станаўлення беларускай нацыянальнай свядомасці... Толькі даследаваўшы жыццёвы і творчы шлях І. Яцкоўскага можна, урэшце, паставіць кропку ў справе атрыбуцыі верша “Зайграй, зайграй, хлопчэ малы”*» (с. 386).

Натуральна, што вялікая ўвага даследчыка скіравана на “Аповесць з майго часу, або Літоўскія прыгоды”. Цікава, што гэты твор І. Яцкоўскага ад пачатку быў ахутаны флёрам таямнічасці, бо друкаваўся ананімна і праз некаторы час з’явілася некалькі версій яго аўтарства. Твор варты ўвагі не толькі як аповед пра сумны лёс сялянскага хлопчыка-паэта, але і як самастойная цікавая мастацкая з’ява. Ён адметны і жанрава-стылёвым абліччам, і ідэйнай палемікай з “Панам Тадэвушам” Адама Міцкевіча.

Супастаўленне дакументальнага матэрыялу, наяўнасць тэксталагічных супадзенняў, тэматычнае і рытмічнае падабенства польскамоўнай творчасці І. Яцкоўскага і верша “Зайграй, зайграй, хлопчэ малы” дазваляюць даследчыку зрабіць выснову, што сапраўдны аўтар верша – сам І. Яцкоўскі. “*Дваццаць дзевяць радкоў вядомага беларускамоўнага верша ў ідэйна-стылістычных і нават лексічных адносінах цалкам адпавядаюць паэтыцы польскамоўных твораў І. Яцкоўскага*” (с. 428). Думка М. Хаўстовіча выглядае абгрунтаванай і праўдападобнай, хоць падзяляецца далёка не ўсімі даследчыкамі. Можна пагадзіцца з М. Хаўстовічам, што калі прызнаць аўтарства верша за І. Яцкоўскім, то постаць гэтага пісьменніка будзе ацэньвацца ў гісторыі беларускай літаратуры зусім на іншым узроўні.

Пытанне атрыбуцыі некаторых беларускамоўных твораў XIX ст., сёння ўжо хрэстаматычных, апошнім часам выглядае ці не самай папулярнай інтрыгай беларускага літаратуразнаўства. Шэраг матэрыялаў зборніка М. Хаўстовіча прысвечаны гэтай праблеме. Ён прапануе перагледзець стэрэатыпы наконт аўтарства паэм “Энеіда навыварат” і “Тарас на Парнасе” і высювае контраргументы супраць агульнапрынятых версій. Так, ён праводзіць удалую спробу рэканструкцыі структуры адычнай страфы, якой, верагодна, першапачаткова была напісана “Энеіда навыварат”, і выказвае гіпотэзу пра магчымае яе напісанне напрыканцы XVIII – у пачатку XIX ст. – значна раней, чым прынята лічыць. Прапанова працягваць пошук у любым выпадку актывізуе навуковы працэс, ды і літаратурнаму жыццю XIX ст. надае большую жывасць і загадкавасць, спрыяе папаўненню шэрагу аўтараў новымі імёнамі. Галоўнае, каб прапанаваныя версіі мелі пад сабой пэўную аргументацыю, каб не даводзілася супрацьстаяць беспадстаўным гіпотэзам і агрэсіўнаму невуцтву. У артыкуле «Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч як аўтар “Пінскае шляхты”» М. Хаўстовіч паслядоўна абараняе права пісьменніка на аўтарства твора, разбураючы надуманыя гіпотэзы некаторых навукоўцаў і аматараў беларускай літаратуры.

За апошнія дзесяцігоддзі ўяўленні пра літаратурны працэс Беларусі XIX ст. значна ўзбагаціліся новымі пісьменніцкімі імёнамі і мастацкімі тэкстамі, якія, дзякуючы перакладам на беларускую мову, уводзяцца ў актыўны ўжытак. Яшчэ да нядаўняга часу перыяд перадраматызму ў беларускай літаратуры выглядаў даволі пустым. Два артыкулы зборніка “Шляхамі да беларускасці” распавядаюць пра малавядомых пісьменніц гэтай эпохі: Ганну з Радзівілаў Мас-тоўскую, аўтарку папулярных у той час гатычных раманаў, і Тэклю з Бажымоўскіх Урублеўскую – паэтку, драматурга, рэдактара-выдаўца зборніка вершаў Яна Аношкі. Калі дзве аповесці Г. Мастоўскай перакладаліся на беларускую мову, прычым адна з іх – самім М. Хаўстовічам, то творы Т. Урублеўскай застаюцца ў польскамоўным арыгінале. Абедзве пісьменніцы паказаны даследчыкам як актыўныя ўдзельніцы культурнага жыцця краю. Апрача таго, прааналізаваўшы шэраг твораў, М. Хаўстовіч называе іх аднымі з першых літаратараў, хто звярнуўся да гісторыі роднага краю і паспрабаваў яе па-мастацку асэнсаваць.

Хоць іх творчасць і не стала этапнай у развіцці беларускай літаратуры, аўтаркі заслугоўваюць даследчыцкай увагі і далейшага разгляду паэтыкі іх твораў. Яны ствараюць той самы літаратурны “фон” беларускага мастацкага жыцця пачатку XIX ст., без вывучэння якога немагчыма адэкватна асэнсаваць культурны змест эпохі, багацце выбару, магчымасцей, абіраных наступнымі літаратурнымі пакаленнямі ў якасці вядучых мастацкіх тэндэнцый. Выклікае цікавасць меркаванне М. Хаўстовіча, выказанае пры падрабязным разглядзе трагедыі “Нарымот”

Т. Урублеўскай, што твор больш чым верагодна быў вядомы А. Міцкевічу. Пра гэта сведчыць супадзенне сюжэтных схем, падабенства ідэйна-мастацкіх характарыстык асобных персанажаў трагедыі Т. Урублеўскай і герояў “Тражыны” і “Конрада Валенрода”.

Шэраг матэрыялаў кнігі М. Хаўстовіча прысвечаны некаторым адметным тэкстам даследаванага перыяду, напрыклад перакладзенай і адкаментаванай сатыры “Машына для біцця сялян” Антона Марціноўскага. Таксама ўвагу прыцягнула беларускамоўная ананімная літаратура, якая з рознымі, найперш палітычнымі, мэтамі з’яўлялася ў гэты час. Яна вельмі разнапланавая: з аднаго боку, прапагандысцкая кніжка “Разказы на беларуском наречии”, з другога – агітацыйныя антыцарскія гутаркі, створаныя ў асяродку патрыятычнай інтэлігенцыі, што напярэдадні паўстання таксама адчула патрэбу звярнуцца да селяніна на яго мове.

У зборніку Міколы Хаўстовіча разглядаюцца ключавыя пытанні літаратурнага жыцця Беларусі першай паловы XIX ст., а таксама шэраг праблем сучаснага літаратуразнаўства. Скрозь разнастайнасць і супярэчлівасць літаратурнага працэсу паслядоўна прасочваецца ўзнікненне і развіццё беларускай нацыянальнай думкі, яе мастацкае выяўленне, фарміраванне нацыянальнага аблічча беларускай літаратуры.

Ірына БУРДЗЯЛЁВА,

дацэнт кафедры беларускай мовы і літаратуры
Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2013 год

ЛІПЕНЬ

Заканчэнне. Пачатак на с. 19.

24 ліпеня – 115 гадоў з дня нараджэння Рыгора Кобецца (1898 – 1990), драматурга, празаіка, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

25 ліпеня – 185 гадоў з дня нараджэння Івана Малышэўскага (1828 – 1897), пісьменніка, гісторыка царквы, славяназнаўцы

110 гадоў з дня нараджэння Пятра Маркіна (1903 – 1958), расійскага і беларускага акцёра, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Надзеі Высоцкай, мастацтвазнаўцы

26 ліпеня – 95 гадоў з дня нараджэння Івана Грамовіча (1918 – 1986), празаіка, заслужанага работніка культуры Беларусі

27 ліпеня – 115 гадоў з дня нараджэння Сцяпана Сямашкі (1898 – 1965), празаіка

80 гадоў з дня нараджэння Навума Гублера, рускамоўнага празаіка

70 гадоў з дня нараджэння Алены Гайдудзіс (Луцэнкі-Гайдудзіс), актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Мохавы, архітэктара, мастака тэатра

28 ліпеня – 100 гадоў з дня нараджэння Барыса Кудраўцава (1913 – 1983), беларускага і расійскага акцёра, заслужанага артыста Беларусі

29 ліпеня – 105 гадоў з дня нараджэння Юркі Лявонага (сапр. Леанід Юркевіч; 1908 – 1937), паэта

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Майстэрня слова

Алесь КАЎРУС

СЛОВА ПРА ДЗЕЯСЛОВЫ

ПАВОДЛЕ СЛОЎНІКАЎ І ТЭКСТАЎ

ЗМЯРЦВЯЦЬ – ЗМЯРЦВЯЮ, ЗМЯРЦВІЦЬ – ЗМЯРЦ...Ю

Не памятаю, каб у сваёй мове – пісьмовай ці вуснай – я ўжываў дзеясловы *змяртвляць, змярцівіць*. Але, гартаючы “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” (1977 – 1984), не раз запыняў на іх увагу. Кідалася ў вочы нехарактэрнае для беларускай мовы спалучэнне гукаў – *в* у становішчы паміж зычнымі. ТСБМ падае формы: *змяртвляць, -яю, -яеш, -яе; змярцівіць, -ртвлю, -рцівш, -рцівіць*.

Якім чынам трапілі гэтыя і падобныя словы ў ТСБМ, мяне ўжо не дзівіла. Працуючы ў Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа АН Беларусі, я быў міжвольным сведкам таго, як пераносіліся (перапісваліся) слоўнікавыя артыкулы з 4-тамовага слоўніка рускай мовы [8], перакладаліся дэфініцыі, граматычная і стылістычная характарыстыкі і нават часам ілюстрацыі-выказы. А побач жа ў аддзеле лексікалогіі і лексікаграфіі стаялі скрынкі Фундаментальнай картатэкі на паўтара мільёна картак-слоў (-фразеалагізмаў), якая папаўнялася далей. Яе дадзеныя складальнікі ТСБМ улічвалі, скажам адкрыта, не заўсёды. Таму сёння выяўляецца гэтулькі лексікаграфічных хібаў – разыходжаньняў паміж рэальным станам беларускай літаратурнай мовы і яго адлюстраваннем у слоўніках.

Згаданае пра падрыхтоўку ТСБМ падштурхнула прасачыць, наколькі магчыма, рух названых праблемных слоў па беларускіх слоўніках.

Дзе пачатак, вытокі гэтых формаў, якія ідуць ад рускіх дзеясловаў *умерщвлять, умертвить*, у сваю чаргу запазычаных, паводле М. Фасмера [9], з царкоўнаславянскай ці, болей дакладна, стараславянскай мовы?

Перадусім напамнім, як перакладаў іх Вацлаў Ластоўскі.

УМЕРЩВЛЯТЬ каго, марыць, марчыць.

УМЕРЩВЛЕНЬЕ ср. марчаньне, мбраньне, умбр. *Марчаньне цела настом. Мораньне голадам* [5]. Рускія словы перакладаюцца беларускімі з іншымі каранямі.

Упершыню шырока, пераважна з апорай на ўласна беларускую лексіку, пададзены эквіваленты паданалізных рускіх слоў і іх вытворных у “Руска-беларускім слоўніку” (М., 1953). Каб сучасны чытач уявіў няпростасць пошуку адпаведнікаў, падаём цалкам словаўтваральнае гняздо.

УМЕРЩВЛЕНИЕ 1. Забіццё, -цця ср; (*неоконч. действие*) забіванне, -ння, ср; усмерчанне, -ння ср; (*неоконч. действие*) усмерчыванне, -ння ср; (*убийство*) забойства, -ва ср; **2.** (*нерва и т. п.*) змяртвэнне, -ння ср; амяртвэнне, -ння ср; **3.** *перен.* замардаванне, -ння ср; утаймаванне, -ння ср; (*неоконч. действие*) мардаванне, -ння ср; утаймоўванне, -ння ср; **~ЁННЫЙ 1.** (*убитый*) забіты; усмерчаны; **2.** (*о нерве и т. п.*) змяртвёлы, амяртвёлы; **3.** *перен.* замардаваны, утаймаваны; **~ЯТЬ несов. 1.** (*убивать*) забіваць, усмерчываць; **2.** (*нерв и т. п.*) змяртвляць, амяртвляць; **3.** *перен.* замардоўваць, мардаваць, утаймоўваць; *см. умертвить 3;* **~ЯТЬСЯ страд. 1.** Забівацца, усмерчывацца; **2.** змяртвляцца, амяртвляцца; **3.** замардоўвацца, мардавацца, утаймоўвацца.

Як бачым, для перакладу дзеяслова *умерщвлять* узятыя (разам з іншакаранёвымі словамі) дзеясловы з нехарактэрным для беларускай мовы спалучэннем *тв* у пазіцыі паміж зычнымі: *змяртвляць, амяртвляць; змяртвляцца, амяртвляцца*. Што ж да арфаэпіі, то ў гэтых словах вымаўляецца не гук *в*, а зычны *ў*. Напэўна гэта разумеў і колішні перакладчык рускамоўнага апаведу, які напісаў: *Яна [царква] заклікае да жыцця ў нястачах, да подзвігаў, да ўмярцўлення*.

Пішучы артыкул, у гэтым месцы я быў спыніўся. Штосьці навяло на думку праверыць адметнае напісанне слова. У Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа знайшлося выданне, якое распісвалася для Фундаментальнай картатэкі. І там я прачытаў: *Яна заклікае да жыцця ў нястачах, да подзвігаў, да ўмярцўлення плоці* [7, с. 125].

На картцы слова зыначанае! То што, апусціць згадку, спасылку на яго? Лічу, што гэтага рабіць

няварта. “Несапраўдны” факт, тым не менш, мае навуковае значэнне. Калі не перакладчык, дык распісвальнік тэксту ўлавіў у ходзе працы (можа, прамаўляў, прашэптаў словы) фанетычную асаблівасць беларускай мовы, што і перадаў на пісьме.

Тут дарэчы нагадаць. Для беларускай мовы характэрнае «гістарычнае чаргаванне губнога са спалучэннем “губны + л”»: *б : бл’, в : вл’ → в : ўл’, м : мл’, н : нл’*» (падкрэслена намі. – А. К.) [12, с. 68]. Значыць, гукавое спалучэнне *вл’* – гістарычна пройдзены этап у беларускай фанетыцы. Сучаснае спалучэнне (напісанне літар) *вл* у адзінкавых, зазвычай запазычаных словах вымаўляецца, хоць і з цяжкасцю, [ўл].

Артыкул “Умерщвление” зазнаў змены ў другім выданні “Руска-беларускага слоўніка” (1982). Семантыка гэтага рускага назоўніка і яго аднакаранёвікаў раскрываецца словамі *ўмярцвенне, змярцвенне, амярцвенне, умярцвяцца, змярцвяцца*, якія, заўважым, маюць у корані зычны *ц*, а не *т* (набылі прыкмету беларускамоўнасці). Гэтыя словы прапанаваны замест ранейшых *змяртвляць, амяртвляць, змяртвляцца, амяртвляцца* з неўласцівым беларускай мове гукавым спалучэннем *твл*. Значыць, у інфінітывах абышлося без парушэння беларускай фанетыкі (асабовыя формы ў РБС-1982 не падаюцца).

А вось ТСБМ, які складаўся паралельна з падрыхтоўкай перавыдання “Руска-беларускага слоўніка” (М., 1953), у гэтых адносінах больш кансерватыўны: ён змяшчае артыкулы *змяртвляць, -яю, -яеш, -яе і змярцвіць, -твлю, -рцвіш, -рцвіць* (дзеясловы *ўмярцвяць, умярцвіць* апушчаны). У цэлым дадзеныя дзеясловы не што іншае, як русізмы.

Жыве наш тата і без свята! (То бок “Жив Курилка!”)

Як жа асэнсавалі такі стан рэчаў укладальнікі “Граматычнага слоўніка дзеяслова” (2007), якія спецыяльна займаліся гэтай часцінай мовы?

У ГСД уключаны дзеясловы *амярцвіць, змярцвіць, умярцвіць, змярцвяць* і іх парадыгмы (падаём скарачана).

Змярцвіць *зак., што* (1-й асобы няма), змярцвіш, змярцвіць, змярцвім, змерцвіце, змярцвяць...

Умярцвіць *зак., каго* умярцвлію, умярцвіш, умярцвіць, умярцвім, умерцвіце, умярцвяць...

Заўважым, што інфінітыў і асабовыя формы, апроча *ўмярцвлію* (і *амярцвлію*), даюцца без *л’* эпентэтычнага.

У “Вялікім слоўніку беларускай мовы” (2012) Ф. Піскунова прыведзены дзеясловы:

Змярцвіць *зак., -влію, -віць, змерцвіце*

Змярцвліяцца *незак., -яюся, -яецца*

Змярцвліяць *незак., -яю, -яе*

Змярцвяць *незак., -яю, -яе*

Змярцвяцца *незак., -яецца*

Умярцвіць *зак., умярцвлію, умярцвіць, умерцвіце*

Умярцвяцца *незак., -яецца*

Умярцвяць *незак., -яю, -яе*

Гэтыя ды іншыя сучасныя слоўнікі адлюстроўваюць лексічную сістэму найбольш поўна, залучаючы шмат якія варыянты, рэдкія лексічныя адзінкі. Ёсць патрэба і магчымасць рабіць выбар самага прыдатнага варыянта.

На нашу думку, карыстаючыся слоўнікамі, мэтазгодна аддаваць перавагу дзеясловам без *л’* эпентэтычнага як у інфінітыве, так і ў асабовых формах (пакуль не кранаем 1-й асобы *змярцвлію, умярцвлію*).

Што гэта магчыма, вынікае яшчэ з адной саліднай лексікаграфічнай працы – “Слоўніка беларускай мовы” (1987) пад рэдакцыяй акадэміка М. Бірылы.

У слоўніку падаюцца дзеясловы незакончанага трывання *ўмярцвяцца, умярцвяць* з асабовымі формамі *ўмярцвяецца, умярцвяюцца, умярцвяю, умярцвяеш, умярцвяе, умярцвяюць*. Усе гэтыя формы рэалізуюцца без фанетычных перашкод. Толькі ў дзеяслова закончанага трывання *ўмярцвіць* першая асоба – *ўмярцвлію*, як і ў іншых слоўніках.

Чаму форма *ўмярцвлію* (*змярцвлію, амярцвлію*) непрымальная?

Звернем увагу на пазіцыю літары *ц* у форме 1-й асобы.

Калі ў астатніх асабовых формах літара *ц* абазначае мяккую афрыкату *ц’* (што ўзнікае з гукі *т* перад мяккім зычным *в*, напрыклад *змярцвіш, змярцвіць*), то ў 1-й асобе *ўмярцвлію ц* апынаецца перад цвёрдым *в* (*ў*). У такім разе няма ўмоў для цекання, з’яўлення мяккага гукі *ц’* (часткова яго памякчэнне падтрымліваецца аналогіяй з інфінітывам і асабовымі формамі дзеяслова *ўмярцвіць*). Напісанне словаформы *ўмярцвлію*, без графічнай пазнакі памякчонасці *ц*, уступае ў супярэчнасць з вымаўленнем. Ці ж не ёсць тут “гвалт над формай”?!

Якое можа быць выйсце? Па-першае, трэба ўсвядоміць, што форма тыпу *ўмярцвлію* ненарматыўная.

Улічваючы, што формы разгляданых дзеясловаў для 1-й, 2-й, 3-й асобы множнага і 2-й, 3-й асобы адзіночнага ліку ўтвараюцца звычайна, свабодна без эпентэтычнага *л’*, варта пашырыць гэтую заканамернасць на 1-ю асобу адзіночнага ліку. Вось як будзе яна ўспрымацца ў шэрагу словаформаў: *ўмярцвяць – умярцвяю, змярцвяць – змярцвяю, умярцвім – умярцвлю, змярцвім – змярцвлю*.

Знаходзіцца яшчэ варыянт 1-й асобы: *ўмярцўю, змярцўю*. Параўнаем з падобнай рэаль-

най формай: *развіць* – *разаўю*, *спавіць* – *спаўю* (ТСБМ). (У беларускай мове ў ужываецца ў пэўных выпадках і пасля зычных [4].)

Трэба зазначыць. Дзеясловы *ўмярціць*, *змярціць*, *улатвіць* (*улацвіць*) – не зусім такога кшталту, як *зрабіць*, *злавіць*, у 1-й асобе якіх л’ узнікае нязмушана, паводле маўленчага навыку: *зrabлю*, *злаўлю*. Паставім дзеясловы паданалізнай групы ў першай асобе адзіночнага ліку ў адпаведнасці з рэкамендацыямі слоўнікаў: *ўмярт(ц)влю*, *змярт(ц)влю*, *улат(ц)влю*. Цяжкавымоўнае, ненатуральнае награвашчанне гукаў! І – параўнаем: *ўмярцівю*, *змярцівю*, *ўмярціўю*, *змярціўю*. Формы блізкія да жывых *абаранню*, *натхню*, *разаўю*.

Лексічнае значэнне дзеясловаў *ўмярцівю*, *змярцівю*, *ўмярціўю*, *змярціўю* – празрыстае, выражаецца асновамі *ўмярців’-*, *змярців’-*, *ўмярціў’-*, *змярціў’-*, а канчатак *-у* паказвае, што ўтваральнік дзеяння – 1-я асоба. Такім чынам, што да ўспрымання дзеяслоўнай формы, то адсутнасць гука л’ яго не ўскладняе.

Наогул словы розных часцін мовы, у тым ліку дзеясловы, могуць функцыянаваць, выражаць лексічнае і граматычнае значэнні і ў варунках, калі з тых ці іншых прычын у слове выпадае адзін і больш гукаў, калі формы адрозніваюцца якім-небудзь гукам ці нават марфемай. Параўнаем літаратурныя формы *дасць*, *насыпле* і дыялектныя *дась*, *насыпіць*. Ці варыянты: *стрымліваю* / *стрымваю*, *выцягнуў* / *выцяг*, *лячу* / *ляту*, *пакажы* / *пакаж*.

Варыянты 1-й асобы прапаноўваюцца намі як выключэнні. Але ж выключэнне заўсёды побач з правіламі. Значыць, карыстаючыся правіламі спражэння дзеясловаў *ўмярціць*, *змярціць*, мы будзем ужываць і іх формы *ўмярцівю*, *змярцівю* ці *ўмярціўю*, *змярціўю*.

І гэта не штучныя, неабгрунтаваныя вытворы. У некаторых гаворках заходніх і паўднёвых раёнаў Брэсцкай вобласці адзначана ўжыванне формаў дзеясловаў цяперашняга часу без [л’] у канцы асновы: [ДРЕМ’ЙЎ], [СЫП’ЙУ], [ДРЕМ’ЙЕШ], [СЫП’ЙЕ]; [ДРЕМ’Ў], [СЫП’У], [ДРЕМ’ЕШ], [СЫП’Е] (Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. М., 1963. Карта № 159).

Мажлівы іншы шлях пазбегнуць недаздзейснай формы дзеяслова: *зрабіць* дапушчэнне, што дзеясловы *ўмярціць*, *змярціць* у форме 1-й асобы адзіночнага ліку не ўжываюцца*.

І ў рускай мове ад некаторых дзеясловаў нарматыўна ўтвараюцца не ўсе асабовыя формы. Так, дзеяслоў *победить* у акадэмічным слоўні-

ку рускай мовы [2] даецца з паметай “1-я асоба не ўжываецца”. Цікава, што калі гэты дзеяслоў як запазычаны ўжыць у беларускай мове, дык у адпаведнасці з яе фанетычнай сістэмай і граматычнымі ладамі можна ўтварыць форму першай асобы – *пабяджу*.

Прыняўшы тэзіс “1-я асоба [дзеясловаў *змярціць*, *ўмярціць*] не ўжываецца”, можна на яе месцы выкарыстоўваць сінонімы – словы і выразы *зab’ю*, *загублю*, *усмерчу*, *зrabлю смерць* і інш.

Выказаныя меркаванні – гэта толькі спроба знайсці адпаведнікі асобным не вельмі ўдалым формам дзеяслова.

ЗАПЭЎНІЦЬ – ЗАПЭЎНІВАЦЬ, ЗАП...ЎНЯЦЬ

У аснове загалова заданне: вызначыць, якую літару пісаць у апошняй форме дзеяслова незаключанага трывання.

Думаю, не трэба падказваць чытачу, што гэта дзеясловы аднакаранёвыя. Як бачым (можам і вымавіць), у першых двух э пад націскам, стаіць на сваім найтрывалым месцы, не падлягае змяненню. У апошнім слове націск прыпадае на галосны *я і*, такім чынам, прапушчаны галосны *э* апынуўся ў першым складзе перад націскам. Ці захоўваецца ў такой пазіцыі гэты галосны? З ходу дзе-хто можа і не ўспомніць правіла. Нейкія ж ёсць выключэнні адносна напісання *э*.

Дык лепш прывядзем прыклады: *шэпт* – *зашаптаць*, *запэцкаць* – *выпацкаць*, *мізэрны* – *змізарнець*. Увачавідкі вынікае адказ... Але тут набягае новая пара слоў: *тэст* – *тэставаць*. У дзеяслове пераходу *э ў а* няма, бо ён утварае ад запазычанага назоўніка.

Адразу ж паўстае пытанне: якое паводле паходжання слова *пэўны* (ім матываваныя дзеясловы *запэўніць*, *запэўніваць*, *зап...ўняць*)?

Добра, пад рукой “Этымалагічны слоўнік беларускай мовы”, даведваемся: прыметнік *пэўны* “запазычан(ы) з польск. *rewpu* ‘бясспрэчны, надзейны, верагодны, бяспечны’...” [10].

Выходзіць, і дзеяслоў *запэўняць* трэба пісаць з галосным *э*, як і *тэставаць*. Але не спяшайма. Усё ж такі звернемся да “Правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” [6], пагатоў яны абноўленыя. Вось адно з правілаў перадачы аканья на пісьме.

“У словах славянскага паходжання і запазычаных словах, цалкам адаптаваных у беларускай мове, галосны [э] ва ўсіх ненаціскных складах чаргуецца з [а] і абазначаецца на пісьме літарай *а*: *стрэхі* – *страха*, *шэры* – *шарэць*, *чэргі* – *чарга*, *крэмль* – *крамлёўскі*, *жэмчуг* – *жамчужына*, *арэнда* – *арандаваць*, *майстэрня* – *майстар*”.

Здаецца, да гэтай групы належыць паданалізнае слова і яно пішацца *запаўняць*. Глянем

* Дарэчы, у Фундаментальнай картатэцы Інстытута мовазнаўства АН Беларусі не зафіксавана ніводнага ўжывання гэтых дзеясловаў у 1-й асобе адзіночнага ліку. Выяўлены толькі словы *змяртвляе*, *ўмярцівае*.

на дзеяслоў *запаўняць* ужо як ізаляваны, не ў кантэксце. Што ён абазначае? ‘Поўнасьцю заняць, напоўніць чым-небудзь’. Атрымліваецца іншае слова, якое адрываецца ад астатніх двух – *запэўніць, запэўніваць*. Узнікла аманімія.

То, можа, дзеля адэкватнай перадачы значэння напісаць *запэўняць*? А ці магчыма гэта? Па адказ звернемся да сучасных нарматыўных слоўнікаў. Аднак... у іх патрэбнага нам слова няма.

Дапамаглі слоўнікі 1920-х.

У слоўніку В. Ластоўскага чытаем: **УВЪРЯТЬ** каго запэўняць, запэўняцца [5]. У “Беларуска-расійскім слоўніку” (1926) дадзены артыкул: **Запэўняць, запэўніць** каго – заверяць, -рить; абнадёжываць, -жить [1].

Такім чынам, у гэтых слоўніках у дзеяслове *запэўняць* захоўваецца каранёвае этымалагічнае э ў першым складзе перад націскам. Што супярэчыць сучаснаму правілу.

Зразумела, нельга рабіць закіду тагачасным лексікографам: у 20-я гг. аканне на пісьме паслядоўна не перадавалася. Прыводзім прыклады.

ЗАВДОРИТЬ, заспрэчацца; ПОДРЪЗЫВАТЬ *што*, падрэзаць; дзеяч (у артыкуле ДЪЙСТВОВАТЬ); НОВАБРАНЕЦ; НОВАРОДНЫ (слоўнік В. Ластоўскага); ПЭЦКАНІНА; СЭРЦАВАТЫ; ШЭНЫЦІЦЬ = ШАНЬЦІЦЬ (БРС-1926).

Раней, калі пісаўся ці чытаўся які-небудзь тэкст, графічны вобраз слова *запэўняць* успрымаўся добра, у ім лёгка праглядалася сувязь з прыметнікам *пэўны* і дзеясловам *запэўніць*.

Як нарматыўная форма *запэўняць* (побач з *запэўніваць*) кваліфікуецца ў “Руска-беларускім слоўніку” (Мінск, 1937) пад рэдакцыяй Андрэя Александровіча.

Не развіталася з гэтай формай і моўная практыка. Хоць “Руска-беларускі слоўнік” (М., 1953) падаваў ужо толькі *запэўніваць*, у тагачасных творах, у прыватнасці надрукаваных у 1958 – 1960 гг., сустракаецца дзеяслоў незакончанага трывання *запэўняць*.

Але, *запэўняю вас, выглядае яно* [абурэнне] *смешна і крыўдна* (У. Мехаў). *Шчаслівай дарогі, таварышы беларусы! Запэўняем вас, што тамічы будуць нястомна каваць зброю перамогі* (У. Няфёд). *Не зважаючы на гэта, Алесь запэўняў усіх, што Арапчык дужа добра бярэ след* (М. Ваданосаў). (Прыклады з Фундаментальнай картатэкі, паведамліў вядучы навуковы супрацоўнік НАН Беларусі М. Крыўко.)

Больш за тое. Яшчэ ў 60-я гады мінулага стагоддзя форма *запэўняць* была аб’ектам увагі з боку навукоўцаў. Ф. Янкоўскі пісаў, што яе “трэба лічыць памылковай, няправільнай”, але не канкрэтызаваў сцверджання, напэўна мяркуючы, што для філолага, чытача яго кнігі, гэтая

моўная хіба (немагчымасць рэалізацыі ў беларускім слове акання) зусім відавочная [11].

Сапраўды, і з сённяшняга гледзішча форма *запэўняць* нерэалізоўная. Але перад намі не проста звычайная памылка – вучнёўская, студэнцкая ці журналісцкая, пісьменніцкая. А яскравы прыклад таго, як мова фармуе, усталёўвае свае сродкі ў адпаведнасці з фанетычнымі і граматычнымі заканамернасцямі, у сувязі з дасканаленнем правапісу.

Няўзгодненасць, нават супярэчнасць паміж марфалагічнай структурай дзеяслова *запэўняць* і фанетычным законам – аканнем стала асноўнай прычынай яго нежыццёвасці і фактычна змярцвення.

САВЕЦІЗІРАВАЦЬ, САВЕТЫЗАВАЦЬ

Першае слова даецца ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” (1977 – 1984) і “Граматычным слоўніку дзеяслова” (2007), другое – у “Слоўніку беларускай мовы” (2012). Гэтымі слоўнікамі карыстаюцца выкладчыкі, студэнты, журналісты, рэдактары і карэктары. Пры наяўнасці варыянтаў ускладняецца іх праца, узнікае небяспека недакладнага ці памылковага словаўжывання. Таму лічым патрэбным звярнуць увагу чытачоў “Роднага слова” на тое, якая форма дзеяслова правільная ці, прынамсі, якой аддаваць перавагу.

У друку выказвалася меркаванне наконт недасканаласці формы дзеяслова *савецізіраваць*: “Дарэчы, з боку словаўтварэння, марфемнай структуры *савецізіраваць* успрымаецца як слова няўдалае. Можа, лепш *саветызаваць*” (Роднае слова. 2009. № 10).

Нашмат раней належную ацэнку дзеяслову *савецізіраваць* даў даследчык беларускага дзеяслова М. Васілеўскі: “Выклікае роздум афармленне ў слоўніках дзеяслова *савецізіраваць*. <...> Відаць, няма патрэбы ўжываць гэты дзеяслоў [*саветызаваць*] і такім чынам, як рэкамендуюць аўтары РБС-62 – *савецізаваць*” [3]. Навукоўца адстойваў варыянт *саветызаваць*.

Добра, што, нарэшце, у “Слоўніку беларускай мовы” (2012) з’явілася разгляданае слова ў правільнай форме – *саветызаваць*.

“МАРОЗ СНЯЖКОМ АХУТЫВАЎ – ГЛЯДЗІ НЕ ЗАМЯРЗАЙ”

Радкі, як цяпер кажучы, пазнавальныя. Так, гэта з тэксту-перакладу “Жыла-была яліначка”. Вось пачатковая страфа.

Жыла-была яліначка,
У хвойнічку расла.
Зімой і летам стройная,
Зялёная была.

(Пераклад на беларускую мову Яўгена Петрашэвіча. – Наша слова. 2.01.2013.)

На першы погляд, пераклад у цэлым удаўся. Але ж нам (не адно настаўнікам-філолагам, а ўвогуле беларускамоўцам) форма *ахутываў* у суседстве з мяккімі, пяшчотнымі словамі надта ж рэжа вочы (пры чытанні) і вушы (пры слуханні). І ўспрымаецца як памылка.

Ці можна ўнікнуць граматычнай хібы, ужываючы гэты дзеяслоў? Думаецца, што можна.

У беларускім дзеяслоўным словаўтварэнні вялікае месца займаюць суфіксы *-ава-*, *-ва-*. Сустракаюцца выпадкі замены першага другім: *даследаваць* – *даследваць*, *пакутаваць* – *пакут-ваць*, *здэкавацца* – *здэквацца*.

Пры перакладзе, калі перакладчык палічыў, што формы *ахутвае* не стае для “запаўнення” радка, можна было ўжыць *ахутаваў*. Хоць бы на правах дапушчальнасці мены суфіксаў. А яшчэ – за прыкладам майстроў слова, абпіраючыся на іх моўны досвед. Падамо некалькі некадыфікаваных дзеясловаў з суфіксам *-ава-* (замест *-ва-*): *З бярозы вычасаў ставы ёй новыя*, / *Набіліцы кляновыя зрабіў*, / *А панажы выстругаваў кляновыя*, / *Навой, як трэба, зарубіў* (Я. Купала). [В. Зуёнак:] *Ніколі не чуў, каб ён [Максім Танк] катэгарычна патрабаваў нешта, загадаваў...* (Беларускае радыё. Першы канал. 23.09.2012). [М. Дуброўская:] *А за мяжой ёсць такія мясціны, якія хочацца найчасцей наведваць?* (Беларускае радыё. Канал “Культура”. 15.01.2013).

Праз супастаўленне відаць, што з формаў *ахутываць* – *ахутаваць* больш натуральная, беларуская – другая.

Дарэчы, магчымасць замены суфікса *-ыва-* (*-іва-*), калі ён ужыты ненарматыўна, суфіксам *-ава-* абгрунтоўваецца ў артыкуле “*Палясківаць, паляскаваць, паляскаваць*” (Роднае слова. 2007. № 1).

Спіс літаратуры

1. Байкоў, М. Беларуска-расійскі слоўнік / М. Байкоў, С. Некрашэвіч. – Менск : Дзяржвыд Беларусі, 1926.
2. Большой академический словарь русского языка. – М., СПб. : Наука, 2004. – Т. 1.
3. Васілеўскі, М. С. Дзеяслоўнае словаўтварэнне / М. С. Васілеўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985.
4. Каўрус, А. А. Да свайго слова. Пытанні культуры мовы / А. А. Каўрус. – Мінск : РІВШ, 2011.
5. Ластоўскі, В. Расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік / В. Ластоўскі. – Коўна, 1924.
6. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск : Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь, 2011.
7. Скварцоў-Сцяпанаў, І. І. Набожныя разважанні / І. І. Скварцоў-Сцяпанаў. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1960.
8. Словарь русского языка : в 4 т. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1957 – 1961. – Т. 2.
9. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 4.
10. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – Т. 10.
11. Янкоўскі, Ф. Роднае слова / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выш. шк., 1967.
12. Янкоўскі, Ф. Гістарычная граматыка беларускай мовы / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выш. шк., 1983.

Скарбы мовы

ПРА СЛОЎНІК ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ З ТВОРАЎ ЯКУБА КОЛАСА

Працяг. Пачатак у № 4.

Асобныя спалучэнні, выкарыстанне якіх у Коласавых творах абумоўлена пэўнай маўленчай сітуацыяй, таксама трапляюць у ФС-93 як фразеалагізмы. Так, у “Новай зямлі” бацька папярэджвае дзяцей: *Не смець казаць мянушку, а то зніму на вас папругку!* У ФС-93 чытаем: “Зняць папругку (на каго), дзеяс. зак. Пагражаць каму-н. фізічным уздзеяннем”. Або яшчэ: “Касцяны гузік, імен., пагард., зневаж., дыял. Ляснік з каморы”. Люструецца прыкладам з апавядання “Нёманаў дар”: – *Вы байцеся гэтага “касіянога гузіка”, – гаварыў Васіль Падбярозны да бліжэйшых, – што ён можа данесці ў лясніцтва? А няхай даносіць.*

Звернем увагу на памету *дыял.* (дыялектны) пры гэтым нібыта фразеалагізме *касіяны гузік*. Ёсць яна і яшчэ пры многіх фразеалагізмах і нефразеалагізмах. Скажам, з такой жа паметай падаецца *Нёманаў дар* (з апавядання пад той жа назвай). Але ў такім разе груба парушаецца

прынцып гістарызму пры ацэнцы маўленчых фактаў, не ўлічваецца гістарычная зменлівасць мовы, наяўнасць ці адсутнасць адпаведных кадыфікаваных нормаў на пэўным этапе развіцця літаратурнай мовы (на канкрэтным яе сінхронным зрэзе). Тыя ці іншыя моўныя факты можна і трэба лічыць дыялектнымі, калі ўзнікае магчымасць звяртаць іх, як пісаў Л. Шакун, «з літаратурнай нормай як з’явай агульнапрынятай, суадпаведнай уяўленню “правільнасці” выказвання» [13, с. 247]*. Апавяданне “Нёманаў дар”, як і “Новая зямля”, былі напісаны тады, калі беларуская літаратурная мова яшчэ толькі складвалася і яе нарматыўных слоўнікаў не было. Таму гаварыць пра дыялектызмы ў такіх творах недарэчна.

Паметай *дыял.* памылкова пазначаны і фразеалагізм *гула асмаленая*, ужыты пісьменнікам

* Спіс літаратуры змешчаны ў № 4. – Заўвага рэд.

5 разоў у розных творах і фактычна ўведзены ім у сучасную літаратурную мову, дзе ён ужо даўно выкарыстоўваецца і іншымі аўтарамі (Я. Лёсік, К. Чорны, І. Навуменка і г. д.). У ФС-93 прыводзяцца і яшчэ выразы з кампанентам гула (з ас-маленай гулой, гулу паднесці, гулу падсунуць у табакерку), якія варта кваліфікаваць не як дыя-лектныя, а як індывідуальна-аўтарскія, най-часцей абумоўленыя вершаваным маўленнем, версіфікацыйнымі мэтамі.

Многія спалучэнні, у якіх адно ці два сло-вы выкарыстаны ў пераносным значэнні, вель-мі часта ў ФС-93 залічваюцца ў фразеалагізмы. Напрыклад, у паэме “Сымон-музыка” ёсць сказ: *Панёс ён людзям песень дар – агонь душы і сэрца жар. Агонь душы ў ФС-93 пададзены як фразеа-лагізм са значэннем ‘душэўны ўздым, натхненне’, хоць тут словазлучэнне з сэнсавага боку – сума двух пераносных (слоўнікавых) значэнняў: агонь ‘палымянасць, уздым’, а душа ‘натхненне’.*

Адно з пераносных значэнняў назоўніка *цвет* (чаго), як засведчана ў ТСБМ (т. 5, кн. 2, с. 231), – ‘лепшая частка якога-н. грамадства’. А ў ФС-93 *лепшы цвет* (чаго) падаецца як фразеалагізм у значэнні ‘лепшая частка якога-н. грамадства, асяроддзя’. Такіх прыкладаў у слоўніку безліч.

У Коласавых творах, асабліва вершаваных, ёсць многа аўтарскіх перыфраз або разгорнутых метафар. Яны змяшчаюцца ў ФС-93 як фразеа-лагізмы, іншы раз з паметай *інд.-аўт.* ці *аўт.* або без паметы. Напрыклад: *агонь Ільіча* ‘элект-рычнае святло як ушанаванне памяці У. І. Леніна, які дбаў пра электрыфікацыю краіны’; *златава-лосая багіня ‘сонца’*; *абрус кужэльны ‘снег’*; *белае адзенне ‘снег’*; *сталёвы гарох* ‘кулі, снарады’; *белая кажурьна ‘лёд’*; *сталёвы вол* ‘трактар’. Яшчэ некалькі прыкладаў: *аматар глухіх дарог, апос-тал крыві і ярма, ніці з хмарных кросен, марыць пад аблокам, закінуць іскры, каля гнілога карыта, свяціць небу, грэбіці добрыя грошы, каваць ланцуг (на каго), надзець ланцуг, зняць ланцуг пакуты, скінуць ланцугі, пасадзіць на ланцуг, спусціць з ланцуга, несці ланцуг* і г. д.

Часам дзіву даешся, зусім не разумеючы, якімі меркаваннямі кіраваліся складальнікі ФС-93, калі ўключалі ў яго не перыфразы ці разгорну-тыя метафары, а спалучэнні, якія, кажучы ідыё-май, і блізка не стаялі каля фразеалагізмаў. Вось толькі нязначная частка гэтых канструкцый: *во-ля вольная, бровы ссунуты на нос, даць вестку, сачыць вокам, сваёй добрай воляй, вочкамі ва-дзіць, праводзіць вочкамі, задаволіць вуха, вуха нахіліць, прыкланіць вуха, схіліць вуха, гадоў да-расці, ківаць галавой, трэсці галавой, з граша-мі, пры грашах, знайсці цвёрды грунт, падрых-таваць грунт, выкінуць з дум, з думак не выхо-дзіць, з думак сысці, на маю думку, чуць душою,*

душу весяліць, калыхаць душу, раскалыхаць ду-шу, акрыяць духам, душою спачыць, увайсці ў жыццё, удыхаць жыццё, рашыць жыцця, чарнець ад злосці, уваходзіць у злосць, спыняць зрок, узра-даваць зрок, па імені і фаміліі, насіць імя, ісці на чыстую, кусок баяка, кусок дурня, кусок падлы, на розны лад, не бачыць ног за пузам, спраўляць памінкі, свайго не папусціць, мець некалькі пар вушэй, належным парадкам, сказаць напраўду, сказаць шчыра, сказаць страшна, чуць скача, пад сцяг.

Даецца 11 канструкцый са словам *свіння*, але сярод іх толькі два фразеалагізмы: *падкладаць свінню* (каму), *як свіння* (напіцца); з 9 змешча-ных канструкцый са словам *увага* – 4 фразеа-лагізмы; з больш як 130 канструкцый са словам *сэрца* – каля паловы не фразеалагізмы.

Асобнай гаворкі патрабуе падача ў ФС-93 па-раўнальных зваротаў у якасці звычайных фра-зеалагічных адзінак.

У нашай літаратурнай мове ёсць больш як 350 фразеалагізмаў, структурна арганізаваных як параўнальныя канструкцыі. Амаль усе такія застылыя параўнанні ўспрымаюцца як фразеа-лагічныя адзінствы, як матываваныя выразы з жывой унутранай формай, у якіх асабліва вы-разна адчуваецца сувязь паміж першаснай, кан-крэтнай прыкметай і фігуральным, абагульне-ным значэннем: *як агню* (баяцца) ‘вельмі моцна’; *як босаму разуцца* ‘вельмі лёгка, проста (зрабіць што-н.)’; *як ойча наш* ‘вельмі добра, цвёрда (ве-даць, запомніць)’; *як свае пяць пальцаў* ‘выдат-на, грунтоўна, да дробязей (ведаць, вывучыць)’ і інш. Сярод застылых параўнальных зваротаў ёсць некалькі дзясяткаў фразеалагічных зраш-чэнняў са страчанай, забытай вобразнасцю, якія патрабуюць этымалагічнага аналізу, напрыклад: *як Заблоцкі на мыле, як з крыжа зняты, як з ро-га дастатку, як лёду, як май змаяваў, як піліп з канпель, як серада на пятніцу, як фенікс з по-пелу.*

Пераважная большасць такіх як адзінстваў, так і зрашчэнняў паводле суадноснасці з часці-намі мовы належыць да прыслоўных фразеалагі-змаў, і ў сказе яны выступаюць у ролі акалічнас-ці. Кожны з гэтых выказаў набыў усе прыкметы фразеалагізма: а) устойлівасць, г. зн. пастаян-ства замацаванага за ім зместу, кампанентна-га складу і структуры; б) узнёўляльнасць, г. зн. рэгулярную паўтаральнасць, выкарыстанне яго як гатовай адзінкі; в) спалучальнасць са слова-мі кантэксту; г) семантычную цэласнасць, не-раскладальную на асобныя значэнні кампанен-таў (гэтая прыкмета – галоўная, вызначальная). Адны з такіх кампаратыўных фразеалагізмаў, як паказвалася вышэй, матываваныя, з вобразным уяўленнем, якое спадарожнічае фразеалагічнаму

значэнню (як *гром з яснага неба* ‘зусім нечакана, раптоўна’), другія – немагчымавааныя (як *серада на пятніцу* ‘з вялікім незадавальненнем’).

У Коласавых творах сустракаецца нямаля кампаратыўных фразеалагізмаў. Некаторыя з іх у ФС-93 апісаны правільна: як з *вядра* ‘надта вялікім патокам, струменем’; як *асіна*, як *бабёр*, як *на іголках*; некаторыя ж – няправільна, з пашырэннем іх кампанентнага складу за кошт уключэння слоў-суправаджальнікаў. Так, прыслоўны выраз як *сваіх вушэй* замацаванае за ім значэнне ‘ніколі і ні пры якіх абставінах’ рэалізуе толькі пры суправаджальніку *не бачыць*, які заўсёды спадарожнічае гэтаму фразеалагізму, але не ўваходзіць у яго кампанентны склад, бо захоўвае сваю сэнсавую самастойнасць. А ў ФС-93 выраз падаецца ў форме *не бачыць як сваіх вушэй* і, як вынік гэтага, атрымлівае недакладнае тлумачэнне, неадпаведнае прыведзенаму тут жа ілюстрацыйнаму прыкладу. Гэтак жа няправільна даюцца загаловачныя кампаратыўныя выразы як *бубен* (з уключэннем прыметніка *голы*), як *адзін* (з папярэднім *усе*), як *палец* (з папярэднім *адзін*) і інш.

Істотная хіба ФС-93 – няўменне яго складальнікаў адрозніваць кампаратыўныя выразы з іх цэласным значэннем ад звычайных параўнальных зваротаў, якія ніяк нельга лічыць фразеалагічнымі адзінкамі.

У структуры параўнання, як вядома, заўсёды ёсць тры лагічна неабходныя элементы: суб’ект параўнання (тое, што параўноўваецца), аб’ект параўнання (тое, з чым параўноўваецца) і аснова параўнання (агульная прыкмета дзвюх з’яў). Так, *кума-сваячка* ў сказе з “*Новай зямлі*” *Уперавалку, як бы качка, у хату йдзе кума-сваячка* – суб’ект параўнання, *як бы качка* – аб’ект параўнання, а аснова параўнання – прыкмета *ўперавалку*. Звычайна адны асобы, прадметы, з’явы супастаўляюцца з другімі, добра знаёмымі чытачу. У выніку тое, што параўноўваецца, становіцца відавочным і выразным, канкрэтызуецца. Здавалася б, кожнаму зразумела, што ў параўнальным звароце як *бы качка* і пад мікраскопам нічога фразеалагічнага не ўбачыш. Аднак у ФС-93 чытаем: “Як качка (хадзіць), *адверб*. Перавальваючыся (хадзіць)”. І далей – прыведзены вышэй прыклад з “*Новай зямлі*”, які, аднак, не пацвярджае, а адмаўляе пададзенае тлумачэнне.

Такіх параўнальных зваротаў (квазіфразеалагізмаў) у ФС-93 каля 70: як *абраз*, як *авечка*, як *макаў агарод*, як *агонь*, як *арол*, як *бугай на прадвесні*, *чырвоны як бурак*, *адзін як былінка* ‘зусім адзін’, як *ваўкалак*, як *ваўчок*, як *ваўчыха*, як *векавечныя дубы*, як *іскры з-пад малатка ў кузні*, як *калёсы з-пад гармат*, як *каліна пры даліне*, як

тая маці, як *рыба тая ў сеці*, як *злодзей*, як *змей*, як *змяя* і г. д.

У некаторых квазіфразеалагізмах складальнікі ФС-93 за кошт шырокага кантэксту (ілюстрацыйных прыкладаў) вылучаюць не адно надуманае значэнне, а больш; напрыклад: як *бы ў агні* (4 значэнні), як *бык* (3 значэнні), як *пан* (3 значэнні), як *сабака* (4 значэнні). Адно з пераносных значэнняў дзеяслова *зацвісці*, паводле ТСБМ (т. 2, с. 411), – ‘зрабіцца радасным, ажыўленым (пра чалавека, яго твар, вочы)’, а ў ФС-93 знаходзім: “*Зацвісці як ружа, дзеясл. зак.* Запунсавець (ад радасці, задавальнення)”. Каб надаць бачнасць фразеалагізму, складальнікі ФС-93 як у прыведзеным вышэй прыкладзе, так і ў многіх іншых, а таксама нават у сказах-ілюстрацыях папраўляюць пісьменніка: здымаюць коскі, якімі заўсёды аддзяляюцца або выдзяляюцца параўнальныя звароты.

Фразеалагізм, як і слова, мае форму і змест і існуе ў адзінстве матэрыяльнага і ідэальнага бакоў. Форма фразеалагізма – гэта яго знешні бок, “план выражэння”, кампанентны склад і структурная арганізацыя, яго матэрыяльная аснова, без якой ён не можа быць пачуты ці ўбачаны.

У даведніках фразеалагізмы павінны падавацца ў іх сапраўднай форме. Хоць у “*Прадмове*” да ФС-93 на с. 7 і гаворыцца пра “складанасць вызначэння кампанентнага складу фразеалагічнай адзінкі” і неабходнасць “уліку рэальнай сувязі фразеалагізма са словамі ў сказе”, але на практыцы складальнікі слоўніка далёка не заўсёды ўлічваюць гэтыя “сувязі са словам”. Няправільнае вызначэнне формы фразеалагізма непазбежна вядзе да недакладнага вытлумачэння яго сэнсу.

Полісемантычны дзеяслоў *браць* амаль ва ўсіх сваіх значэннях мае канструктыўна абмежаванае значэнне і рэалізуецца ў канструкцыі “дзеяслоў + каго-што”. З такім жа значэннем ён выступае і ў сказе з трылогіі “*На ростанях*”: *Вазьму лахі пад пахі – маёмасць мая невялікая – ды пайду шукаць шчасця на свеце*. У ФС-93 прыводзіцца гэты сказ як ілюстрацыя да фразеалагізма ў форме *браць лахі пад пахі* з яго “часцінамоўнай характарыстыкай” і тлумачэннем: “*дзеясл. незак.* Вельмі паспешліва збіраць свае небагатыя пажыткі, каб пайсці, паехаць куды-н.” Але гэта не дзеяслоўны выраз, а назоўнікавы – *лахі пад пахі*, які заўсёды ў маўленні рэалізуецца як дапаўненне пры дзеясловах *браць*, *узяць* або *сбраць*, *схапіць*, *прыхапіць* і абазначае ‘свае пажыткі, манаткі, рэчы з сабой’. Дарэчы, у многіх іншых навуковых працах і даведніках, напрыклад у [4, с. 151], выраз (яшчэ больш памылкова) тлумачыцца як прыслоўна-акалічнасны: ‘вельмі паспешліва, нядоўга збіраючыся’.

Ёсць у ФС-93 многа іншых няправільнасцей у падачы формы фразеалагізма. Іх асабліва шмат пры апісанні выразу з валентна абмежаваным значэннем, якія выяўляюць свой сэнс толькі ў спалучэнні са строга акрэсленымі словамі-суправаджальнікамі. Так, ёсць фразеалагізм *да аднаго*, ён ужываецца пры слове *ўсе*, а ў ФС-93 бачым: *ўсе да аднаго* ‘абсалютна ўсе’. Або: *гаварыць у руку* (замест *у руку* чыю, каму ‘на карысць каго-н., так, як каму-н. хочацца’). Ёсць фразеалагізм *на душы* (у каго, каму як), а ў ФС-93 даюцца ў двух артыкулах: *лёгка на душы, цяжка на душы*.

Механік на ўсе рукі мае ў ФС-93 памету *інд.-аўт.*, а *майстар на ўсе рукі, штукар на ўсе рукі, на ўсе рукі хват* змешчаны без паметы. Але тут усё няправільна. Прыметнікавы фразеалагізм *на ўсе рукі*, што значыць ‘выключны, здатны да ўсяго’, спалучаецца не толькі са словам *механік*, але і з іншымі назоўнікамі як гэтай жа семантычнай групы (*спецыяліст, умелец* і пад.), так і іншых семантычных груп: *на ўсе рукі майстрыха* (Л. Ялоўчык), *мастак на ўсе рукі* (М. Лынькоў), *спецыяліст на ўсе рукі* (І. Мележ), *на ўсе рукі хват* (М. Лужанін), *выдумшчыца на ўсе рукі* (П. Броўка), *дзеўка на ўсе рукі* (І. Дуброўскі), *на ўсе рукі чалавек* (В. Быкаў), *моладзь на ўсе рукі* (Р. Барадулін), *працавень на ўсе рукі* (Я. Ермаловіч), *ён у мяне на ўсе рукі* (А. Васілевіч) і г. д. А ў Янкі Купалы, які добра разумеў і сэнс выразу, і яго сапраўдны кампанентны склад, ёсць верш з назвай “На ўсе рукі”.

Даволі многія фразеалагізмы могуць ужывацца то ў сцвярдзальнай канструкцыі, то ў адмоўнай (з часціцай *не*). Ужыванне часціцы *не* пры такіх фразеалагізмах не змяняе іх статусу, бо гэтая часціца не ўваходзіць у іх кампанентны склад і выконвае сваю функцыю адмаўлення, як і пры ўжыванні са словамі (*пайду – не пайду, мой – не мой*). Аднак у ФС-93 нярэдка адбываецца беспадстаўнае раздваенне аднаго фразеалагізма на нібыта дзве самастойныя адзінкі. Напрыклад, асобна пададзены фразеалагізм *спаць у шапку*, растлумачаны як ‘бяздзейнічаць, не працяўляць руплівасці, быць абыякавым да чаго-н.’, і *не спаць у шапку* з тлумачэннем ‘неадкладна дзейнічаць, працяўляць руплівасць, не быць абыякавым да чаго-н.’. Гэтак жа апісваюцца *пад густ* і *не пад густ*, *пад масць* і *не пад масць*, *так сабе* і *не так сабе* і некаторыя іншыя.

Заадно можна адзначыць асобныя парушэнні арфаграфічнай нормы. У ФС-93 апісаны як фразеалагізмы *за панібрата*, *да спадабы*, хоць ва ўсіх нашых слоўніках гэта не фразеалагізмы, а словы: *запанібрата*, *даспадабы*.

У слоўніку ёсць шэраг памылак у семантычнай характарыстыцы фразеалагізмаў. Існуюць розныя тыпы дэфініцый фразеалагічных адзі-

нак, што звязана з прыналежнасцю пэўнага выразу да таго ці іншага семантычна-граматычнага разраду. Лагічнае азначэнне (дэфініцыя) павінна быць тлумачальным мінімумам, дзе няма месца семам, якія адсутнічаюць у сэнсавай структуры фразеалагізма. Аднак у ФС-93 гэтае правіла захоўваецца далёка не заўсёды.

Так, нібыта фразеалагізм *як абняць* растлумачаны словазлучэннем з 16 слоў: “Тоўсты, шырокі, даўжынёй па акружнасці, роўнай адлегласці ад кончыкаў пальцаў адной рукі да кончыкаў пальцаў другой”. Прыслоўна-акалічнасны выраз *на ўсе бокі*, выкарыстаны ў паэме “На шляхах волі” (*Усіх аблаюць на ўсе бокі, не пашкадуюць языка*), тлумачыцца не прыслоўем, а дзеяслоўным словазлучэннем ‘вельмі моцна аблаець, зганьбіць’, хоць яго сапраўдны сэнс – ‘ўсяляк, усебакова’. Як вядома, каб праверыць, ці правільна вызначаны сэнс фразеалагізма, неабходна карыстацца прыёмам накладання на фразеалагізм яго тлумачэння. Адрозніваецца, што дзеяслоўнае словазлучэнне тут ніяк не падыходзіць. Дарэчы, з прыведзенага вышэй ілюстрацыйнага сказа складальнікі ФС-93 у лік фразеалагізмаў занеслі і *не пашкадаваць языка* (з тлумачэннем “многа гаварыць, сказаць лішняе, бесперапынна балбатаць”).

Дзеяслоўны выраз *збіцца з капейкі* мае памету *інд.-аўт.* і тлумачэнне ‘збяднець’, а на самай справе ён не індывідуальна-аўтарскі, а агульнамоўны, слоўнікавы і абазначае ‘застацца без грошай’. На с. 24 з васьмі апісаных адзінак адна пазначана паметай *аўт.*, а тры – *інд.-аўт.*, хоць і немагчыма зразумець, якая ж розніца паміж гэтымі паметами. А пададзены на гэтай жа старонцы выраз *хоць абух вешай* (*Рана ўстанеш – дыхаць нечыю, проста вешай хоць абух*) насамрэч індывідуальна-аўтарскі, абумоўлены вершаваным маўленнем (рытмічным памерам і рыфмай), замест агульнанароднага, нарматыўнага *хоць сякеру* (*тапор*) *вешай*.

У іншых слоўніках *белы свет* і *божы свет* падаюцца як абсалютныя сінонімы, а ФС-93 “выяўляе” розніцу паміж імі, у выразе *божы свет* (за кошт шырокага кантэксту) “знаходзіць” аж 7 (!) значэнняў.

Лабановіч (трылогія “На ростанях”), перад тым як ісці спаць, кажа сябру: *Пагуляў казак на волі, трэба і адпачыць*. Гэтае выказванне даецца ў ФС-93 як дзеяслоўна-прэпазіцыйнальны фразеалагізм з надуманай дэфініцыяй “ўсяму свой час”, якая аніяк не выцякае ні са сказа, ні з больш шырокага кантэксту.

Заканчэнне будзе.

Іван ЛЕПЕШАЎ,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Алена БАГАМОЛАВА

ЛЕКСІКА-СІНТАКСІЧНЫЯ АДМЕТНАСЦІ ДРАМАТУРГІЧНАГА ПАДСТЫЛЮ

Маўленне драматычнага падстылю – цэласная моўная сістэма, якая з’яўляецца стылістычна неаднароднай, тэматычна разнастайнай, як і мова праявіцельнага ці вершаванага маўлення, аднак гэтая сістэма арыгінальная тым, што мове персанажаў тут аддаецца прыярытэт і само развіццё сюжэта ідзе не за кошт аўтарскіх разважанняў, апісанняў, а за кошт дыялогаў (у найбольшай ступені), а таксама маналогаў / палілогаў. Прычым індывідуальнае маўленне персанажаў – гэта заўсёды вынік арыгінальнага аўтарскага светабачання, аказіянальнага слова- і формаўтварэння, словаўжывання. Пры лінгвістычным аналізе такіх тэкстаў трэба памятаць пра ўзаемазалежнасць “аўтар – персанаж”: чым цікавейшае маўленне персанажа, тым у большай ступені праяўляецца арыгінальнае ўменне аўтара выкарыстаць вобразныя ці нявобразныя лексемы з мэтай індывідуалізацыі не толькі маўлення персанажа, а калі браць шырэй, то і стварэння вобраза праз слова. Аднак у любым выпадку аўтар, акрамя ўсяго, пры напісанні драматычнага твора адлюстроўвае гутарковыя часавыя адметнасці пэўнай, у нашым выпадку беларускай, мовы. Безумоўна, маўленне персанажаў – не копія размоўнага стылю пэўнага перыяду развіцця мовы, тым не менш, яго асноўныя лексічныя, фразеалагічныя і граматычныя асаблівасці адлюстроўвае. Гэтым, у сваю чаргу, павышаецца дакладнасць, праўдзівасць, верагоднасць апісаных падзей і створаных вобразаў.

Аўтар, безумоўна, можа праявіць сябе і непасрэдна, праз рэмаркі, якім звычайна адводзіцца даволі невялікае месца ў тэксце: гэта, як правіла, заўвагі пры рэпліках персанажаў або апісанні ў самым пачатку ўсяго твора, актаў ці карцін. У іх звычайна ўказваецца час, месца, абставіны падзей, акцэнтуюцца ўвага на пэўных дзеяннях персанажаў, на іх эмоцыях, знешнім выглядзе: *Старац сівы, як голуб, абчэплены торбамі і з кіем у руках, сядзіць на лаве* (Я. Купала); *Зёлкін: Я ж яго знаю... Чым яны там заняты так доўга? (Нагінаецца і хоча паглядзець у замочную шчыліну)* (К. Крапіва); *Вера (шчыра, душэўна). Дзякую. Вера выходзіць.* (А. Макаёнак).

Часам рэмаркі драматычнага падстылю выступаюць адным з актыўных сродкаў аўтар-

скага самавыражэння, і тады яны напаўняюцца арыгінальнымі вобразнымі сродкамі (тропамі і фігурамі), “іграюць” аўтарскімі ацэнкамі-характарыстыкамі, робяць пазіцыю аўтара адкрытай, яго адносіны да сітуацыі і персанажа недвухсэнсоўнымі: *Сакавік – такі месяц, калі пачынаюць іграць сокі жыцця... Сярпок месяца асвятляе край сяла. Сілуэтамі ўзвышаюцца стагі сена. І толькі нізка лямпачак вулічных ліхтароў спрачаецца ў яркасці з зоркамі ды месяцам. Месячык свеціць вельмі скупа; Прыйшла раніца, ясная, сонечная, вясновая; Лявон адчувае сябе так, нібы тхор у капкане; Усё ў ім [Глуздакове] сведчыць аб тым, што і душа, і цела яго просяць спакою, цішыні, пенсіі* (А. Макаёнак).

Напрыклад, А. Дудароў выкарыстоўвае з той самай мэтай не толькі тропы, але і магчымасці экспрэсіўнага сінтаксісу: *Прарэзліва енчаць міны, захліпваюцца ад злосці аўтаматы, цінкаюць кулі* – метафара; *Прыходзіць лейтэнант. Новенькая гімнасцёрка, новенькая фуражка, новенькія боты. Адным словам, з іголачкі. Нават і твар, здаецца, з іголачкі* – фразема; *Спыніўся [Дугін], падняў рукі, нібы хацеў абняць і жанчыну, і дзіця, і свет, і ўсе яго пакуты* – аднародныя члены сказа; *А Дзерваед плакаў. Горка, няўцешна. Грымеў салют над усёй зямлёй, радаліся ўсе людзі. А Дзерваед плакаў* – парцэляцыя і кальцо.

Стылізацыя як неабходная ўмова стварэння дакладнага і праўдзівага драматычнага маўлення таксама патрабуе аўтарскага майстэрства. Уменне пісьменнікаў падабраць адпаведныя вобразу і сітуацыі лексемы і стварыць такія сінтаксічныя канструкцыі, якія найбольш поўна адлюстроўваюць сацыяльны статус асобы, яе паходжанне, інтарэсы, месца пражывання, дазваляе без разгорнутых апісанняў, уласцівых праявіцельнаму маўленню, стварыць высокамастацкія вобразы. Ці паверыў бы чытач у існаванне дзеда Цыбулькі (А. Макаёнак), каб той не ўжываў моцнае слоўца *(Які круцель, махляр, ашуканец! – пра Скаромнага)*; як бы чытач адчуў іранічнасць і адначасова навуковасць Іванскай (А. Дзялендзік), каб тая не размаўляла мудрагелістым псеўданавуковым стылем з невукамі, напрыклад з Рубайлам *(Пры аналізе карэляцый вывучаемай асаблівасці актуалізацыі ведаў з ін-*

Алена Міхайлаўна Багамолава – мовазнаўца. Кандыдат філалагічных навук (1995). Дацэнт кафедры філалогіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў. Аўтар манаграфіі “Дэрывацыя і функцыя экспрэсіўных прыметнікаў у мове народна-паэтычных твораў” (2005), навучальных дапаможнікаў “Практычная стылістыка” (1996), “Функцыянальная стылістыка” (2003), “Беларуская мова і чытанне: Інтэграваны курс” (у суаўтарстве, 2004), “Культура мовы” (у суаўтарстве, 2006), а таксама шэрагу навуковых артыкулаў.

шымі клінічнымі параметрамі выяўляецца, на думку аўтара, пэўная сувязь з некаторымі псіхалогічнымі характарыстыкамі структуры асобы... і г. д.). Каб паказаць мясцовасць / краіну, з якой паходзіць персанаж, сродкам стылізацыі становяцца лексемы дыялектнага / іншамоўнага паходжання: Алімпія: **Заберуць, выштыко ед-но, альбо немцы, альбо партызаны. І пенёндзаў мала; Цо не мувіш?** (А. Дудараў); Паляныця. **Тры дні паіў мяне. Да людзей не пускай. Пілы, пісні співалы... украінскі... народні... Тосты за дружбу гаворылі. Цілуваліся. Цьфу. От об'іхаў. От обвёў** (А. Макаёнак).

Самі прозвішчы і мянушкі персанажаў таксама патрабуюць разважанняў, бо выступаюць адным з яркіх характарыстычных сродкаў (напрыклад, прозвішча дзяжурнага ўрача – **Грабаўшчыкоў**, загадчыка аддзялення ў бальніцы – **Магільніцкі**; іншыя гаваркія прозвішчы без пасада і званняў: **Казёл, дзед Цыбулька, Каравай, Крандзялёў, Глуздакоў, Цесакоў, Папсуева, Залівака, Міралоубаў, Мурашка, Гастрывт, Мульцік, Адуванчык** і інш.).

Да сродкаў выразнасці драматургічнага падстылю, уласцівых маўленню персанажаў, адносяцца **сінонімы, паронімы, антонімы, неалагізмы**, з дапамогай якіх забяспечваецца самахарактарыстыка ці характарыстыка персанажаў: **Не могуць у ёй [вёсцы] больш людзі жыць! Дажываць могуць, паміраць. А не жыць; Не перашкаджайце шлюбаскасаваўнаму... Цьфу! Што я гавару? Шлюбаспалучальнаму працэсу!** (А. Макаёнак); **Значыць, вы, Тамара Цімафееўна, – разумны чалавек. Гома сапіенс? А ўсе мы – малпы! Папугай! Кракадзілы?!** (М. Матукоўскі). Цікавы рад кантэкстуальных сінонімаў да слова **мудрамер** прапануе М. Матукоўскі, так аўтар выяўляе негатыўнае стаўленне персанажаў да вынаходніцтва Мурашкі, якога ці то наўмысна, ці то выпадкова Вяршыла называе Мураўёвым (тут, вядома ж, іронія, бо гэтае адкрыццё можа ўнесці шэраг перамен у жыццё кожнага): **дурамер, керагаз, тэрмастат, градуснік, бязмен, самавар, рагач, кіпяцільнік, сепаратар, прымус;**

слоў шмат, усе розныя, аднак прыхваанае падабенства сутнасці відавочнае – падагрэе, памерае, перапрацуе. Кантэкстуальныя сінонімы, безумоўна, могуць стаць сродкам характарыстыкі персанажаў. Люся. **Гэта не мужчына – вулкан, тайфун, землятрэс** (А. Дзялендзік). Усе аўтарскія каментарыі, якія могуць быць у праявічым маўленні, тут лішнія: нам уяўляюцца адразу дзве асобы – той, хто гаворыць, і той, пра каго гавораць. Часам лексічныя сродкі выразнасці – асно-

ва для стварэння каламбураў іранічнага зместу: **Чыжык. Значыць, ваша думка, што гэта ліна?.. Шахматаў. Лінавая алея! Парк!; Рубайла. Божа, не пагубі... атэіста; Шахматаў. Мы супрацоўнікі. Нянечка. Супернікі?** (А. Дзялендзік); **Іван. А то – дажыўся: во – малаграматны дзед і той папіхае, пасылае смецце выносіць, туркае. Дзед Цыбулька. Ты і ёсць турак!; Іван. А то – толькі па тэлевізары ды ў кіно бачыў тых, што ў “Лебядзіным возеры” танцуюць. А я хачу жываю паглядзець. Каравай. Паглядзець ці паглядзіць?** (А. Макаёнак); **Бабачкін. Гэты шум з-за “шумоў”?** (А. Дзялендзік). Што да аўтарскіх неалагізмаў, то іх, на жаль, выяўлена няшмат, але ўсе яны гаваркія, з падтэкстам: **Галавач. Перпенс [пасада] называецца. Не чуў. Персанальны пенсіянер** (М. Матукоўскі); **Лявон. Усякімі рознымі слоўцамі абзываюць: індывідуі, дробны імперыяліст** (А. Макаёнак).

Як вядома, у выніку стылізацыі мовы персанажаў мастацкі стыль набліжаецца да гутарковага маўлення, таму “палітра вобразных сродкаў” тут сціпая, аднак яна залежыць і ад асаблівасцей ідыястылю таго ці іншага аўтара, і ад характару персанажа. **Эпітэты** драматургічнага падстылю – гэта найперш якасныя прыметнікі: **Дзерваед. Жывы, жывы я, Мар’я... Хочаш не хочаш, а жывы...; У іх [душах] праўда вечная...; Жыта высокае, добра ў тым годзе ўрадзіла...** (А. Дудараў); **Вера. Стаіш сярод белай чаромхі, памятаеш, мы пасля вяселля да мамы ездзілі?; Максім. Глядзі, Міхал, цябе людзі сур’ёзным чалавекам лічаць; Буйкевіч. ...Давайце выт’ем за бацькоў, якія ўздавалі такіх прыгожых, такіх харошых дзяцей!** (А. Макаёнак). Многія з прыметнікаў, якія выступаюць у ролі дакладных эпітэтаў, неабходныя для апісання з’яў прыроды, надвор’я: **Васіль. Ранак выдаўся сцюдзёны, у свеце неспакойна...; Хата павінна цёплай стаць. Холад у яе грэх пускаяць; Ганна. Снег круціць, неба нізкае...; Вецер сыры, са страхі цячэ...** (А. Дудараў).

Відавочна, прыведзеныя азначэнні ўжыты з прамым значэннем, іх можна кваліфікаваць як

дакладныя эпітэты; такія тропы могуць ужывацца з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі, што ўзмацняе выразнасць маўлення персанажаў, адлюстроўвае іх эмацыянальны стан, удакладняе ацэнкі: Ганна. *Здаецца, ро-оўненькае поле жытнёвае*; Гастрыт. *Добранькі, значыць...* (А. Дудараў); часам дакладныя эпітэты ўжываюцца ў іншых эмацыянальна-экспрэсіўных формах – ступені параўнання, рэдукацыі (паўтору прыметніка): Ганна. *...Неба над ім чыстае-чыстае*; Васіль. *Гэта вада душу мякчэйшай робіць і галаву яснай...*; Васіль. *Забараніць не магу... Гэта калодзеж... Самая смачная чыстая вада...* (А. Дудараў); Галавач. *Ты маладзейшы, дужэйшы, разумнейшы* (М. Матукоўскі). Асаблівай выразнасцю валодаюць якасныя прыметнікі, ужытыя з пераносным значэннем. І хоць яны не аўтарскія, большасць з іх агульнамоўныя, яны могуць паэтызаваць мову персанажаў, ствараць лірычнасць маўлення: Клава. *А Міхал – які мужчына стаў відны?*; Вера. *Але душа мая чыстая... каханне маё чыстае...* (А. Макаёнак); Дугін. *Зоркі сёння нізкія...*; *Буйныя, халодныя, аж звіяць...*; Адуванчык. *А чаго ў яе душа неспакойная была?*; Васіль. *Дабрыня ціхая...*; *Неба чыстае заўсёды на дабро*; Васіль. *У працы... у радаснай працы...*; Жанчына. *А вёска наша, салдацік, чыстая, вясёлая...*; Дзерваед. *Добраму чалавеку нічога не трэба... Абы час ціхі...* (А. Дудараў); Гуманав. *Калі ласка, меладычным і сонечным голасам дакладна і ясна адказвайце на ўсе тэлефонныя званкі*; Грынё. *Калі б не было гэтага млына, жыццё нашага атрада было б шэрае і няўтульнае...*; Моніч. *Але не хочучь высокіх слоў [хлопцы]*; Крысціна. *І пасля душы ва ўсіх светлыя, чыстыя...* (А. Дзялендзік).

Эпітэт, пастаўлены ў адпаведны кантэкст “нязмушанага маўлення”, таксама валодае экспрэсіяй, выступае сродкам стварэння гумару: Буйкевіч (пра Лявона): *І пра цябе скажу... Мужык ты гаспадарлівы... Рукі ў цябе...* Максім (устаўляе слова). *...Даўгаватыя рукі*. Буйкевіч. *Таксама з мазалямі* (А. Макаёнак).

Якасныя эпітэты-прыметнікі, якія маюць супрацьлеглае значэнне, могуць выступаць у ролі стылістычнай фігуры – антытэты. Антанімія характарыстычных значэнняў слоў выяўляе вастрыню пачуццяў персанажаў, іх супярэчлівыя адносіны да прадмета гутаркі: Гастрыт. *Расціў-карміў іх, дык быў харошы, а выраслі – дрэнным стаў!*; Васіль. *Свет добры... Чысты... Гэта мы яшчэ дрэнныя...* (А. Дудараў). Часам прыметнікі становяцца кампанентам аксюмарана, функцыя гэтага прыёму тоесная функцыі антытэты: Гастрыт. *Растлумач мне, цёмнаму, святы чалавек; Шчасце з чужых рук заўсёды кіслае...*; Гастрыт.

Я не злы! Я чэсны...; Васіль. *На святы калодзеж пляваць!* (А. Дудараў).

Рэдкасныя эпітэты, адзінкавыя, у ролі якіх ужываюцца складаныя прыметнікі: Жанчына. *Таму што валасы ніжэй пят...* І, як лён, *мяккія-мяккія...* (А. Дудараў); Хлопец. *Там сёння Ракета ацялілася. Двойню прывяла*. Максім. *Двухступеньчатая, значыць* (А. Макаёнак); Бабачкін. *Не, Наталля Сяргееўна! Толькі глуханямья [сны]*; Іванская. *Леў Іванавіч, бывае каханне – вялікае-вялікае?*; Гуманав. *У лабараторыі прападае – фізік! Розумазаклучаны [муж]* (А. Дзялендзік).

Як відаць, аказіянальныя злітныя эпітэты (*двухступеньчатая карова, глуханямья сны, розумазаклучаны муж*) надаюць маўленню гумарыстычны эфект, што вельмі важна і пры пастаноўцы п'есы: такія тропы будуць тымі сродкамі, якія выклікаюць у зале смех.

Прыметнік дапамагае аўтарам падкрэсліць самыя істотныя рысы характару чалавека, прыметы прадметаў і з'яў, а таксама выражае іх эмацыянальна-экспрэсіўную ацэнку. Гэта звязана з агульнымі ўласцівасцямі прыметніка як часціны мовы: па-першае, ён выяўляе самыя разнастайныя па эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўцы прыметы прадметаў і з'яў, па-другое, мае шэраг вельмі блізкіх паводле значэнняў разрадаў і формаў, выбар якіх часта залежыць ад сэнсавых і стылістычных асаблівасцей кантэксту. Так, Вяршыла, напрыклад, ужывае форму найвышэйшай ступені параўнання адноснага прыметніка: *Ён павінен званіць не мне, а пракурору! Самаму галоўнаму! Самаму генеральнаму!* (М. Матукоўскі) – гэта не таму, што аўтар ці персанаж не ведаюць моўных нормаў, а дзеля таго, каб падкрэсліць значнасць моманту.

Вастрыня пачуццяў, эмацыянальная разнастайнасць вымагаюць ужывання не аднаго прыметніка, а некалькіх, што часам уласціва нязмушанаму маўленню размоўнага стылю: Іванская. *Лапачка, навошта ўтойваць? Была чароўная ноч... Непаўторная!; І ў гэтым чароўнасць ночы, чыстай, празрыстай, якойсьці тургенеўскай; Шахматаў. Барацьба стала больш тонкай, завуалёванай; Бабачкін. Глобальная праблема, катастрофічная* (А. Дзялендзік). Трэба зазначыць, што шмат эпітэтаў ужывае, напрыклад, Васіль (п'еса “Вечар”). Гэты троп выяўляе эмацыяны стан персанажа, яго жыццёвую пазіцыю і такія рысы характару, як чулівасць, разважлівасць і мудрасць: *Святое ў жыцці толькі святло, цяпло, любоў і зямля...* (А. Дудараў). Так кажа Васіль (або аўтар вуснамі аднаго з персанажаў), не пакідаючы чытача / глядача абыякавым.

Заканчэнне будзе.

УТВАРЭННЕ АСАБОВЫХ НАЗОЎНІКАЎ УСХОДНЕСЛАВЯНСКІХ І ПОЛЬСКОЙ МОЎ СУПОЛЬНЫЯ РЫСЫ І АДМЕТНАСЦІ

Артыкул прысвечаны дэрывацыі асабовых агентыўных назоўнікаў усходнеславянскіх і польскай моў. Абгрунтаўваецца неабходнасць супастаўляльнага даследавання гэтых чатырох моў, якія ўяўляюць з сябе адну лінгвістычную прастору, дзе адбываюцца складаныя моўныя працэсы. У словаўтварэнні асабовых найменняў вылучаюцца як агульныя прынцыпы намінацыі, характэрныя для ўсіх гэтых моў, так і адметныя рысы. Гэта, напрыклад, выяўляецца ў большай ці меншай адрознасці словаўтваральных мадэлей, паводле якіх утвараюцца тэрміналагічныя і нетэрміналагічныя найменні. Робіцца выснова, што семантычныя падгрупы асабовых найменняў вылучаюцца рознай ступенню падабенства ў даследаваных мовах, што нярэдка абумоўлена гістарычнымі ўмовамі іх фарміравання.

Ключавыя словы: *агентыўнае найменне, асабовы назоўнік, дэрывацыя, фармант, намінацыя, супастаўляльны аналіз, словаўтваральная мадэль.*

The article is dedicated to the process of derivation of personal agentive nouns in East-Slavonic and Polish languages. The necessity of comparative study of the four languages, which co-exist in integrated linguistic area, where complex language processes are going on, is justified. Both common principles of nomination and unique features of this process in derivation of personal denominations are revealed. It can be manifested, for instance, in different degree of dissimilarity in word-building models of terminological and non-terminological denominations derivation. It is concluded that semantic sub-groups of personal denominations stand out due to different degree of similarity in the studied languages, which fact is often caused by the historical conditions of their formation.

Беларуская, руская, украінская і польская мовы, хоць належаць да розных падгруп славянскай моўнай групы, узаемадзейнічалі на працягу стагоддзяў і працягваюць уплываць адна на адну.

Беларусы і ўкраінцы ад старажытных часоў звязаныя этнагенетычнымі сувязямі. Гістарычныя кантакты паміж народамі ніколі не перарываліся. Як сцвярджае Г. Піўтарак, Вялікае Княства Літоўскае – беларуска-ўкраінская дзяржава, і мова, што мела ў ёй статус афіцыйнай, была таксама беларуска-ўкраінскай [1, с. 5]. Абедрэвы мовы зведалі адчувальны ўплыў з боку польскай, які пачаўся яшчэ ў Сярэднявеччы: “Нягледзячы на тое, што са з’яўленнем у ВКЛ магдэбургскага права ўзвышалася роля беларускай мовы, з-за адсутнасці ў ёй паасобных тэрмінаў прыходзілася карыстацца некаторымі словамі польскай мовы... Засваенню паланізмаў сярод беларускага і ўкраінскага народаў садзейнічала таксама пашырэнне польскай літаратуры на Беларусь і Украіну” [2, с. 254]. Відавочная таксама блізкасць рускай мовы да іншых дзвюх усходнеславянскіх і наяўнасць пазычанняў з яе, асабліва ў беларускай тэрміналогіі. Аднак вылучаюцца і перыяды, калі беларуская і ўкраінская мовы ўплывалі на польскую і на рускую. Такім чынам, гістарычныя сувязі паміж гэтымі народамі і іх мовамі складаныя і рознабаковыя.

На сучасным этапе працягваюцца працэсы ўзаемадзеяння паміж беларускай мовай і мовамі-суседкамі: пазычаюцца польскія назоўнікі або іх словаўтваральныя фарманты, прыхільнікі ж палітыкі пурызму імкнуцца вярнуць у нашу мову рысы, якія збліжаюць яе з украінскай.

У артыкуле мы разгледзім усходнеславянскія і польскія агентыўныя асабовыя найменні, акрэс-

лім некаторыя супольныя і адметныя рысы ў іх дэрывацыі. На нашу думку, варта даследаваць у супастаўляльным аспекце ўсе чатыры мовы – усходнеславянскія і польскую – у сувязі з тым, што, як было згадана вышэй, тэрыторыі іх існавання ўяўляюць сабой адну этналінгвістычную прастору, у якой адбываюцца складаныя моўныя працэсы. Як зазначае Л. Гадуйка, “для рускай і беларускай моў на сучасным этапе іх функцыянавання асабліва важна даследаваць уласныя механізмы папаўнення лексікі, выявіць галоўныя кірункі развіцця дэрывацыйных працэсаў” [3, с. 4]. Тое самае можна сцвярджаць і ў дачыненні да мовы ўкраінскай.

Зварот да агентыўных асабовых назоўнікаў абумоўлены тым, што ім уласціва зменлівасць у сувязі з пераўтварэннямі ў жыцці грамадства, а семантычныя падгрупы ў межах гэтай групы вылучаюцца рознай ступенню падабенства словаўтваральных мадэлей у розных мовах. Семантычныя падгрупы асабовых намінацый сфарміраваліся ў розныя часы і таму адлюстроўваюць адметнасці, характэрныя для таго ці іншага этапу развіцця моў. Хоць агентыўныя найменні даўно трапілі ў поле ўвагі лінгвістаў і іх разгляд праводзіўся з улікам розных аспектаў, бачыцца мэтазгодным далейшае комплекснае вывучэнне гэтай групы назоўнікаў. Звычайна даследавалася толькі пэўная яе частка, а менавіта – толькі прафесійныя намінацыі. Адсутнічаюць працы, прысвечаныя супастаўленню беларускіх і ўкраінскіх назоўнікаў, хоць вядома, што з усходнеславянскіх моў менавіта гэтыя дзве мовы найбольш блізкія. Не супастаўляліся найменні беларускай і польскай моў, хоць шэраг словаўтваральных мадэлей збліжае гэтыя мовы і

адрознівае беларускую ад іншых усходнеславянскіх (напрыклад, аддзяяслоўная дэрывацыя асабовых назоўнікаў пры дапамозе фарманта *-ц-а*). Даследаванне сістэм асабовых назоўнікаў дазваляе лепей зразумець адметнасці кожнай мовы, спрыяе лепшаму засваенню гэтых лексем пры вывучэнні няроднай мовы, а таксама стварае базу для падрыхтоўкі перакладнога чатырохмоўнага слоўніка асабовых найменняў.

Сярод агентыўных назоўнікаў вылучаюцца дзве вялікія групы – прафесійныя і прафесійныя найменні. Прафесійныя адрозніваюцца іншым рэестрам дэрывацыйных сродкаў. Многія з гэтых назоўнікаў належаць адначасова да агульнаўжывальнай і тэрміналагічнай лексікі, якая вызначаецца спецыфічнымі словаўтваральнымі мадэлямі.

Прафесійныя найменні абазначаюць асобу паводле пастаяннай дзейнасці, якая патрабуе спецыяльнага навучання і служыць крыніцай заробку (яна звязаная з пэўным месцам, інструментам, прадуктам). Яны часта суадносяцца таксама з назвамі працэсаў вытворчасці (*шліфоўка, вальцоўка*), галін навукі (*гісторыя, біялогія, фізіка*). Таму натуральна, што адыменныя (найперш адсубстантыўныя) утварэнні шырока рэпрэзэнтаваны ў прафесійнай сферы дзейнасці. Выключэнне – намінацыі вытворчай сферы, дзе аддзяяслоўныя дэрываты складаюць каля 50%, але і там многія ўтварэнні могуць адначасова матывавацца і назоўнікамі з працэсавым значэннем. Паколькі найменні асобы (далей НА) прамысловай сферы ўваходзяць у сістэму прафесійнай тэрміналогіі, пашыраны тут і сінтаксічны спосаб, аднак тэрміналагічныя словазлучэнні звычайна не ўключаюцца ў слоўнікі. Частыя выпадкі наяўнасці лакун, калі беларускім складаным назоўнікам і найменням адпавядаюць тэрміналагічныя словазлучэнні: *авіябудаўнік – budowniczy statkw powietrznych, карусельшчык – tokarz pracujacy na obrabiarkach karuselowych*. Распаўсюджаннем менавіта сінтаксічнага спосабу ў польскай мове, а таксама адрознасцю ўсходнеславянскіх і польскіх лексікаграфічных традыцый (такія назоўнікі разглядаюцца як непрыналежаць да агульнаўжывальнай лексікі) тлумачыцца тое, што многія эквіваленты ўсходнеславянскіх назваў паводле прафесіі адсутнічаюць у польскіх слоўніках. Гэтая адметнасць польскай лексікаграфіі стварае дадатковыя цяжкасці для ўкладання перакладнога слоўніка, але і выклікае неабходнасць яго стварэння.

Назвы рамеснікаў вельмі блізкія да прафесійных назваў, і многія з іх потым перайшлі ў гэтую групу. Рамёствы – таксама крыніца заробку, але такая дзейнасць патрабуе вывучкі, заснаванай на дробнай ручной вытворчасці, і звязаная толькі з

асабістым майстэрствам рамесніка. Гэтыя найменні таксама ў большасці выпадкаў утвараюцца ад назоўнікаў – назваў аб'ектаў працы.

Сярод прафесійных агентыўных назоўнікаў вылучаюцца найменні паводле пастаяннай і непастаяннай дзейнасці. Першыя абазначаюць чалавека, які часта, звычайна выконвае пэўнае дзеянне. Другія называюць асобу паводле сітуацыйна абумоўленага, непастаяннага дзеяння: яго выканаўца – любы чалавек, але толькі ў акрэслены час. Прафесійныя найменні асобы паводле дзейнасці (дзеяння) у даследаваных мовах матывуюцца дзеясловамі: колькасць такіх дэрыватаў у чатырох мовах – каля 80%. Выключэнне – назоўнікі, што называюць асобу паводле пастаяннай дзейнасці, якая таксама звязаная з пэўным аб'ектам, – тут колькасць адыменных дэрыватаў зноў набліжаецца да 50%.

Такім чынам, прынцып выбару словаўтваральных асноў для дэрывацыі агентыўных найменняў ва ўсходнеславянскіх і польскай мовах у цэлым тоесны, бо супадаюць прыкметы, паводле якіх адбываецца называнне асобы. Важныя фактары, што ўплываюць на гэты выбар, – прафесійнасць і прафесійнасць дзейнасці, а таксама яе пастаянства і непастаянства: у першым выпадку асновай намінацыі становіцца як само дзеянне, так і яго атрыбуты, а ў другім акцэнт робіцца амаль заўсёды на ўласна дзеянне.

Розныя падгрупы агентыўных асабовых найменняў адрозніваюцца паміж сабой таксама выкарыстаннем словаўтваральных фармантаў.

Высокай ступенню ўніверсальнасці словаўтваральных сродкаў вызначаецца ўкраінская мова. Гэта выяўляецца ў тым, што тут для ўтварэння як прафесійных, так і прафесійных найменняў аддзяяслоўных асноў выкарыстоўваецца суфікс *-ник* і яго варыянты, а таксама (радзей) *-ач*. Напрыклад, сярод НА сферы прамысловасці пераважаюць назоўнікі, утвораныя паводле мадэлі *V+ -ник (-льник)* – яны складаюць 35,7% у гэтай падгрупе: *обшивальник, вибильник, відкатник, нікельвальник*. Ва ўкраінскай мове выкарыстанне *-ник (-льник)* ва ўтварэнні прафесійных найменняў “падтрымліваецца” назоўнікамі на *-нн-я*, параўн.: *расфасовка – розфасовування, расформировка – розформування*. Аднак сярод прафесійных намінацый гэты суфікс таксама вельмі рэгулярны. Аддзяяслоўныя дэрываты з ім складаюць больш за 40%. Часта выкарыстоўваецца суфікс *-льник* як самы выразны ў абазначэнні працэсавасці: *об'єднальщик, відпочивальник, позичальник, дарувальник*. У адсубстантыўнай дэрывацыі прафесійных і прафесійных асабовых найменняў ад непазычаных асноў рэгулярнасць зноў жа вызначаецца фармант *-ник* (радзей – *-ар*): *верстатник, трубник, канатник; корбар, кахляр, мебляр*.

У беларускай жа мове ва ўтварэнні назваў паводле прафесіі ад дзеяслоўных асноў распаўсюджана мадэль *V + -шчык (-чык, -льшчык)*: *мясільшчык, кляпальшчык, загартоўшчык*. У дэрывацыі непрафесійных найменняў рэгулярная мадэль *V + -нік (-льнік)*: *завяршальнік, назіральнік, наведамляльнік*. Пры гэтым варта падкрэсліць, што суфіксы *-нік* і *-шчык* у аддзяслоўнай дэрывацыі валодаюць аднолькавай спалучальнай магчымасцю, так што выбар фарманта абумоўлены традыцыямі беларускага тэрмінаўтварэння, якія заклаліся ў савецкі час і былі арыентаваны на рускую мову.

Для рускай і польскай моў, як і для беларускай, характэрна дыферэнцыяцыя словаўтваральных сродкаў для дэрывацыі прафесійных і непрафесійных найменняў. Адпаведна выкарыстоўваюцца мадэлі *V + -щик (-чик, -льщик)* і *V + -тель: вальцовщик, коптильщик, грузчик, мазальщик* (прафесійныя); *объединитель, возмутитель, похититель, даритель* (непрафесійныя); у польскай – *V + -acz* і *V + -ciel: motacz, nawijacz, potywacz, wyplatacz* (прафесійныя); *wskrzesciciel, odnowiciel, truciciel, wyzwoliciel* (непрафесійныя).

Такім чынам, беларускай, рускай і польскай мовам уласцівае адрозненне суфіксаў з абстрактным значэннем і фармантаў, што спецыялізуюцца на дэрывацыі назоўнікаў паводле прафесійнай дзейнасці.

Усе чатыры мовы характарызуюцца адметнымі словаўтваральнымі сродкамі, што ўтвараюць размоўныя і прастамоўныя характарыстычныя найменні асобы паводле дзейнасці. Семантыка іх адрозніваецца тым, што дзеянне, пакладзе нае ў аснову намінацыі, з’яўляецца тыповым для асобы. У дэрывацыі гэтых назоўнікаў удзельнічаюць рэдкія фарманты, нерэгулярныя ў іншых падгрупах. Думаецца, гэта можна патлумачыць тым, што пры ўтварэнні характарыстычных назоўнікаў выкарыстоўваюцца найбольш нечаканыя, выразныя словаўтваральныя сродкі, якія сваёй “нестандартнасцю” падкрэсліваюць адметнасць агентыўнай прыкметы, уласцівай асобе. Не ўсе мовазнаўцы залічваюць гэтыя назоўнікі да агентыўных. Аднак у некаторых з іх дзеянне відавочна служыць падставай намінацыі: *гуляка, бадзяга; растеряха; ргасіў*. Рэестр фармантаў, што ўтвараюць размоўныя і прастамоўныя лексемы, у асноўным супадае ва ўсходнеславянскіх мовах: *-л-а, -г-а, -ак-а (-як-а)* і іншыя (утвараюць НА агульнага роду), *-ун, -аль* і іншыя (утвараюць НА мужчынскага роду); у польскай мове выкарыстоўваюцца фарманты *-uł-a, -uch, -us, -ek, -ing-* і інш. Утвараюць характарыстычныя найменні і суфіксы, больш рэгулярныя ў іншых падгрупах

асабовых найменняў: *-шчык / -щик, -нік / -ник, -тель, -ач / -acz, -arz*. Польская мова адрозніваецца іншым семантычным аб’ёмам даследаванай падгрупы, што выяўляецца ў адсутнасці аднаслоўнай эквівалентнасці да назоўнікаў усходнеславянскіх моў: *сквернослов* (руск.) – *amator brydkich wyrazow; выдумшчык – człowiek pełen pomysłów, pomyslowy człowiek; нюхальшчык – człowiek zażywający tabaki*.

Калі параўнаць рэгулярнасць пэўных словаўтваральных сродкаў у чатырох мовах, то выяўляецца, што шырокае выкарыстанне суфіксаў *-ap / -arz, -ач / -acz, -ник / -nik, -ець / -iec* збліжае ўкраінскую і польскую мовы, праўда, гэтыя фарманты характарызуюцца тут рознай ступенню актыўнасці. Так, ва ўкраінскай мове ў адсубстантыўнай дэрывацыі *-ap* саступае суфіксу *-ник*, у польскай жа *-arz* займае першую пазіцыю паводле рэгулярнасці ва ўтварэнні адназоўнікавых асноў, а *-nik* – другую. Ва ўкраінскай мове *-ник* – прадуктыўны фармант, у польскай, наадварот, ён не актыўны пры ўтварэнні новых лексем, у адрозненне ад *-arz*. Руская і польская мовы характарызуюцца найбольшай ужывальнасцю суфіксаў *-тель / -ciel*, якія, відаць, захаваліся дзякуючы перарыўнасці кніжнай традыцыі, тады як новыя беларуская і ўкраінская літаратурныя мовы ўтварыліся на базе народных гаворак, дзе гэты стылістычна афарбаваны фармант не выкарыстоўваўся. Распаўсюджанне суфікса *-тель* у рускай мове навукоўцы звязваюць з паўднёваславянскім уплывам або лічаць, што *-тель* захавалася ў рускай мове з індаеўрапейскай. Р. Жалызнова [4], даследаваўшы ў гістарычным аспекце значны пласт утварэнняў з гэтым фармантам, прыходзіць да высновы аб яго агульнаіндаеўрапейскім паходжанні і аб пазнейшай актывізацыі дэрывацыйнага патэнцыялу гэтага суфікса пад уздзеяннем стараславянскай мовы. У польскай жа мове паўднёваславянскі ўплыў не быў інтэнсіўным, хоць ён існаваў (у прыватнасці, праз чэшскую мову, якая пераняла некаторыя паўднёваславянскія рысы). Верагодна, *-ciel* захавалася дзякуючы перарыўнай кніжнай традыцыі: літаратурныя польская і руская мовы ствараліся на кніжнай аснове, а беларуская і ўкраінская грунтуюцца на народна-дыялектнай, у якой стылістычна маркіраваны фармант не выкарыстоўваўся. Але, у адрозненне ад рускай мовы, дзе гэты суфікс вылучаецца прадуктыўнасцю, у польскай ён перастаў актыўна ўдзельнічаць у дэрывацыі асабовых найменняў.

Усе ўсходнеславянскія мовы характарызуюцца большым параўнальна з польскай распаўсюджаннем назоўнікаў-кампазітаў, якім у польскай мове часта адпавядаюць словазлучэнні,

што выразна відаць на прыкладзе прафесійных найменняў сельскагаспадарчай сферы: *аленявод*, *аленягадовец* – *hodowca reniferyw*, *баваўнавод* – *hodowca bawelny*, *спецяліста ў закresie uprawy bawelny*; *канаплявод* – *specjalista od uprawy koporli*; *льнавод* – *plantator lnu*.

Найбольш супольных рысаў у чатырох мовах назіраецца ва ўтварэнні НА невытворчай сферы (медыцыны, навукі і інш.): тут пераважаюць найменні-інтэрнацыяналізмы. Пры гэтым ва ўсіх мовах найбольш рэгулярная мадэль **S + -icm / -ucm / -ist-a**.

Узаемадзеянне беларускай і ўкраінскай моў з польскай прывяло да шырэшага распаўсюджання тут фарманта *-ap*, у беларускай мове – *-ц-а*. Уплыў рускага словаўтварэння на беларускае і ўкраінскае бачыцца ў наяўнасці ў гэтых мовах фармантаў *-шчык / -щик, -цель / -тель*, першы больш рэгулярны ў беларускай мове, а другі – ва ўкраінскай.

Такім чынам, словаўтваральныя сістэмы асабовых назоўнікаў украінскай і польскай моў ва ўсіх падгрупах НА найбольш блізкія; беларуская мова бліжэйшая да рускай менавіта ва ўтварэнні прафесійных намінацый, тады як у дэрывацыі непрафесійных агентыўных назоўнікаў разыходжанні больш значныя: тут беларуская мова набліжаецца да ўкраінскай.

Падагульняючы, прыходзім да высновы: чатыры даследаваныя мовы вызначаюцца як агульнымі прынцыпамі намінацыі асобы паводле дзейнасці, што выяўляюцца, напрыклад, у выкарыстанні аднолькавага тыпу словаўтваральных асноў для дэрывацыі пэўных семан-

тычных падгруп гэтых назоўнікаў і адметных фармантаў для ўтварэння характарыстычных найменняў, так і значнай адрознасцю ў дэрывацыі агентыўных найменняў. Гэта назіраецца, у прыватнасці, пры супастаўленні прафесійных намінацый усходнеславянскіх і польскай моў: у апошняй яны часцей утвараюцца сінтаксічным спосабам. З чатырох моў украінская вызначаецца меншай дыстанцыяй паміж спецыяльнымі (прафесійнымі) і непрафесійнымі НА, што абумоўлена зарыентаванасцю стваральнікаў украінскай тэрмінасістэмы на гутарковую, натуральную мову.

Спіс літаратуры

1. Півторак, Г. Мости еднання и братерства / Г. Півторак // Нариси білоруско-українських літаратурных зв'язків / пер. з білорус. та рос., передм. Г. Півторака. – Київ : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2003. – С. 5 – 24.
2. Анічэнка, У. В. Беларуско-ўкраінскія пісьмова-моўныя сувязі / У. В. Анічэнка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 296 с.
3. Гадуйка, Л. А. Словаўтваральныя гнезды складана-суфіксальных назоўнікаў з дзеяслоўным кампанентам у беларускай і рускай мовах : дыс. ... канд. філ. навук : 10.02.01, 10.02.02 / Л. А. Гадуйка. – Мінск, 1996. – 163 с.
4. Железнава, Р. В. Из истории имен существительных агентивно-профессиональной семантики в русском литературном языке (XI – XX вв.) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Р. В. Железнава. – СПб., 1992. – 32 с.

Ганна АЎЧЫННІКАВА,

аспірантка кафедры

беларускага і тэарэтычнага мовазнаўства

Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы,

магістр філалагічных навук.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 07.03.2013 г.

Лінгвістычны досвед

ПАЗОЎНІК, ІСЦЕЦ

Калі галоўны **пазоўнік** свайго абвінавачання зракаецца, дык і Статут пераслед судовы спыняе (Маладосць, 2011, № 7, с. 61). Да нядаўняга часу слоўнікі падавалі толькі другое слова – **ісцец** (рус. *истец*). **Пазоўнік** – утварэнне ад **позва: пазоў-нік**. Утваральнае слова занатавана ў “Беларуска-расійскім слоўніку” М. Байкова і С. Некрашэвіча (1926, с. 214): “**Позва**, ж. – повестка в суд”. Абодва словы тоесныя значэннем, толькі паходзяць ад розных асноў (каранёў): **пазоўнік** – ад **пазваць**, **ісцец** – **іскаць**. У жывой беларускай народнай мове слова **іскаць** мае вузкае значэнне – ‘шукаць у галаве’. Дарэчы, як і ва ўкраінскай, польскай, славацкай і іншых славянскіх

мовах (Этымалагічны слоўнік беларускай мовы, т. 3, с. 399).

Ва ўкраінскай мове (Вялікае Княства Літоўскае мела агульную для беларусаў і ўкраінцаў пісьмова-кніжную мову) таксама выкарыстоўваюцца словы з названай утваральнай асновай: **позов** – **іск**, **позовний** – **іскавы**; **позивач**, **позовник**, **позивальник** – **ісцец** (Беларуска-ўкраінскі слоўнік. Кіеў: Довіра, 2006, с. 185).

Сёння словы **пазоў**, **пазоўнік**, **пазоўніца**, **пазоўны** (ліст) зафіксаваны ў “Вялікім слоўніку беларускай мовы” (Мінск, 2012) Ф. Піскунова.

Павел СЦЯЦКО,

доктар філалагічных навук.

ПРА ПАХОДЖАННЕ ГОЛАСУ ЯК СРОДКУ МАЎЛЕННЯ

Самая архаічная па паходжанні – гэта лексіка, звязаная з назвамі частак цела чалавека, яго фізічнымі і разумовымі здольнасцямі, у тым ліку і з узнікненнем і функцыянаваннем голасу як сродку маўлення. Пры гэтым пастаноўка голасу, мадуляцыя яго як змяненне ваганняў высокай частаты пад уплывам ваганняў нізкай частаты, па сутнасці, адбываліся інстынктыўна. У пэўнай меры гэта датычыць таксама лексем, што ўзыходзяць да абазначэння набору інстынктыўных сігналаў, якія першабытны чалавек і некаторыя, пераважна драпежныя, жывёлы і птушкі выкарыстоўвалі ў залежнасці ад сітуацыі (пагроза ў сувязі з нападам, абарона ад яго, папярэджванне аб небяспецы, заклік да дапамогі і інш.). Менавіта інстынктыўныя выкрыкі самазахавання паслужылі зыходнай асновай для ўзнікнення мовы як сродку зносін, якая развівалася і ўдасканалвалася ў цеснай сувязі з развіццём мыслення.

Паказальны ў гэтых адносінах гук, які ўтвараецца пры выяўленні шалёнай злосці трэннем зубоў верхняй і ніжняй сківіц. Менавіта гэты гук лёг у аснову значэння назоўніка *скрыгат* (*скрежет*), асабліва ў складзе фразеалагізма *скрежет зубовый*. У рускай мове вытворныя ад таго ж кораня – *скрежетание*, *скрежетать* (Словарь русского языка, т. 4, с. 168. М., 1961. Далей СРМ). У беларускай мове дыяпазон вытворных ад *скрыгат* значна шырэйшы (ТСБМ, т. 5, кн. 1, с. 184. Мінск, 1983).

Гук, які ўтвараўся пры нанясенні завостраным стрыжнем на каменнай пліце розных знакаў, у тым ліку і літар, пакладзены ў аснову назоўніка *скрыжаль* (з праславянскага **skrigelb*). У сучаснай беларускай літаратурнай мове гэтае слова замацавалася менавіта з такім значэннем – ‘дошка, пліта з напісаным на ёй, пераважна культавым, тэкстам’.

Бясспрэчнай заслугай чалавека, якая абумовіла вылучэнне яго з жывёльнага царства, несумненна, з’яўляецца прыстасаванне органаў дыхальнага, глытальнага і жавальнага апарату і адзначанай вышэй здольнасці да інстынктыўных выкрыкаў для выкарыстання голасу як сродку вымаўлення паасобных членараздзельных гукаў і іх комплексаў. Пры гэтым самае важнае дасягненне тое, што за кожным з іх замацавалася пераважна ўласцівае толькі яму значэнне. Паветраны струмень, які выдыхаецца лёгкімі, па-рознаму размыкае галасавыя звязкі і, пераадольваючы розныя перашкоды, што ства-

раюцца актыўнымі (язык, губы, мяккае паднябенне) і пасіўнымі (зубы, верхняе паднябенне) органамі пераважна ў ротавай поласці, забяспечвае з’яўленне гукаў як кампанентаў семантычна значымых адзінак моўнай сістэмы, а менавіта марфем, слоў і словаформаў.

Праблема паходжання мовы, як і выкарыстання чалавечага голасу ў працэсе маўлення, дастаткова поўна і абгрунтавана вывучана ў айчынным і замежным мовазнаўстве. Мы скіравалі ўвагу ў асноўным на словы, якія (як праславянскія **dycheti*, **kriketi*) так ці інакш звязаны з выкарыстаннем голасу. Дакладней кажучы, па асаблівасцях структуры і семантыкі адносяцца да лексіка-семантычнай падсістэмы з дзеясловам *крычаць* у якасці апорнага слова. У працэсе трансфармацыі семантыкі і структуры яго, як і вытворных ад яго, перш за ўсё трэба адзначыць чаргаванне заднепаднябенага [к] з зацвярдзелым у беларускай мове шыпячым [ч] перад манафтангічным [е]: *крык*, *крыклівы*, *крыклівасць*, *крыкун*, *крыкуха*, *крыкнуць*, але *крычаць*, у тым ліку ў складзе фразеалагізма *крыкам крычаць* ад болю, страху і пад. (ТСБМ, т. 2, с. 240).

У рускай мове большасць з іх замацавалася з улікам мяккасці санорнага [р] і перавагай дзеяслова *кричатъ* у якасці апорнага слова ў складзе фразеалагізмаў *кричатъ на всё горло*, *кричатъ дурным голосом*, *криком кричатъ*, *хоть караул кричи* і іншых (СРМ, т. 2, с. 170).

Акрамя *кричатъ / кричаць* да разглядаанай лексіка-семантычнай падсістэмы належыць дзеяслоў *визжать* (з **vizgeti*) ‘віскліва крычаць’ і назоўнік *визжание* пры перавазе вытворных ад таго ж кораня з захаваннем зыходнага заднепаднябенага [г]: *визг*, *визгливость*, *визгливый*, *визготня* (СРМ, т. 1, с. 221). У беларускай мове яму адпавядае дзеяслоў *вішчаць* ‘віскліва крычаць, утвараць віск’ і вытворны ад яго назоўнік *вішчанне*. Акрамя пераходнага памякчэння [к] > [ч], у сувязі з рэгрэсіўнай асіміляцыяй свісцячы [с] замяніўся шыпячым [ш]. Побач з імі як больш пашыраныя вядомы вытворныя ад таго самага кораня *віск*, *віскат*, *віскатанне*, *віскатаць*, *віскатлівы*, *вісклівасць*, *вісклівы*, *віскнуць* (ТСБМ, т. 1, с. 493, 494, 496).

Аналагічныя змены адбыліся пры трансфармацыі дзеяслова *пищатъ* (з праславянскага **pisketi*). Заднепаднябены [к] у сувязі з пераходным памякчэннем перад манафтангічным [е] замяніўся шыпячым [ч], які ў адпаведнасці з законам складовага сінгарманізму перад галосным

задняга рада [а], як і шыпячыя [ж], [ш], на той час ужо зацвярдзеў пры наяўнасці аднолькавых і блізкіх вытворных ад таго ж кораня без адзначанага пераходнага памякчэння (*ніск, ніскліва, нісклівасць, нісклівы, нісклява, нісклявы, ніскнуць, ніскатня, ніскун, ніскуха*). Па асаблівасцях словаўтварэння яны зноў-такі адпавядаюць разгледжаным вышэй. Акрамя таго, звяртае на сабе ўвагу наяўнасць арфаграфічных варыянтаў *пішчаць / пищать, пищание / пишчанне* (ТСБМ, т. 4, с. 259; СРМ, т. 3, с. 175 – 179).

Да праславянскага *pisketi ўзыходзяць арфаграфічныя варыянты *пішчаць* у беларускай і *пищать* у рускай мове з зыходным значэннем ‘выдаваць піск (пра птушак)’, ‘гаварыць, спяваць, плакаць або смяяцца тонкім пісклівым голасам’. Да вытворных ад іх адпаведна адносяцца назоўнікі *пішчалка, пішчаль, пішчуха, пішчык* і прыслоўе *пішчом* у выразе *пішчом лезці*. У рускай мове ў тых жа значэннях замацаваліся *пищалка, пишчаль, пищик, пишуха*. Што датычыць варыянтаў ад таго ж кораня без пераходнага памякчэння, то, за выключэннем *ніскля* ў беларускай і *пискунья* ў рускай мове, яны па семантыцы і структуры ідэнтычныя (ТСБМ, т. 4, с. 259; СРМ, т. 3, с. 175, 179).

На думку М. Фасмера, паходжанне дзеяслова *пищать* звязана з гукаперайманнем. У славянскіх мовах ён вядомы пераважна са значэннем ‘свістаць’. У гэтай сувязі не выключана, што зыходным значэннем вытворнага ад яго назоўніка *пищаль* ‘флейта’ (беларускай мове ён невядомы) было ‘свіст’ як птушыны сігнал розных адценняў і прызначэння. Іншыя прамыя і пераносныя значэнні гэтага слова другасныя (Этимологический словарь русского языка, т. 3, с. 271. М., 1971).

Дзеяслоў *молчать* (*mylcati*) у сваім зыходным значэнні ‘не падаваць гукаў голасам’ па асаблівасцях трансфармацыі таксама адносіцца да разгледанай лексіка-семантычнай падсістэмы. У беларускай мове ён замацаваўся з улікам аканя і замены плаўнага санорнага [л] у сувязі з дэпалаталізацыяй і лабіялізацыяй яго паўгалосным [ў] (*маўчаць*, а не *мовчаць*, як памылкова зафіксавана ў этымалагічным слоўніку М. Фасмера, т. 2, с. 648). Замена санорнага [л] і білабіяльнага [в] паўгалосным [ў] – адна з найбольш спецыфічных адрознівальных рыс беларускай мовы ад іншых славянскіх, у тым ліку рускай і ўкраінскай моў.

Па паходжанні і трансфармацыі блізкі да разгледжаных дзеяслоў *рычаць* ‘злосна, пагрозліва раўці (пра свойскіх і лясных жывёл)’ і ‘груба, злосна крычаць на каго-н.’, а таксама *рычание* (СРМ, т. 3, с. 988). Беларускамі лексікаграфічнымі крыніцамі ён не фіксуецца, а вытворныя

ад таго ж кораня без пераходнага памякчэння вядомыя як рускай (*рык, рыкнуть, рыканье*), так і беларускай мове ў адных і тых жа значэннях (СРМ, т. 3, с. 986; ТСБМ, т. 4, с. 736).

Дзеяслоў *пугаць* у рускай мове замацаваўся без пераходнага памякчэння заднепаднябеннага [г], у беларускай мове яму адпавядаюць толькі варыянты з шыпячым [ж] (*пужаць, пужацца* і, акрамя таго, *пудзіць* ‘страшыць, пужаць жывёл’ і *пудзіцца* ‘страшыцца, баяцца, палохацца, таксама звычайна пра жывёлу’). Паходжанне іх звязана з своеасаблівым пагрозлівым крыкам птушкі пугача.

Такім чынам, вынікі трансфармацыі разгледжаных вышэй дзеясловаў як кампанентаў лексіка-семантычнай падсістэмы, а таксама вытворных ад іх, так ці інакш звязаных з паходжаннем і функцыянаваннем голасу, атрыманы ў спадчыну ад праславянскай мовы праз старажытнарускую. Яны па-рознаму праявіліся ў беларускай і рускай мовах у залежнасці ад спецыфікі кожнай з іх.

Адзначаныя разыходжанні ў асноўным датычаць фанетыкі, а на ўзроўні структуры і семантыкі яны неістотныя. Больш раннімі праславянскімі запазычаннямі трэба прызнаць тыя з іх, у складзе якіх захоўваюцца зыходныя заднепаднябенныя зычныя. Наступнымі з’яўляюцца зноў-такі праславянскія запазычання з адзначаным пераходным памякчэннем іх у шыпячыя перад манафтангічным [е]. Што датычыць лексічных адзінак з чаргаваннем спалучэнняў *ск / шч* (*віск, віскнуць*, але *вішчаць, вішчанне*), то яны, відаць, развіліся на глебе беларускай мовы пасля вылучэння яе як самастойнай адзінкі.

Трэба зазначыць, што існуе версія паходжання мовы як боскага дару. Але калі мова сапраўды боскі дар, то чаму немаўляты, якія выраслі ў звярыным логаве (так званыя маўглі), пазбаўлены яго? Беспадстаўная і гіпотэза Жан-Жака Русо аб сацыяльным дагаворы, таму што для таго, каб дамаўляцца пра функцыянаванне мовы, трэба валодаць ёю, мець яе ў наяўнасці.

Менавіта выкладзеныя вышэй меркаванні пра паходжанне і трансфармацыю мовы і маўлення, на нашу думку, больш верагодныя. Гэта пацвярджаецца нават тым, што некаторыя птушкі, напрыклад папугаі і шпакі, здольны вымаўляць паасобныя словы і словазлучэнні, пачутыя ад чалавека, але без іх асэнсавання. Складванне і працяглае развіццё семантыкі, закліканай вызначаць адносіны моўных адзінак да абазначаных імі прадметаў і працэсаў, уласцівыя толькі чалавечай мове і маўленню.

Аляксей ГРУЦА,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ВЫТОКІ НАЙМЕННЯ ГОРАДА ІГУМЕН

Звычайна спрадвечную назву горада Ігумен, які з 1923 г. называецца *Чэрвенем*, тлумачаць пры супастаўленні са словам *ігумен* ‘наяцель мужчынскага манастыра’. Гэты факт, як мы мяркуем, быў вызначальным пры змене назвы *Ігумен* на *Чэрвень* на заранку савецкай улады.

У той час перайменаванні населеных пунктаў і іншых аб’ектаў рабіліся якраз па прынцыпе антытэзы, напрыклад, вёсцы Раманава Горацкага раёна ў 1918 г. надалі імя Леніна. Вёску Папоўшчына, што ў Хойніцкім раёне, у 1920 г. назвалі *Кастрычнікам*. Нават самае вялікае возера Палесся (Князь-возера, з метафарычным зыходным сэнсам ‘чудоўнае’, ‘велічнае’) у 1932 г. перайменавалі ў *Чырвонае*.

Калі аналізаваць тапонім *Ігумен* грунтоўна, то становіцца зразумела, што яго сувязь са словам *ігумен* не больш як сугучнасць, вынік народнай ‘перапрацоўкі’ (народнай этымалогіі) незразумелай геаграфічнай назвы. Калі б назва горада сапраўды гістарычна і генетычна была звязана са словам *ігумен*, то яна, згодна са словаўтваральнымі асаблівасцямі ўсходнеславянскіх моў, мела б форму *Ігуменічы* (‘падданыя ігумена’) ці *Ігуменскае* (‘пасяленне на землях, якія належаць ігумену, на манастырскіх землях’).

На Беларусі сустракаецца прозвішча *Ігумен* (з *ігумен*). Калі дапусціць, што назва *Ігумен* утварылася не ад агульнага слова, а на аснове прозвішча (мянушкі) *Ігумен* (*Ігумен*), то яна таксама мела б іншую форму, у прыватнасці *Ігуменава* (‘паселішча, якое заснаваў Ігумен або Ігумен’ ці ‘паселішча, якое належыць чалавеку з адпаведнай мянушкай’).

У любым выпадку геаграфічнае найменне *Ігумен* і агульнае слова *ігумен* з уласна лінгвістычнага пункту погляду звязваць нельга.

Назву *Ігумен* меў не толькі горад, вядомы па пісьмовых крыніцах з XIV ст., але і рэчка Ігумен, або Ігуменка, прыток Вольмы. Абазначэнне воднага аб’екта (звычайна першаснае) тым больш ніяк не магло матывавацца словам *ігумен*.

Вопыт этымалагізацыі геаграфічных назваў, у прыватнасці водных аб’ектаў, падказвае, што ў выпадку знешняй сугучнасці геаграфічнага імя з тым ці іншым нехарактэрным для намінацыі гідрааб’ектаў словам мясцовай мовы ці гаворкі сапраўдныя вытокі назвы трэба шукаць у іншымоўным асяроддзі.

Назва *Ігумен* – якраз такі прыклад. Яна нагадвае двухасноўныя фіна-ўгорскія намінацыі. Наяўнасць на тэрыторыі Беларусі іншых фіна-ўгорскіх і ўласна ўгорскіх паходжанні геагра-

фічных найменняў прымушае шукаць магчымаць тлумачэння назвы *Ігумен* менавіта з фіна-ўгорскіх моў.

Пры звяртанні да мансійскай мовы слова *Ігумен* можа тлумачыцца як складанне дзвюх асноў: *іку* (*эку*) і *уйм*. Да гэтай складанай структуры быў дададзены славянскі суфікс *-ен*. Паступова слова *Ікуймен* (*Экуймен*) трансфармавалася ў *Ігумен* (з-за блізкасці, падобнасці гучання).

Гэта магло адбыцца дзесьці падчас распаўсюджвання на землях сучаснай Беларусі хрысціянскіх праваслаўных манастыроў, г. зн. прыкладна ў XI – XII стст. У гэты ж час усходнія славяне канчаткова асімілявалі сваіх папярэднікаў у ігуменска-чэрвеньскім наваколлі, пераасэнсавалі назву пасялення пад сваю гаворку. Так з’явілася назва *Ігумен*, згаданая ў пісьмовых крыніцах толькі ў 1387 г.

Значэнне меркаванай назвы *Ікуймен* (*Экуймен*) можна растлумачыць на аснове мансійскай мовы як ‘жанчына, жонка’ і ‘берагавое ўзвышша’, ці ‘жаночае ўзвышша’, ‘жаночая гара каля ракі’. У беларускай мове, як і ў іншых славянскіх мовах, такому значэнню адпавядае назва *Дзявочая Гара*, якая датычыцца старажытных гарадзішчаў.

У гістарычнай літаратуры ёсць звесткі, што паблізу горада Ігумена існавала гарадзішча, якое было доказам старажытнасці гэтага пасялення. Можна думаць, што менавіта з гэтым гарадзішчам і з рэчкай, што працякала побач, і было першапачаткова звязана найменне *Ігумен* у значэнні ‘жаночае берагавое ўзвышша’, ‘жаночая гара над ракой’.

Гарадзішча з такой назвай павінна было мець культывае прызначэнне. Хутчэй за ўсё, яно было месцам ушанавання нейкага жаночага боства яшчэ даславянскім насельніцтвам фіна-ўгорскага паходжання.

Нашу версію пэўным чынам падмацоўвае мясцовае паданне, згодна з якім Ігумен атрымаў назву ад жаночага манастыра, быццам бы пабудаванага грэчаскай ігуменняй з Афонскай манастырскай гары. Ніхто не ведае, дзе стаяў манастыр, а краязнаўцы не знайшлі ніякіх доказаў на карысць гэтай версіі. І гэта не дзіўна, бо ‘манастыр’ у паданні, на нашу думку, – проста слоўны вобраз ‘святога месца’ (культывага прырэчнага ўзвышша язычніцкай даўніны).

Аляксандр РОГАЛЕЎ,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ГЛЫБОКА І ЎСЕБАКОВА ПРА КАМІЧНАЕ

Рагаўцоў, В. І. Вербальныя сродкі камічнага ў беларускай драматургіі : канец XVI – пачатак XX стагоддзя : манаграфія / В. І. Рагаўцоў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2012. – 260 с. – Тыраж 100 экз.

Загадчык кафедры беларускай мовы Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова прафесар Васіль Рагаўцоў плённа займаецца даследаваннем праблемы вербальнага выражэння камічнага ў розных жанрах беларускай драматургіі. Ён апублікаваў манаграфію “Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі” (2002), “Слоўнік пра камічнае: мовазнаўчы аспект” (2010), напісана каля сотні навуковых артыкулаў, змешчаных як у айчынных, так і ў замежных выданнях.

У новай манаграфічнай працы аўтар глыбока і сістэмна прааналізаваў сродкі выражэння камічнага ў розных жанрах беларускай драматургіі ад яе пачатковага этапу прафесійнага развіцця (канец XVI ст.) да 20-х гг. XX ст. Гэта інтэрмедый, батлейкавыя сцэнікі, п’есы К. Марашэўскага, М. Цяцёрскага, народныя драмы, драматургічныя творы В. Дуніна-Марцінкевіча, К. Каганца, К. Вясёлага, Я. Купалы, Я. Коласа, М. Гарэцкага, Ф. Аляхновіча, Л. Родзевіча, У. Галубка.

Чытач мае магчымасць убачыць, якія моўныя сродкі выкарыстоўваліся для стварэння камічнага эфекту ў творах, у тым ліку ў класічных, што вывучаюцца ў агульнаадукацыйных школах, напрыклад “Пінская шляхта” В. Дуніна-Марцінкевіча, “Паўлінка”, “Раскіданае гняздо” Я. Купалы ды інш.

Комплекснае апісанне атрымалі вербальныя спецыялізаваныя сродкі стварэння камічнага (каламбуры і іх разнавіднасці, іранізмы і інш.), а таксама неспецыялізаваныя – параўнанні, метафары, эпітэты, дыялектызмы, сінонімы, алагізмы, аказіяналізмы, эўфемізмы, антонімы, гіпербалізмы, аксюмаран, разнастайныя фразеалагізмы, дэмініутывы і інш. Сярод сродкаў ёсць нячаста ўжывальныя, але даволі дзейсныя для стварэння камічнай экспрэсіі (напрыклад, паратаксісныя аказіяналізмы).

Не без падстаў размежаваны такія вербальныя сродкі камічнага, як дыялектызмы і ідыялектызмы. Да ідыялектызмаў адносяцца моўныя сродкі, якія выяўляюць адмысловыя асаблівасці маўлення персанажаў, напрыклад шапялявае вымаўленне свісцячых. Да ідыялектызмаў правамерна адносяцца таксама формы слоў, якія адрозніваюцца ад адпаведных літаратурных нетыповымі фанетычнымі змяненнямі. Напрыклад, у п’есе “Пісаравы імяніны” сустракаецца ідыялектызм, утвораны ў выніку перайначвання пачатковай часткі іншамоўнага слова (шляхам страты неўласцівага бела-

рускай мове пачатковага [э], а таксама фанетычных змен незаконнамернага характару): [Мар’я:] *Але ж куды гэта спанатрыўся дзяк, знік, нібы ў тым матографіе з ліксідрычствам...* [Жонка:] *Матаграф – гэта вялікі пакой, дзе скачуць на ліксідрычстве неба, зямля.* Параўн.: рус. літ. *электрычэства* і бел. ідыял. *ліксідрычства*.

Важна, што сродкі вербальнага выражэння камічнага разглядаюцца ў гістарычным плане, прасочваюцца этапы іх ужывання ў творах, звязаных з пэўным перыядам беларускай драматургіі. Як вынікае з манаграфічнага даследавання, В. Дунін-Марцінкевіч першым у беларускай драматургіі ў функцыі камічнай характарыстыкі персанажаў пачаў мэтанакіравана выкарыстоўваць мянушкі (“Залёты”), прозвішчы, канцылярызмы, а таксама такую з’яву, як фразеалагічная алузія (“Пінская шляхта”), К. Каганец упершыню ўжываў аманімічныя каламбуры, лексічныя аказіяналізмы-кантамінанты і аксюмаран (“Двойчы прапілі”), Я. Купала – ідыялектныя клішэ ў ролі зваротка (“Паўлінка”), таўталагізмы (“Прымакі”), М. Гарэцкі – гіперызмы (“Гапон і Любачка”), Л. Родзевіч – парэмічныя каламбуры (“Збянтэжаны Саўка”), У. Галубок – амафонныя каламбуры (“Бязродны”, “Суд”), літоту (“Пісаравы імяніны”), з’яву апелятывацый ўласных імёнаў (“Танка”) і інш.

Рэцэнзаваная манаграфія вызначаецца глыбокім і тонкім аналізам шматлікіх моўных фактаў, выяўленых у творах, і іх абгрунтаванай інтэрпрэтацыяй. У працы паслядоўна разгледжаны сінкрэтычныя сродкі выражэння камічнага (гіпербалізаваныя метаніміі, метафары, параўнанні), паказана роля актуалізатараў (вербальных і невербальных) у вызначэнні камічнай канатацыі моўных (маўленчых) адзінак, выяўлены шматлікія інтэнсіфікатары камічнай экспрэсіі, устаноўлена адметнасць выкарыстання вербальных сродкаў камічнага на розных этапах развіцця беларускай драматургіі і інш. Гэта сведчыць пра манаграфію прафесара В. Рагаўцова як пра ўнікальнае, наватарскае даследаванне, якое будучы выкарыстоўваць не толькі выкладчыкі ВНУ пры чытанні курса гісторыі беларускай літаратуры (драматургіі), рыторыкі, стылістыкі беларускай мовы, але і пісьменнікі, студэнты, настаўнікі.

Васіль ШУР,

доктар філалагічных навук, прафесар.

І ДОЎЖЫЦЦА НЯХАЙ ШЧАСЛІВА НОВЫ ДЗЕНЬ...

Лепешаў, І. Я. Перад змярканнем : зборнік артыкулаў / І. Я. Лепешаў. – Гродна : “ЮрСаПрынт”, 2013. – 232 с., іл.

Год 2012-ы, як і папярэднія, у навуковым жыцці прафесара Івана Якаўлевіча Лепешава быў насычаны нястомнай і карпатлівай працай з беларускім словам. І гэта яскрава засведчыў новы зборнік патрыярха сучаснай беларускай філалогіі, у якім, як гаворыцца ў рэдакцыйнай анатацыі, “зместчаны некаторыя, актуальныя і сёння, артыкулы, водгукі, абразкі пераважна мовазнаўчай, радзей літаратуразнаўчай і гістарычнай тэматыкі”. Што датычыцца ўжытага слова *некаторыя*, то хочацца не пагадзіцца. Кожны з апублікаваных у зборніку твораў мае неацэннае значэнне для нашага беларусазнаўства, бо ў ім – непрыхваваны боль і рашучая водпаведзь нядобразычліўцам усяго беларускага.

Трапнае, часта з’едліва-саркастычнае, выразна і вобразна аргументаванае слова шанюнага мовазнаўцы не можа не хваляваць, не выклікаць справядлівага гневу і абурэння. І мы ўслед за аўтарам аніяк не можам пагадзіцца з аптымістычным пафасам М. Мятліцкага, які сцвярджае: “...усё, пра што марыў Купала, – ужо здзейснена...” (с. 5). Гэтаксама нельга прыняць вялікадзяржаўна-шавіністычныя погляды Э. Ялугіна, У. Лупакова, П. Шаравара, якія на старонках газеты “Наша слова” выказваюць сваё стаўленне да кнігі В. Дзержынскага “Таямніцы беларускай гісторыі” і “Забытая Беларусь”, дзе выкрываюцца шматлікія выдумкі, міфы і памылковыя погляды на беларускае мінулае (яно па-ранейшаму многімі знарок прыніжаецца і ўтойваецца па палітычных прычынах). Да ліку такіх антыгістарычных фактаў адносяцца, напрыклад, час і ўмовы стварэння герба “Пагоня”, разуменне назваў *Беларусь*, *Белоруссия*, *Літва*, *Старажытная Русь*, *беларус*, *ліцвін*, ігнараванне месца і ролі ў гісторыі ваеннай школы беларусаў Аршанскай бітвы 1514 г., такіх палкаводцаў і дзяржаўных дзеячаў, як Вітаўт, Астрожскі, Каліноўскі, Машэраў і інш.

Не мог не адгукнуцца прафесар Лепешаў і на выхад з друку абноўленага варыянта “Слоўніка беларускай мовы” 1987 г. пад рэдакцыяй акадэміка М. Бірылы, што падрыхтавалі сённяшнія супрацоўнікі акадэмічнага Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Кола-

са і Янкі Купалы пад рэдакцыяй А. Лукашанца і В. Русак. Загалолак яго асноўнай рэцэнзіі “Слоўнік добры, але не надта...” гаворыць сам за сябе. З уласцівай навукоўцу скрупулёзнасцю і дасведчанасцю аўтар гэтай рэцэнзіі (і яшчэ дзвюх у працяг першай) аналізуе непрамерныя выключэнні многіх слоў са слоўніка 1987 г., увядзенне неапраўданых тэрміналагічных неалагізмаў, неаднастайна пададзення дэрываты да асобных слоў, памылкова ўніфікаваныя формы напісанняў тыпу прыназоўніка *ўсярэдзіне* і інш.

Зразумела, у новым зборніку І. Лепешава асабліва ўвага аддадзена праблемным пытанням беларускай фразеалогіі, у прыватнасці класіфікацыі фразеалагізмаў па ступені іх ідыяматычнасці, паходжанні такіх фразем, як *турусы на калёсах*, *каціць бочку*, *прыказак бяда бяду вядзе*, *купіў бы сяло, ды грошай мало*; *лапці ды аборы*, *вось і ўсе зборы*; *надзея памірае апошняй* і інш. Своеасаблівымі парэміялагічнымі абразкамі выступаюць у кнізе невялікія артыкулы-замалёўкі «Прыказкі “ваўчынага паходжання”» і «Прыказкі “конскага паходжання”»: *ваўка ногі кормяць*, *воўк казе не таварыш*, *воўк і лічанае бярэ*, *няма лесу без ваўка*; *быў конь, ды з’ездзіўся, на двух канях вярхом не паедзеш*, *зранку і коні не п’юць*, *шчасце не конь – у аглоблі не запражэш*.

Сабраныя ў адной кнізе артыкулы, крытычныя нататкі, навуковыя развагі, інтэрв’ю пераконваюць, што рана яшчэ Івану Якаўлевічу думаць пра змярканне (як гэта стаіць у загаловку кнігі). Шматгадовы вопыт навуковага пошуку, уменне ўбачыць істотнае і глыбіннае, палемічна-завостраная неабьякаваць да несправядлівага і наносна-шкоднага, выключны лінгвістычны досвед – той багаты і шчодры набытак, якім ганарыцца і ганарыцца не аднаму пакаленню прыхільнікаў заклапочанага слова Вучонага. Няхай жа доўжыцца ваш новы дзень, паважаны Іван Якаўлевіч!

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ,

доктар філалагічных навук,
загадчык кафедры

гісторыі беларускай мовы

Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

ЗБІРАЛЬНІК І КЛАСІФІКАТАР ФЁДАР ПІСКУНОЎ

Фёдар Піскуноў нарадзіўся 12 студзеня 1950 г. у вёсцы Раманавічы Гомельскага раёна. Закончыў хімічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1971). Працаваў у Інстытуце торфу Акадэміі навук Беларусі, інжынерам на заводзе “Інтэграл” (малады спецыяліст выявіў сябе як рацыяналізатар і вынаходнік), навуковым супрацоўнікам Інстытута электронікі НАН Беларусі, у 2008 – 2010 гг. – Фізіка-тэхнічнага інстытута НАН Беларусі. Але справай жыцця Ф. Піскунова стала лінгвістыка: камп’ютарная лексікаграфія, прыкладная марфалогія і ўніфікацыя беларускага правапісу.

Супрацоўніцтва Ф. Піскунова з часопісам “Роднае слова” пачалося дзесяць гадоў таму, калі Фёдар Антонавіч прынёс у рэдакцыю першую прафесійную праграму праверкі беларускай арфаграфіі “Літара” для тэставай эксплуатацыі (перададзеная ў вольнае карыстанне ў 2004 г.: <http://pravapis.tut.by>). Неўзабаве даследчык пачаў выступаць на старонках “Роднага слова” з уласнымі аналітычнымі артыкуламі па пытаннях беларускага правапісу і граматыкі.

Многія назіранні і меркаванні, якія ўзніклі падчас сістэматызацыі фактаў марфалогіі і арфаграфіі, адлюстраваныя ў шэрагу публікацый, змешчаных у часопісе “Роднае слова”: “Правапіс спалучэнняў ea/эа, ея/эя: Спраба камп’ютэрна-лінгвістычнага аналізу” (2006, № 1); “Класіфікацыя дзеясловаў: Камп’ютэрна-лінгвістычны падыход” (2008, № 10); “Дуба ці дубу?: Яшчэ раз пра формы роднага склону назоўнікаў мужчынскага роду ў святле камп’ютэрна-лінгвістычнага аналізу” (2010, № 1); “Спалучэнне галосных у запазычаных словах: ія (ья), іе (ье) ці іа (ья), іэ (ыз)” (2010, № 5); “Два гарады ці два горады: Лічэбнікі два, тры, чатыры ў колькасна-іменных спалучэннях” (2010, № 6); “Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы: межы нарматыўнасці” (2010, № 7); “Тэндарная роўнасць і граматычная схема: Да пытання суфіксальнай тыпізацыі назоўнікаў агульнага роду” (2010, № 11); “След ваўчышчы ці ваўчышча?: Назоўнікі мужчынскага роду з суфіксамі -ішч(а), -ышч(а), -іск(а), -ыск(а)” (2011, № 5); “Класіфікацыя назоўнікаў субстантыўнага скланення: Камп’ютэрна-лінгвістычны падыход” (2011, № 8); “Правапіс о ў складаных словах: З досведу распрацоўкі электроннай базы беларускай мовы” (2012, № 2). У “Родным слове” была змешчана і першая рэцэнзія на “Вялікі слоўнік беларускай мовы” (2012, № 4), яе аўтар – Мікалай Прыгодзіч.

Упершыню ў беларускай лінгвістыцы Ф. Піскуноў выканаў поўную марфалагічную класіфікацыю парадыгмаў беларускага дзеяслова і назоўніка. У выніку з’явіўся электронны слоўнік “Парадыгма” аб’ёмам больш за 134 тыс. лексем (перададзены ў вольнае карыстанне ў 2010 г.).

На аснове электроннай базы дадзеных шляхам апрацоўкі велізарнага тэкставага масіву (больш за 70 млн словаўжыванняў з 2300 крыніц) быў створаны арфаграфічна-граматычны “Вялікі слоўнік беларускай мовы” (каля 223 тыс. слоў). Змяняльныя рээстравыя словы падаюцца тут з далучэннем адмысловых граматычных індэксаў, што адсылаюць да адпаведных словазмяняльных і акцэнтных парадыгмаў, змешчаных у 300 табліцах. Рээстр павялічваўся як за кошт лексікі, узніклай у апошнія гады, так і за кошт народна-гутарковых здабыткаў ранейшых часоў, большасць з якіх не ўваходзіла дагэтуль у слоўнікі ўніверсальнага тыпу.

У прадмове да “Вялікага слоўніка...” Ф. Піскуноў пісаў: «Для роднай мовы настаў час не выключаць “са свайго арсеналу ўсё непатрэбнае, што раней служыла для адлюстравання жывых рэалій, а пасля знікнення іх з жыцця страціла сэнс” [Слоўнік беларускай мовы / пад рэд. М. Бірылы. – Мінск, 1987. – С. 3 (прадмова)], і не забараняць ці абмяжоўваць “пранікненне ў мову непатрэбных паралельных сродкаў” [тамсама], што фактычна азначае навязванне суб’ектыўных поглядаў пэўных кадэфікатараў-аўтарытэтаў і штучна стрымлівае развіццё роднай мовы, нішчыць яе адметнасць і сінанімічна-вобразную разнастайнасць.

Наадварот, наспеў і пераспеў час эклезіястаўскага “збірання камянёў”: адшукаць, зафіксаваць, уратаваць ад знікнення ўсё ацалелае з моўнага багацця без надання чорных пазнак “разм.”, “абл.”, якія часта атрымлівала беларускае слова па шаблонах рускамоўных лексікаграфічных крыніц».

Фёдара Піскунова не стала 5 красавіка 2013 г. Пахаваны ён у родных Раманавічах.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Міністэрства адукацыі прапануе

АД ПРОСТАГА СКАЗА ДА СКЛАДАНАГА

МЕТАДЫЧНЫЯ ПАРАДЫ І РЕКАМЕНДАЦЫІ (ІХ КЛАС)

Працяг. Пачатак у №№ 7 – 9, 11, 12 за 2012 г., №№ 1 – 4 за 2013 г.

У *практыкаванні 157 першы сказ* – бяззлучнікавы; другая частка раскрывае прычыну таго, пра што паведамляецца ў першай частцы, таму паміж часткамі ставіцца двукроп'е. [ ]: [ ].

Другі сказ – складаны з рознымі відамі сувязі; у ім дзве сэнсава-структурныя часткі: першая сэнсава-структурная частка ўяўляе сабой складаназалежны сказ, што складаецца з галоўнай і даданай акалічнаснай мэты, якая звязана з галоўнай часткай пры дапамозе злучніка *каб* і аддзяляецца ад яе коскай; другая сэнсава-структурная частка суадносіцца са складаным бяззлучнікавым сказам. (Каб...), [ ]: [ ], [ ].

Трэці сказ – просты сказ з аднароднымі выказнікамі.

Чацвёрты – складаны сказ з рознымі відамі сувязі частак, які складаецца з дзвюх сэнсава-структурных частак, першая сэнсава-структурная частка ўяўляе сабой просты сказ, другая сэнсава-структурная частка – складаназлуччаны сказ, паміж часткамі якога выражаюцца ўмоўна-выніковыя адносіны, часткі звязаны пры дапамозе спалучальнага злучніка *і*, паміж імі ставіцца працяжнік. Другая сэнсава-структурная частка раскрывае змест першай, звязана з першай часткай бяззлучнікавай сувяззю, таму паміж імі ставіцца двукроп'е. [ ]: [ ] – і [ ].

Пяты сказ – складаназалежны сказ, які складаецца з галоўнай і даданай акалічнаснай уступкі. Даданая акалічнасная частка знаходзіцца ў прэпазіцыі да галоўнай, таму паміж імі ставіцца працяжнік. (Як...) – [ ].

Пры выкананні *практыкавання 158* вучні павінны замацаваць набытыя навыкі вызначаць сэнсава-структурныя часткі складаных сказаў з рознымі відамі сувязі частак і правільна ставіць знакі прыпынку. Адпаведнасць паміж прапанаванымі сказамі і схемамі павінна выглядаць наступным чынам: 1:б; 2:а; 3:в.

Звяртаем увагу чытачоў. Вучэбная праграма факультатывных заняткаў па беларускай мове для ІХ класа “Складаны сказ без складанасці” змешчана ў № 10 за 2011 г.

Пунктуацыйны трэнінг працягваецца пры выкананні *практыкавання 159*. Заданне больш складанае і патрабуе большай самастойнасці вучняў. У залежнасці ад узроўню іх падрыхтоўкі настаўнік павінен выбраць неабходны варыянт выканання. Варта спалучыць папярэдні вусны каментар сказаў і самастойную пісьмовую працу школьнікаў. *Першы сказ* – складаназалежны, які складаецца з галоўнай і трох даданых частак – акалічнасных умовы (сузалежнае аднароднае падпарадкаванне). Часткі аддзяляюцца коскамі. [ ], (калі...), (калі...), (калі...).

Другі сказ – складаназалежны, складаецца з галоўнай (*разумею*) і чатырох даданых (змешанае падпарадкаванне). Часткі аддзяляюцца коскамі, а адасобленае азначэнне *дарогу ўгору* – працяжнікам. Такім чынам будзе спалучэнне знакаў прыпынку – коскі і працяжніка перад названым словазлучэннем. (Калі...), [ ], (што...), (як...), (якая...).

Трэці сказ – сказ з рознымі відамі сувязі частак. У ім можна вылучыць дзве сэнсава-структурныя часткі: першая сэнсава-структурная частка – просты двухсастаўны сказ, другая – складаназалежны сказ, у якім – галоўная частка і дзве аднародныя даданыя дапаўняльныя часткі, звязаныя злучнікам *і*, таму коскай яны не аддзяляюцца. Коска ставіцца паміж галоўнай і даданай часткай. Другая сэнсава-структурная частка раскрывае сэнс першай, таму паміж імі ставіцца двукроп'е. Апошняя даданая частка ўскладнена адасобленым параўнаннем (аддзяляецца коскай). [ ]: [ ], (як ...) і ( ).

Чацвёрты сказ – складаны бяззлучнікавы сказ, складаецца з дзвюх прэдыкатыўных частак. Другая частка заключае прычыну таго, пра што гаворыцца ў першай, таму паміж імі ставіцца двукроп'е. Схема сказа: [ ]: [ ].

Развіць уменне вызначаць межы частак, сродкі і віды сувязі частак у складаных сказах дапаможа выкананне *практыкавання 160*. Пры выкананні гэтага практыкавання вучні змогуць

удасканаліць пунктуацыйныя ўменні і навькі. Запіс сказаў можна суправаджаць каментарыем, дзе будзе абгрунтаванне зробленага выбару.

Паўтарэнне, замацаванне і кантроль можна ажыццявіць пры выкананні *практыкавання 161* з рубрыкі “Рыхтуемса да дыктоўкі”.

Нехта даў мне маску, ласты і трубку, і я набрыў ад берага ў акіян. Нырнуўшы пад ваду, я быў уражаны, як шмат там, пад вадой, святла – яно зіхацела і пералівалася на кожным каменчыку, на кожнай ракавінцы, на кожнай пясчынцы, сляпіла. Вузенькія сонечныя дарожкі ляжалі-зіхацелі паміж каралавых купінак, у іх святле каралы здаваліся жывымі раслінамі, якія нібыта пагойдваліся і плылі. Але гэта была ілюзія, створаная сонечным святлом. Варта было дакрануцца да каралаў, як яны апякалі вострымі камяніста-калянымі шытамі. Я плыў ад адной каралавай купіны да другой, захоплены прыгажосцю, плыў і не здагадваўся, як хітра яны заманьваюць мяне ўсё далей ад берага ў акіян. Яны заманьвалі туды, дзе я пра іх павінен быў забыць, бо там, далей, мяне раптам акружылі касякі рыб, палон якіх аказаўся куды мацнейшы, як палон каралаў.

В. Карамазаў.

Сцежка

Сцежка выводзіць чалавека з абжытага і звыклага асяродку і вядзе ў незнаёмы свет, і як бы ні мучыла і ні засмучала расстанне, яна суцяшае.

Сцежка сама ведае, як ёй ісці, як ёй весціся, яна хісткая і гнуткая і сцэлецца пад ногі, быццам нітка чароўнага клубка.

Сцежка засцерагае ад прасталінейных учынкаў: з яе лёгка збіцца і цяжка ўзбіцца зноў.

Ці спёка, ці сцюжа, сцежка разнасцежвае прастору і цягнецца датуль, дакуль здольны дацягвацца чалавечыя памкненні: яна ўсцяж прашывае сабою абсягі жыцця, і тыя сцягі, якія яно ўздымае заўсёды, маюць сваім правобразам сцежку.

А. Разнаў.

Для перакладу (*практыкаванне 162*) прапаўнеўца выказванне М. Прышвіна, якое дазваляе выклікаць школьнікаў на разважанне: *Новы чалавек – гэта дзіця, а калі пра яго трэба расказваць (распавядаць), то раскажыце пра дарослага, які здолеў зберагчы ў сабе дзіця.*

Выкананне *практыкавання 163* скіравана на тое, каб школьнікі навучыліся адрозніваць простыя сказы ад складаных, а таксама вылучаць сказы з рознымі відамі сувязі частак сярод іншых відаў складаных сказаў. Вучні павінны ўбачыць, што ў тэксце пад нумарам 1 – два складаназалежныя сказы. Схema 1-га – [ ], (што...); схema 2-га – [ ], (калі...). Сказ пад нумарам 3 – складаназалежны, які мае ў сваёй структуры галоўную частку і адну даданую акалічнасную.

Яго схema – (Каб...), [ ]. Сказ пад нумарам 5 – складаназалежны, складаецца з галоўнай часткі і дзвюх даданых, якія звязаны з галоўнай пры дапамозе злучальных слоў (сузалежнае неаднароднае падпарадкаванне). Першая даданая частка стаіць у прэпазіцыі да галоўнай, паміж імі выражаюцца ўмоўна-выніковыя адносіны, таму паміж імі ставіцца працяжнік. Другая даданая – прычыны – аддзяляецца коскай. Яго схema – (Калі...), [ ], (што...).

Сказы з рознымі відамі сувязі частак – 2-і і 4-ы. Вучні будуць схем: [ ], [ ], (што...); [ ], [ ], (у якіх...). Важна, каб вучні пракаментавалі пабудаваныя схем, гэта дазволіць развіваць уменне вызначаць сэнсавыя адносіны паміж часткамі, а таксама ўменне адрозніваць сродкі сувязі частак, у тым ліку падпарадкавальныя злучнікі ад злучальных слоў. Пры характарыстыцы складаных сказаў з рознымі відамі сувязі частак важна навучыць бачыць не толькі прэдыкатыўныя часткі складанага сказа, але і сэнсава-структурныя часткі.

Пунктуацыйны трэнінг варта працягнуць, з гэтай мэтай выконваецца *практыкаванне 164*. Гэтая праца можа быць спачатку самастойная: вучні запісваюць сказы ў сшыткі, ставяць знакі прыпынку, будуць схем, а потым выкананае практыкаванне аналізуецца калектыўна. Магчымы і іншыя варыянты працы. Важна, каб школьнікі вучыліся абгрунтоўваць пастаўленыя знакі прыпынку і пабудаваныя схем сказаў:

1. (Хто...) – [ ] і [ ].
2. [ ], [ ], [ ], [ ]; [ ], але [ ].
3. [ ], [ ], [ ], (што...).

Практыкаванне з рубрыкі “Творчы практыкум” скіроўвае школьнікаў не толькі на вызначэнне асаблівасцей сінтаксічнай арганізацыі прапанаваных тэкстаў, але і на пошукі аргументаў, каб пагадзіцца ці аспрэчыць выказванні Я. Скрыгана. Выкананне такіх творчых заданняў павінна спрыяць развіццю культуры вуснага выказвання школьнікаў.

Заданне з рубрыкі “Правяраем сябе” (*практыкаванне 166*) дазваляе правесці набывыя ўменні школьнікаў вылучаць сярод іншых сказы з рознымі відамі сувязі. Для гэтага вучні павінны калектыўна ці самастойна прааналізаваць прапанаваныя сказы: вызначыць прэдыкатыўныя часткі, сэнсавыя адносіны паміж імі і сродкі сувязі частак, а на падставе гэтага зрабіць высновы пра від складанага сказа. Складанымі сказамі з рознымі відамі частак з’яўляюцца сказы – 1, 3, 4, 5. Сказ пад нумарам 2 – складаны бяззлучнікавы сказ. Запіс *практыкавання 167* (рубрыка “Рыхтуемса да дыктоўкі”) павінен выглядаць наступным чынам:

Выехалі на поле. І яно было белае-белае і чыстае-чыстае – снег, што нападаў гэтай ноччу,

не паспеў яшчэ забрудзіцца, на ім, апрача толькі дарогі, на якой нехта паспяшаўся праехаць перад імі, не было пакуль ніякіх слядоў. Снег, прыхоплены марозікам, ляжаў белы аж да галубізны, кожны кусцік у полі і кожнае дрэва ў прысадах стаялі ў пушыстым светлым інеі, і было так ціха і спакойна, і было так прыгожа, што ад усяго гэтага, каб у іншы час, нельга было б адарваць вачэй.

Заўвага: у тэксце вылучаны знакі прыпынку, якія трэба было паставіць.

Практыкаванне 168 з рубрыкі “Працуем перакладчыкамі” дазваляе развіваць творчыя здольнасці: тут можна выклікаць школьнікаў на разважанне пра таямніцы творчасці мастакоў слова, а таксама заахоціць да творчай працы ў якасці перакладчыкаў. Вядома, што выкананне прапанаванага задання будзе вымагаць ад школьнікаў умення перадаваць інфармацыю сродкамі беларускай мовы з захаваннем літаратурных нормаў. Адзін з магчымых варыянтаў перакладу:

Фраза на паперы выглядае чыстай і акуратай, і на яе выглядзе ніяк не здагадаешся, колькі сілы страчана праз яе. Гэтаксама можа ўвесці нас у зман рукапіс ці машынапіс паэта, які месяцамі выношваў вершы ў “галаве”. Гогаль на пытанне, адкуль ён чэрпае сваё багацце мовы, адкуль у яго выдатны стыль, адказаў: “З дыму. Пішу і спальваю, што напісаў. І пішу зноў”.

Мастацтва нараджаецца з супраціўлення матэрыялу, якое неабходна пераадолець. Ніводны (ні адзін) шэдэўр не ствараўся без намаганняў. Пярэ сапраўднага майстра ніколі не спышаецца. Калі ўсё ж здараецца яму разбежчыся, аўтар сам яго спыніць, стварыўшы дадатковыя цяжкасці, якія ніколі не прыйшлі б у галаву пісьменніку пасрэднаму.

Я. Парандоўскі.

ЯК ПЕРАДАЦЬ ЛОГІКУ ВЫКАЗВАННЯ: ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ Ў СКЛАДАННЫХ СКАЗАХ З РОЗНЫМІ ВІДАМІ СУВЯЗІ ЧАСТАК

Мэта заняткаў – замацаваць правілы пастаноўкі знакаў прыпынку ў сказах з рознымі відамі сувязі частак; удасканаліць пунктуацыйныя ўменні і навыкі вучняў; развіць уменне лагічна абгрунтоўваць выбар знакаў прыпынку.

Пунктуацыйны трэнінг (выкананне *практыкавання 169*) дазволіць паўтарыць пастаноўку знакаў прыпынку ў сказах рознай будовы. Пры спісванні (самастойным ці з папярэднім тлумачэннем) вучні павінны аргументаваць знакі прыпынку, што вымагае ад іх вызначыць прэдыкатывыя часткі, сэнсавыя адносіны паміж імі і сродкі сувязі частак. Так, сказ 1 – складаназалежны, уключае галоўную і даданую азначальную частку, якая звязана з галоўнай пры

дапамозе злучальнага слова і аддзяляецца ад галоўнай коскай. Даданая частка ўскладнена адасобленай акалічнасцю спосабу дзеяння, выражанай дзеепрыслоўным зваротам. Схема сказа: [ ], (перад якім...).

Другі тэкст складаецца з двух сказаў. Сказ 1 – просты двухсастаўны, няўскладнены, сказ 2 – складаназалежны. Галоўная частка ўскладнена параўнаннем, адасобленым азначэннем і аднароднымі дапаўненнямі. Даданая азначальная частка, звязаная з галоўнай пры дапамозе злучальнага слова *што*, аддзяляецца ад яе коскай.

Трэці сказ – сказ з рознымі відамі сувязі частак (падпарадкавальнай і бяззлучнікавай). Сказ складаецца з дзвюх сэнсава-структурных частак: 1-я – складаназалежны сказ з галоўнай і даданай азначальнай часткай, якая звязана з галоўнай пры дапамозе злучальнага слова *што* і аддзяляецца ад галоўнай коскай; 2-я сэнсавая частка паводле структуры – просты сказ, ускладнены адасобленым прыдаткам, перад ім ставіцца працяжнік. Другая сэнсава-граматычная частка раскрывае змест першай, таму паміж імі ставіцца двукроп’е. Схема: [..., (хто...), ...] : [ ].

Чацвёрты сказ – сказ з рознымі відамі сувязі частак (злучальнай і падпарадкавальнай). [ ], і [ ], (калі...), ( ).

Заданні творчага характару прадугледжаны ў *практыкаваннях 170 і 171*. Прапанаваныя тэксты дазваляюць паразважаць не толькі пра сэнс выказванняў, але і пра асаблівасці іх пунктуацыйнага афармлення.

Для самастойнай працы, кантролю прапанаваны ў рубрыцы “Правяраем сябе” *практыкаванні 172 і 173*. Пры выкананні гэтых практыкаванняў важна, каб вучні не толькі спісалі сказы і паставілі знакі прыпынку, але і зрабілі адпаведны каментарый. Можна прапанаваць схемы сказаў, што пацвердзіць веданне школьнікамі структуры сказаў і правілаў пастаноўкі знакаў прыпынку ў такіх сказах. Пры выкананні *практыкавання 172* вучні павінны прыйсці да наступных высноў:

1. Сказ з рознымі відамі сувязі частак – злучальнай і падпарадкавальнай. У сказе можна вылучыць дзве сэнсава-структурныя часткі: 1-я сэнсава-структурная частка – просты сказ, у якім прапушчаны выказнік, таму ў гэтай частцы неабходна паставіць працяжнік; 2-я сэнсава-структурная частка суадносіцца са складаназалежным сказам, дзе ёсць галоўная і даданая азначальная частка, якая звязана з галоўнай пры дапамозе злучальнага слова *што*. Паміж сэнсава-структурнымі часткамі выражаюцца супастаўляльныя адносіны, часткі звязаны пры дапамозе супраціўнага злучніка *а*, паміж імі ставіцца коска. [ ], а [ ], (што...).

2. Складаназалежны сказ, у якім – галоўная частка і тры даданыя, звязаныя паслядоўным падпарадкаваннем. Часткі складанага сказа аддзяляюцца коскамі. [ ], (што...), (куды...), (каб...).

3. Сказ з рознымі відамі сувязі частак – падпарадкавальнай, злучальнай і бяззлучнікавай. У сказе можна вылучыць тры сэнсава-структурныя часткі: 1-я суадносіцца са складаназалежным сказам, 2-я – з простым, 3-я – са складаназалежным. Схема сказа: [ ], (што...), аднак [ ]: [ ], (калі...), (калі...).

4. Сказ з рознымі відамі сувязі частак – злучальнай і падпарадкавальнай. У ім вылучаюцца дзве сэнсава-структурныя часткі: 1-я сэнсава-структурная частка суадносіцца з простым аднаасастаўным пэўна-асабовым сказам, а 2-я – са складаназалежным, у ім – галоўная і дзве даданыя часткі, якія звязаны паслядоўнай падпарадкавальнай сувяззю. 1-я частка – даданая дапаўняльная – звязана з галоўнай пры дапамозе падпарадкавальнага злучніка *што*; яна ўключае 2-ю даданую – азначальную, звязаную з папярэдняй даданай пры дапамозе злучальнага слова *які*, з двух бакоў вылучаецца коскамі. 1-я даданая ўскладнена адасобленай акалічнасцю *сваім з’яўленнем на свет*, таму перад акалічнасцю ставіцца працяжнік. Схема сказа: [ ], але [ ], (што...), (які...), ...].

5. Сказ 1 – складаназалежны з даданай азначальнай часткай. Схема яго: [ ], (што...), [ ]. Сказ 2 – з рознымі відамі сувязі – злучнікавай злучальнай і падпарадкавальнай. 1-я сэнсава-структурная частка суадносіцца з простым двухасастаўным неразвітым сказам, 2-я – са складаназалежным сказам, у якім даданая параўнальная частка звязана з галоўнай пры дапамозе злучніка *як*. Паміж сэнсава-структурнымі часткамі выражаюцца супраціўныя адносіны, часткі звязаны пры дапамозе супраціўнага злучніка *а*, таму аддзяляюцца коскамі. Схема: [ ], а [ ], (як...).

6. Складаны бяззлучнікавы сказ, які складаецца з дзвюх прэдыкатыўных частак. Паміж імі выражаюцца адносіны адначасовасці, звязаны часткі бяззлучнікавай сувяззю і аддзяляюцца коскамі. 2-я прэдыкатыўная частка ўскладнена аднароднымі выказнікамі, якія аддзяляюцца коскамі. [ ], [ ].

7. Сказ 1 – просты, у якім дзейнік і выказнік выражаны назоўнікамі, таму паміж імі ставіцца працяжнік. Сказ 2 – складаназалежны з аднароднымі даданымі азначальнымі. Схема: [ ], (калі...), (калі...), а [ ].

Практыкаванне 173 дазваляе праверыць уменні школьнікаў бачыць і вызначаць прэдыкатыўныя часткі, характарызаваць сэнсавыя адносіны паміж часткамі складаных сказаў, сродкі

сувязі і прыходзіць да матываванай высновы пра структуру сказаў, іх тып. Гэтыя ўменні дазваляць асэнсавана выбіраць неабходныя знакі прыпынку. Скарочаны варыянт адказу можа быць такі:

1. Складаназалежны сказ. Складаецца з трох прэдыкатыўных частак. Галоўная частка *можа таму я цяпер асцерагаюся і чужых думак* перарываецца дзвюма даданымі часткамі: 1-я даданая – прычыны – звязана з галоўнай пры дапамозе падпарадкавальнага злучніка *што* і аддзяляецца ад яе коскай; 2-я даданая – азначальная – звязана з папярэдняй даданай пры дапамозе злучальнага слова *якія* (паслядоўнае падпарадкаванне).

2. Складаназалежны сказ, які складаецца з галоўнай і дзвюх даданых частак (*даданай азначальнай і даданай дапаўняльнай*). Паслядоўнае падпарадкаванне. Часткі аддзяляюцца коскамі.

3. Сказ з рознымі відамі сувязі – бяззлучнікавай і злучальнай. Можна вылучыць дзве сэнсава-структурныя часткі: 1-я сэнсава-структурная частка суадносіцца з простым аднаасастаўным пэўна-асабовым сказам; 2-я сэнсава-структурная частка – са складаназлучаным сказам, у якім дзве прэдыкатыўныя часткі. 1-я прэдыкатыўная частка *ўпарта імкнецца яна з кута цёмнага да праёма ваконнага, лісткам за лісткам сягае наўпрост да святла* ўскладнена аднароднымі выказнікамі, якія аддзяляюцца коскамі. Паміж прэдыкатыўнымі часткамі выражаюцца адносіны адначасовасці, звязаны часткі спалучальным злучнікам *і*, таму аддзяляюцца коскай. 2-я сэнсава-структурная частка, якая суадносіцца са структурай складаназлучанага сказа, раскрывае змест 1-й сэнсава-структурнай часткі; звязаны сэнсава-структурныя часткі бяззлучнікавай сувяззю, паміж імі ставіцца двукроп’е.

Паўтарэнню правіл пунктуацыі будзе спрыяць выкананне *практыкавання 174* з рубрыкі “Рыхтуемца да дыктоўкі”. Зрокавае ўспрыманне тэксту, тлумачэнне пастаўленых знакаў прыпынку будзе садзейнічаць асэнсаванаму засваенню правіл пунктуацыі і арфаграфіі. Магчымае напісанне папераджальнага дыктанта – усяго тэксту ці асобных яго частак.

Важным для развіцця культуры вуснага і пісьмовага маўлення з’яўляецца пераклад – *практыкаванне 175*. Магчымы варыянт перакладзенага тэксту:

Маўленне – гэта сістэма знакаў. Словамі мы сігналізуем іншым людзям пра тое, што адбываецца ў нашай свядомасці. Веданне гэтай мовы можна параўнаць з валоданнем ключом – шыфрам, неабходным для таго, каб прыняць перадачу чужой станцыі. Вестка, перададзеная шыфрам, наведамляе нейкі факт, падрабязнасці якога той, хто прымае, дапаўняе ўласным уяўленнем, гэтаксама найпрасцейшая фраза, якой абмяняліся два суразмоўнікі, з’яўляецца не чым іншым,

як кароткім сігналам, які патрабуе растлумачэння і які не застрахованы ад няправільнага разумення.

ВЫКАРЫСТАННЕ СКЛАДАНЫХ СКАЗАЎ З РОЗНЫМІ ВІДАМІ СУВЯЗІ ЧАСТАК

У ТЭКСТАХ РОЗНЫХ ТЫПАЎ, СТЫЛЯЎ І ЖАНРАЎ

Мэта заняткаў – паказаць асаблівасці выкарыстання ў мастацкіх творах сказаў з рознымі відамі сувязі частак; замацаваць набытыя ўменні і навыкі пунктуацыйна правільна афармляць сказы з рознымі відамі сувязі частак.

Заняткі можна пачаць з выканання *практыкавання 176* з рубрыкі “Пунктуацыйны трэнінг”. Заданне можна прапанаваць выканаць па варыянтах, таму што для працы прапанаваны тры тэксты, кожны з якіх складаецца з некалькіх сказаў. Пунктуацыйнае афармленне гэтых тэкстаў будзе выглядаць наступным чынам:

1. Пакуль добрыя людзі жывуць сярод нас (гэтае “нас” – да ўсіх межаў горада, рэспублікі, краіны і далей), нам думаецца, адчуваецца, што яны будуць заўсёды. Складаназалежны сказ, у якім дзве даданыя – даданая акалічнасная часу і даданая дапаўняльная – звязаны з галоўнай сузалежным падпарадкаваннем; часткі аддзяляюцца коскамі; даданая акалічнасная часу ўскладнена ўстаўной канструкцыяй, якая бярэцца ў дужкі. *І мы не спяшаемся гаварыць ім тое, што гаворым у думках тады, калі ўжо тых людзей няма.* Складаназалежны сказ з паслядоўным падпарадкаваннем частак, якія аддзяляюцца коскамі.

2. Знакі прыпынку неабходна ўстаўціць толькі ў 3-м сказе прапанаванага тэксту. Два першыя сказы можна выкарыстаць для паўтарэння сінтаксічнага разбору простага сказа. *Па краях насыпу смяюцца кветкі: легкадумныя званочки, сіні, як неба, васілёк, палявая “грэчка”, ліпкія смолкі.* Гэта просты сказ, ускладнены аднароднымі дзейнікамі, абагульняльнае слова *кветкі* стаіць перад аднароднымі членамі, таму ставіцца двукроп’е, аднародныя дзейнікі аддзяляюцца коскамі. Акрамя таго, сказ ускладнены параўнаннем *як неба*, што вылучаецца коскамі.

3. Першы сказ – складаназалежны. Даданая частка перарывае галоўную, таму з двух бакоў вылучаецца коскамі. Даданая азначальная частка ўскладнена аднароднымі выказнікамі, якія звязаны супраціўным злучнікам *а*, таму яны аддзяляюцца коскай. Запіс будзе выглядаць так: *Такія душы, што толькі праклюнуліся, а ўжо характар маюць, берагчы трэба.* Апошні сказ – з рознымі відамі сувязі частак: падпарадкавальнай і злучальнай.

Ім здаецца, што за плячыма ў іх крылы, а там жа толькі пялёсткі каляровыя, як у тых кветак першых. У гэтым сказе можна вылучыць

дзве сэнсава-структурныя часткі: 1-я сэнсава-структурная частка суадносіцца са складаназалежным сказам, а 2-я – з простым сказам, які ўскладнены адасобленым параўнаннем. Паміж сэнсава-структурнымі часткамі выражаюцца супрацьпастаўляльныя адносіны, часткі аддзяляюцца коскамі.

Практыкаванні з рубрыкі “Творчы практыкум” дазваляць звярнуць увагу не толькі на структуру сказаў, іх пунктуацыйнае афармленне, але і на развіццё творчых здольнасцей школьнікаў, на асэнсаванне імі мастацкіх твораў. Для аналізу прапануюцца паэтычныя творы, якія маюць арыгінальную сінтаксічную арганізацыю. Заданні да *практыкаванняў 177, 178, 179, 180* скіраваны на развіццё ў школьнікаў умення акрэсліваць стылістычныя магчымасці сказаў рознай структуры, а таксама асаблівасці пунктуацыйнага афармлення мастацкіх твораў. Магчыма, першым прапанаваць *практыкаванне 180*, вяртаючы пераклад тэксту (*практыкаванне 181*).

Адмаўленне ад знакаў прыпынку ідзе ад Апалінэра. Яму быццам бы надакучылі пратэсты рэдактараў і карэктараў, якія ніяк не захацелі прымірыцца з яго капрызнай пастаноўкай косак і кропак, і ён перастаў імі карыстацца ўвогуле. Гэта ў значнай меры ўскладніла ўспрыманне верша, але ў Апалінэра знайшлося многа паслядоўнікаў, і некаторыя тлумачылі, што, не ставячы кропак і косак, яны даюць указанне, што іх вершы трэба чытаць манатонна, як псалмы. Гэта было ўскоснае, магчыма, неўсвядомленае вяртанне савецкай пазіі да яе рэлігійных вытокаў.

Для замацавання набытых пунктуацыйных уменняў і навыкаў прапануюцца практыкаванні з рубрык “Працуем карэктарамі” і “Рыхтуем да дыктоўкі”. Некаторыя з тэкстаў *практыкавання 182* можна выканаць спачатку вусна, а некаторыя прапанаваць для самастойнай работы.

Для арганізацыі кантролю можна прапанаваць як тэарэтычныя пытанні, так і невялікі тэкст з рубрыкі “Правяраем сябе”. Вучні павінны паставіць знакі прыпынку ў сказе. Запіс будзе наступны:

Сэнс быцця. Калі б можна было ахапіць яго і выказаць адным словам, адным афарызмам ці вобразам, ён перастаў бы быць вечным пытаннем, жыццё наша страціла б сваю прывабную загадкаваць, як траціць яго прывабнасць для тых, хто не шукае сэнсу, згаджаецца жыць як набяжыць.

Працяг будзе.

Марыя НОВІК,

кандыдат філалагічных навук,
загадчык кафедры беларускага мовазнаўства
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ІНФІНІТЫЎНЫЯ СКАЗЫ

Інфінітыўнымі называюцца такія аднастаўныя дзеяслоўныя сказы, галоўны член якіх выражаны незалежным інфінітывам: *Не наглядзеіца на воблакі ў бязветраны дзень* (І. Грамовіч); *Не чуваць вясёлых галаскоў прыгажух-дзяўчат* (М. Гарэцкі).

Інфінітыўныя сказы блізкія да безасабовых, паколькі выражаюць дзеянне, безадноснае да асобы: *Мне роўных бальшакоў не выбіраць ні восенню, ні летам, ні вясною* (С. Грахоўскі); *Ад напасці не прапасці* (Прыказка). Гэты факт дае падставы некаторым навукоўцам разглядаць іх як разнавіднасць безасабовых сказаў; у школьных падручніках яны таксама не вылучаюцца ў асобны тып аднастаўных сказаў, а ўключаюцца ў групу безасабовых сказаў з галоўным членам, дзеясловам. Тым не менш большасць вучоных, а таксама аўтары “Граматыкі беларускай мовы”, дапаможнікаў і даведнікаў па беларускай мове для ВНУ такія канструкцыі разглядаюць як самастойны тып дзеяслоўных аднастаўных сказаў.

Інфінітыўныя сказы маюць сваю спецыфіку, што і дазваляе, на наш погляд, вылучыць іх у асобную групу аднастаўных сказаў. Ад безасабовых канструкцый яны адрозніваюцца тым, што:

- у інфінітыўных сказах інфінітыў **незалежны**, гэта значыць ён не залежыць ні ад якога слова (безасабовага дзеяслова ці прыслоўя), а наадварот, усе словы падпарадкаваны яму сэнсава і граматычна: *Глухому дзве абедні не служаць* (Прыказка). У безасабовых жа сказах інфінітыў граматычна падначалены безасабоваму дзеяслову або прэдыкатыўнаму прыслоўю. Так, у сказе *Добра жыць і тварыць пад радзімай зарой* (П. Панчанка) інфінітывы *жыць і тварыць* залежаць ад прэдыкатыўнага прыслоўя *добра*; у сказе *Настаўніку захацелася павандраваць куды-небудзь у ваколіцы сяла* (Я. Колас) інфінітыў *павандраваць* спалучаецца з безасабовым дзеясловам *захацелася* – безасабовы сказ;

- у безасабовых сказах значэнне мадальнасці (неабходнасць, магчымасць / немагчымасць, непазбежнасць, загад і г. д.) выражаецца лексічна, гэта значыць словамі, да якіх прымыкае інфінітыў (безасабовым дзеясловам, прэдыкатыўным прыслоўем), а ў інфінітыўных – самой формай інфінітыва і інтанацыяй. Параўнайце: *Не трэба складаць рукі перад цяжкасцямі* (Я. Колас) –

безасабовы сказ. *За Мінск, / За сотню кіламетраў, на поўнач ехаць, за Хатынь* (Ю. Свірка) – інфінітыўны сказ;

- інфінітыўныя сказы адрозніваюцца ад безасабовых агульным значэннем. Калі большасць безасабовых сказаў абазначае дзеянне, якое ўзнікае стыхійна, незалежна ад утваральніка, то ў інфінітыўных сказах дзейная асоба, як правіла, пабуджаецца да актыўнага дзеяння, адзначаецца пажаданасць або непажаданасць дзеяння, яго непазбежнасць і г. д. Такім чынам, семантыка інфінітыўных канструкцый вызначаецца тым, што ў іх называецца дзеянне, якое патрэбна (пажадана, неабходна, магчыма і г. д.) ажыццявіць пэўнай або няпэўнай асобе ці прадмету, а ў безасабовых сказах дзеянне не звязана з актыўным дзеячам.

Паводле семантыкі сказы з незалежным інфінітывам у ролі галоўнага члена багатыя і разнастайныя. У сучаснай беларускай мове ў залежнасці ад мадальных значэнняў можна вылучыць некалькі іх разнавіднасцей. Гэта сказы, у якіх выражаецца:

- неабходнасць, абавязковасць дзеяння: *Час склікаці ўжо грамаду на вялікую нараду, на вялікі сход!* (Я. Купала); *Вам спраўдзіць нашы спадзяванні і замяніць сваіх бацькоў* (М. Хведаровіч);

- аб’ектыўная непазбежнасць, абавязковасць або прадказальнасць наступлення пэўнай падзеі: *Усё жыццё пакутаваць ёй, усё жыццё ісці з бядою* (І. Мележ); *Дзеда ўжо не стрымаць* (І. Мележ);

- магчымасць або немагчымасць дзеяння. У такіх сказах пры інфінітыве часта стаіць часціца *не* або *ні*: *Не злічыць у небе ясных зорак, не злічыць у сэрцы светлых дум* (М. Багдановіч); *Міколу сёння не пазнаць* (Я. Колас);

- пажаданасць або непажаданасць дзеяння; пры інфінітыве часта ў такіх сказах ужываецца часціца *бы* (б): *Мне пагаварыць бы з бацькам, з маці...* (М. Танк); *Самы раз бы шукаць кветку-папараць, самы раз уплятаць летуценні ў вянок, самы раз белы корань выкапываць* (Н. Гілевіч);

- пабуджэнне да дзеяння (загад, дазвол, просьба, запрашэнне і г. д.). У такіх сказах можа выражацца катэгарычнасць выказвання: *Сёння ж адбыць!* (І. Шамякін); *Сонцу вышэй стаяць! Сонцу ярчэй заззяць!* (М. Лужанін). Інфінітыўныя сказы, якія выражаюць катэгарычны загад,

звычайна ўжываюцца без абазначэння асобы. Не абазначаючы канкрэтных асоб, да якіх накіравана дзеянне, такія канструкцыі служаць для звароту да ўсіх увогуле: *Стаяць! Слухаць каманду* (В. Быкаў);

- пытанне пра магчымасць або неабходнасць дзеяння, намер высветліць штосьці: *Адкуль сіраце бацьку ўзяць* (Прыказка); *А навошта абражаць чалавека?* (І. Шамякін); *Як разабрацца, каго слухацца, каго баяцца?* (В. Вітка).

Структура інфінітыўных сказаў арганізавана часцей за ўсё такім чынам, што дзеянне, абазначанае незалежным інфінітывам, лагічна вылучаецца. Асабліва выразна гэта праяўляецца тады, калі інфінітыў стаіць у пачатку ці ў канцы сказа: *Не пазнаць, Беларусь, цябе сёння!* (Я. Колас). *Нікому нас не знішчыць, не спыніць* (М. Танк).

Інфінітыўныя сказы нярэдка з'яўляюцца часткамі складаных сказаў, часцей – склада-назалежных. У такім выпадку яны выконваюць функцыю даданых частак мэты, прычыны, дапаўняльных і інш. Напрыклад: *Многа нам вучыцца трэба, каб пазнаць зямлю і неба* (А. Александровіч); *Лабановіч адразу наварнуў у поле, каб межамі дайсці да лесу* (Я. Колас); *Вы б раздзеліся, а то яшчэ гадзіну чакаць* (К. Чорны); *Чакаюць верасы і каласы, каб зноў азону і дажджу напіцца* (Г. Бураўкін).

Інфінітыўныя сказы могуць быць развітымі і неразвітымі: *Маўчаць! Устаць! Калі б ведаць! Толькі б паспець!* Найбольш ужывальныя ў беларускай мове такія канструкцыі, у якіх пры інфінітыве ёсць дапаўненне ў форме давальнага склону назоўніка або займенніка са значэннем асобы ці прадмета: *Век сонцу яркаму свяціць над Бацькаўшчынай нашай* (М. Танк).

Як бачым, інфінітыўныя сказы характарызуюцца лаканічнасцю, выразнасцю, эмацыянальнасцю, экспрэсіўнасцю; нярэдка яны бываюць клічнымі або пыталымі, могуць мець форму рытарычнага пытання: *А як не ўспомніць цёплым, добрым словам выкладчыка старога роднай мовы!* (П. Прыходзька). У сувязі з гэтым яны звычайна выкарыстоўваюцца ў гутарковым і мастацкім стылях. Канструкцыі ж са значэннем катэгарычнага загаду часта ўжываюцца ў афіцыйна-справавым стылі (у афіцыйных пастановах, загадах, указах і г. д.): *Савету Міністраў Рэспублікі Беларусь да 1 верасня 2010 года забяспечыць прывядзенне актаў заканадаўства ў адпаведнасць з гэтым Законом; прыняць іншыя меры, неабходныя для рэалізацыі палажэнняў гэтага Закона* (З Закона РБ “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”).

КАНТРОЛЬНЫЯ ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія сказы называюцца безасабовымі?
2. Чым адрозніваюцца безасабовыя сказы ад іншых відаў аднаасабовых дзеяслоўных сказаў?
3. Ахарактарызуйце безасабовыя сказы паводле іх значэння.
4. Назавіце разнавіднасці безасабовых сказаў у залежнасці ад спосабу выражэння галоўнага члена.
5. Якія сказы называюцца інфінітыўнымі? Чаму іх вылучаюць у асобную разнавіднасць аднаасабовых сказаў?
6. Назавіце віды інфінітыўных сказаў паводле выражэння ў іх мадальных значэнняў.
7. У якіх стылях мовы найчасцей выкарыстоўваюцца безасабовыя сказы?
8. Якую функцыю выконваюць безасабовыя сказы ў творах мастацкай літаратуры?
9. У якіх стылях мовы ўжываюцца інфінітыўныя сказы?
10. У якіх жанрах выкарыстоўваюцца безасабовыя і інфінітыўныя сказы?
11. З якой мэтай ужываюцца інфінітыўныя сказы ў афіцыйным стылі?

ПРАКТЫКАВАННІ

1. Прачытайце тэксты. Выпішыце безасабовыя сказы, падкрэсліце ў іх граматычную аснову. Прааналізуйце сэнсавыя функцыі безасабовых сказаў.

1) У лесе было сыра і нават зябка. Сонца, якое касымі промнямі ўжо высветліла паміж дрэў навакольныя паляны, парослыя пажоўклай папарацю і кучаравым, амаль палеглым ягаднікам, праганяла з камарыных імшарын шэрае сутонне нядаўняй ночы. Пахла гнілымі грыбамі. Каторы год, бывае, прамянае лета, ужо восень стане на дварэ, а чалавек нават вокам не пабачыць сапраўднага грыба. Усё неяк сонца з дажджом не патрапяць у адно (І. Чыгрынаў). 2) Вогнішча прыпала да зямлі, патухла і дыміла. Па чорных галавешках замітусіліся агнёвыя мурашкі, заёрзалі і зніклі. Пацямнела. Пахла дымам і прэлай зямлёй, дзэгцем і печанай бульбай. Конюхі спалі, атуліўшы галовы і спіны тоўстымі кажухамі, вольна раскінуўшы запрацаваныя ногі ў тлушта вымазаных ботах (З. Бядуля). 3) Няма ў прыродзе нікчэмных, абыякавых, непатрэбных рэчаў. Галінка бэзу такая ж прыгожая, як маўклівая глыба граніту. Ні з чым не параўнальная краса ляснага возера. Непаўторнае хараства асенніх дубоў, мудрагелістыя абрысы маладога ручая, шматтонны валун з ледавіковага часу здаецца казачным замкам. Трэба

толькі ўмець убачыць іх. Імклівы рост зялёных парасткаў вясной, ружовыя золкі ў гаі летам, задуменны танец разнаколернай лістоты восенню – у любой змене прыроды заўважаецца гармонія форм, ліній, фарбаў (Л. Кацкевіч).

2. Прачытайце тэкст. Знайдзіце безасабовыя сказы (самастойныя або ў саставе складаных сказаў), вызначце іх значэнне і спосабы выражэння галоўнага члена.

Позна цямнее ўлетку. Сонца ўжо схавалася, непрыкметна знікла зара, а ўсё яшчэ даволі светла. Толькі колеры лесу, палеткаў, бліжэйшага выгану нібы згусціліся, а далеч зацягнулася лёгкай шызаватай смугою і ад гэтага зрабілася сіня. З Нёмана пацягнула прахалодай.

Ціха вакол і прыгожа. Нават размаўляць уголас не хочацца, каб не парушыць незвычайнай заспакоенасці ў прыродзе. У народзе такі перадвячэрні час называюць шарай гадзінай.

Вось мы і ў вёсцы. Над страхой крайняй хаты, у гняздзе на старой бярозе, уладкоўваецца на ноч сямейства буслоў. Пастух толькі што прыгнаў статак, у дварах бразгаюць цабэркі. Прыемна запахла сырадом.

Пачынае цямнець, а вокны ў большасці хат не свецяцца. Толькі ў некаторых пабліскае дрыготкае святло... (В. Вольскі).

3. Выпішыце спачатку асабовыя, пасля безасабовыя сказы, вызначце розніцу паміж імі. Падкрэсліце граматычную аснову гэтых сказаў.

1) Няма нічога лепшага за раніцу ў матчынай хаце (А. Кудравец). 2) У вільготным паветры крыху пацяплела (В. Вольскі). 3) Бядак бедака бачыць здаляка (А. Васілевіч). 4) Недзе далёка, за маладым сасоннікам, глуха, як з-пад зямлі, загрымела (І. Шамякін). 5) За паваротам цямнее ў вадзе нешта вялікае (В. Вольскі). 6) Сасна, як сваячка, прыбралася далікатнымі аранжавымі шышачкамі, зацвіла, запыліла (А. Курскоў). 7) Вечар быў цёмны і ціхі (Я. Колас). 8) У хаце было зусім светла (І. Грамовіч). 9) Пахла зямля карою дрэваў, халодным карэннем мокрага зеля з рэкавых берагоў і з дна рэчак, чыстых і ціхіх, як конскае вока (К. Чорны). 10) Хораша гэтай парой паляжаць у цяньку дрэў альбо асвяжыцца ў рэчцы (Р. Ігнаценка). 11) Як срэбра, заблішчыць чароўна на першых лісціках раса (А. Астрэйка). 12) Трэба было не толькі ўсвойваць салдацкія азы, але і вывучаць тэхніку (А. Жук). 13) Любоў да роднай зямлі вышэй (У. Арлоў). 14) Як слаўна красавіцкім вечарам стаяць на развілку палявых дарог і любавання з узгорка неабдымным прасторам! (Т. Хадкевіч). 15) Здаецца, хтосьці майстэрскай рукой уставіў вялікае люстэрка ў зеляніну змешанага лесу (Л. Мірачыцкі).

4. Складзіце безасабовыя сказы (развітыя або неразвітыя) з наступнымі дзеясловамі ў форме цяперашняга або прошлага часу ў ролі галоўнага члена.

Вечарэць. Спахмурнець. Падмарозіць. Пацяплець. Не спіцца. Нездаровіцца. Думаецца.

5. Складзіце з дзеясловамі *пахнуць, звінець, дыхнуць* двухсастаўныя і аднасастаўныя безасабовыя сказы.

6. Складзіце сказы так, каб у адным выпадку прыведзеныя словы былі галоўнымі членамі аднасастаўных сказаў, а ў другім – акалічнасцю ў двухсастаўных сказах. Вызначце тып створаных сказаў паводле спосабу выражэння галоўнага членаў.

Уз о р. *Ціха*. – У накоі ціха. Ціха лес стаіць маўклівы.

Добра. Прыгожа. Светла. Радасна. Весела. Сумна. Утульна. Прыемна.

7. Складзіце безасабовыя сказы, каб прыведзеныя прэдыкатыўныя прыслоўі ўваходзілі ў склад іх галоўнага члена.

Уз о р. *Трэба*. – *Трэба ўжо ісці дадому*.

Варта. Можна. Нельга. Неабходна. Магчыма.

8. Перабудуйце двухсастаўныя асабовыя сказы ў аднасастаўныя безасабовыя. Падкрэсліце граматычную аснову ў створаных канструкцыях.

Уз о р. *Пахне збажына*. – *Пахне збажыной*.

Я хачу расказаць пра сябра. Маці ўвесь вечар сумуе. Снег уначы замёў дарогу. Вецер сарваў дах. Бура ўначы зламала дрэва.

9. Да безасабовых сказаў падбярыце сінанімічныя асабовыя сказы. Вызначце розніцу ў структуры і сэнсавых адносінах асабовых і безасабовых сказаў.

1) Не спалася ў гэту ноч Міколу (Я. Колас). 2) Жылося яму ў чужой сям'і дрэнна (М. Гарэцкі). 3) У сенцах саладкавата і цёпла пахла маласольнымі агуркамі (Я. Колас). 4) Пацягнула сырассцю і золлю (І. Пташнікаў). 5) Васілю нават часам газет не хочацца чытаць (І. Навуменка). 6) Зноў над роднай зямлёй вее водарам хмельным, вясновым (Н. Гілевіч). 7) У лесе пахла растопленай смалой (І. Чыгрынаў).

10. Складзіце безасабовыя і інфінітыўныя сказы з пададзенымі інфінітывамі. Падкрэсліце ў атрыманых канструкцыях галоўныя члены.

Уз о р. *Не хадзіць*. – *Можна туды не хадзіць* (безасабовы сказ). *Туды не хадзіць!* (інфінітыўны).

Уставаць. Сядзець. Маўчаць. Выканаць. Прачытаць. Квітнець. Не спазніцца. Пабачыць.

Ірына САВІЦКАЯ,
кандыдат філалагічных навук,
Ніна ГАЎРОШ,
кандыдат філалагічных навук.

ДЫКТАНТ ЯК ВІД ПРАКТЫКАВАННЯ

ДЫКТАНТЫ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Працэс засваення арфаграфічных нормаў працяглы і шматэтапны. На пачатковым этапе, як вядома, фарміруюцца ўменні перадаваць на пісьме гукі, пераносіць па складах словы, ужываць вялікую літару і інш.; на асноўным этапе выпрацоўваюцца арфаграфічныя ўменні і навыкі ў сувязі з вывучэннем фанетыкі, словаўтварэння і марфалогіі; на абагульняльным этапе замацоўваюцца веды па арфаграфіі ў сувязі з вывучэннем сінтаксісу; на паглыбленым этапе ўдасканальваюцца правапісныя ўменні і навыкі разам з вывучэннем культуры вуснага і пісьмовага маўлення, выкананнем творчых прац.

Паспяховасць засваення арфаграфічных нормаў у пэўнай ступені залежыць ад арганізацыі самастойнай працы. У сувязі з гэтым важнае значэнне набываюць дыктанты, прызначаныя для самакантролю, паколькі яны дазваляюць самастойна асэнсоўваць моўны матэрыял, высвятляць і выпраўляць уласныя недахопы.

1. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Праверце. Прааналізуйце памылкі.

У Кастуська была неадольная цяга да птушак, раслін і кветак. Канечне, ён мог пабегчы на пагулянку да хлопцаў, насіцца па лужынах, будаваць на ручаях запруды, назіраць, як расцякаецца тонкай рознакалёрнаю плывачкаю бензін, але гэтага было мала. Яго цягнула на адзіноту, хацелася мець сваю таямніцу, далучэнне да якой і разгадка якой давалі б волю фантазіі, роздуму. Клікала кудысьці ў невядомасць нез'яўнёная ўнутраная сіла. Уладу над ім узялі расліны. Іх смелы, надзвычай дружны выхад з зямлі, неўтаймаваная прага расці, развінаць лісцікі, выкідваць кутасікі і расцвітаць моцна хвалявалі Кастуська, дзе б ён ні быў: на пагоне, у лесе, ішоў па дарозе альбо капаў з маці грады.

Дарэчы, пра грады... Бацька, яшчэ слабы, да іх не прычыняўся. Кастусёк з маці выносілі з хлява гной, растрасалі і ўскопвалі зямлю. Потым дзялілі яе на роўныя працакутнікі. Перш-наперш садзілі цыбулю. Загадзя маці пазразала з цыбулін вяршкі з хвосцікамі, пакідала ў міску з вадою. Граду расчарціла на квадраты, у куточкі якіх торкала цыбуліну зрэзаным уверх. На гэтых мясцінках ужо выпнуліся светла-зялёныя тугія расточкі. Буракі, моркву, агуркі садзіць было прасцей. Цапком маці праворвала лунку, брала

жменьку разбрынялага ў вадзе насення і сыпала ў яе. Услед Кастусёк загортваў зямлю.

Займеўшы навыкі агародніка, ён задумаў завесці сваю маленькую зялёную гаспадарку. Ускапаў пры хляве, адкуль назіраў за шпакамі, лапик зямлі, дбайна ўзрыхліў, перабраўшы пальцамі кожны камячок, і нават абгарадзіў калкамі. Навыкопваў, а то проста навырываў усялякага зеля і перасадзіў на свой агародзік. Браў з лужыны пад страхом бляшанкаю вадку і паліваў. Травінкі перш падвялі, сагнуліся, а пераначаваўшы, выструніліся гэтак, быццам у кожную хтосьці ўставіў сталёвы дроцік. Сачыць за іх ростам, новымі лісцікамі, што вылазілі невядома з якіх мяшэчкаў, было не менш цікава, чым за шпакамі. Маці пасміхалася з Кастуськовага занятку, а ён раўніва аберагаў свой гадавальнічак. (286 слоў)

У. Рубанаў. Не аднойчы забыты.

2. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Праверце. Прааналізуйце памылкі.

Слухае Мішка [медзведзяня] і дрэмле, зіму ўспамянае, калі шумелі дрэвы, як гэты авёс. Праўда, шум той быў куды мацнейшы і грозны, хоць і чуў яго Мішка праз сон, праз сваю зімовую спячку. Не шумела, а гуло па верхавінах, па аснежаных лапах елак... І было тады страшна холадна. Памятае Мішка, як курылася пара над бярогай, і ад пары тае звісали празрыстыя ледзяныя сасулькі – аб іх наколваў нос Мішка, калі намагаўся пад самую вясну выпазці з бярогі.

Любіць Мішка слухаць аўсяныя шолахі. А яшчэ больш даспадобы яму аўсяныя калосікі. Салодкія яны, пахучыя, як матчына малако. І аскубае Мішка авёс, поўнымі жменькамі заціскае ў рот, а калі прытаміўся хадзіць на задніх лапах, калі наеўся, тады прылёт і, прымяўшы лапай колькі сцяблінак, ляніва перабіраў іх губамі, смакаваў кожны колас.

На паляне яны былі не адны. Прышоў яшчэ адзін стары мядзведзь. Быў ён надзвычай пануры, сярдзіты. Без усякай прычыны накінуўся на Мішку і так скубануў яго зубамі, што той аж зайшоўся ад рову. Тады заступілася матка [мядзведзіца] і так грозна пачала наступаць на мядзведзя, так моцна ўдарыла яго пярэдняй лапай, што стары мядзведзь бегма кінуўся ў лес, затрашчала толькі ламачча ды кусты алешніку. Па рыжай падпаліне на баку ў мядзведзя Мішка пазнаў у ім свайго бацьку і здзівіўся: вось дык

бацька, добра выхоўвае ён сына, выскаляючы на яго зубы...

Без асаблівых прыгод пайшлі яны назад. Мядзведзіца ішла побач з Мішкам, старанна залізвала яму шыю, дзе былі сляды ад бацькавых зубоў, і ціха вурчала пад нос аб нечым сваім, мядзведжым. Калі пераходзілі праз ручай, мядзведзіца ўзяла Мішку ў пярэднія лапы і пачала купаць яго. Не асабліва паважаў Мішка гэтую аперацыю і ў другія разы з усіх сіл намагаўся наўцёкі, спрабаваў кусацца. Але цяпер, узгадаўшы матчыну абарону і клопаты, паслухмяна цялёпкаўся ў вадзе і падстаўляў пад матчыны лапы то адзін, то другі бок. Пасля купання весела бегаў па лесе, ганяўся за белымі матылямі, куляўся па зялёнай траве, каб хутчэй абсушыцца. (310 слоў)

М. Лынькоў.

Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў.

3. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Праверце. Прааналізуйце памылкі.

Нездарма казалі: буйная, як боб, раса – да пахаладання, да перамены надвор'я. Спачатку доўга прыпарвала, паветра ўсё больш насычалася вільгаццю, і вось аднойчы вялікая попелная хмара, выплыўшы з-за Агарэвіцкага балота, цалкам накрыла Малое Сяло. Абвальны лівень з грыватамі і маланкамі ўспучыў перасохлую, сасмяглую зямлю, напайў пажухлыя сады, абмыў на дрэвах руды пыл. Пасля зацяжных дажджоў, што пачаліся ўслед за доўгачаканай і выратавальнай навальніцай, увачавідкі паправілася, зазелянела паша, у водмаладзь пайшла бульба, ажылі пакрысе вясковыя агароды. Працяглая засуха, аднак, нарабіла шкоды, чакаўся значны недабор ураджаю, і, не спадзеючыся на вельмі жытны калгасны працадзень, маласельцы з журботай думалі, што і гэтай зімой ім давядзецца жыць надгаладзь, не маючы нічога лішняга ні сабе, ні на продаж.

Цёплымі маладзіковымі начамі, дзякуючы ўсё тым жа зацяжным дажджам, на пачатку верасня ў маладых сасонніках і на параслях з зямлі палезлі праўдзівікі (хоць касой іх касі), у верасовых нерушах спорна пракінуліся чырвонагаловікі, у сіўцы вакол палян і на ўзлесках знайшліся тлустыя маслякі, старыя пні ў змрочных ельніках кучна абсыпаліся цыбатымі апенькамі. Шчодры вераснёўскі лес прынёс людзям усё ж нейкае суцяшэнне: мала хлеба, дробная бульба, марныя агуркі, дык узімку на сталае будзе хоць вараная капуста з сушанымі грыбамі. На баравіны, у дубровы і бярозавыя гаі, забыўшы пра іншыя неадкладныя справы, кінуліся незлічоныя чароды грыбнікоў з пудовымі кашамі

і вялікімі, сплеченымі з луцця карзінамі. Маршрут у маласельцаў адзін і той жа: паўз Капцы, паўз Імшэчак, а там, далей, пачынаюцца самыя цікавыя грыбныя мясціны. Вось толькі Імшэчак, яшчэ нядаўна прыгожы і маляўнічы, цяпер не пазнаць: пасля летняга пажару ён стаў нязвычайна чужы і незнаёмы.

Змрочным і непрыглядным Імшэчак будзе да першага снегападу, пакуль нацянькі цераз гаці і брады на святое Увядзенне сюды не прыблытаецца расхрыстаны, басаногі Зюзя. Валадар холаду сярдзіта зачмыхае ў сіваю бараду, і снежаньскія мяцеліцы аж да вясны схаваюць пад белай коўдрай жахлівую і злавесную чарнату лясной балацявіны. (287 слоў)

В. Гардзеі. Бедна басота.

4. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Праверце. Прааналізуйце памылкі.

Раніца, між тым, разгаралася ў пагожы ліпеньскі дзень. Нерухама, нібыта спавітыя нядаўняй навальніцай, стаялі раскошныя, да пояса, лугавыя травы, і промні сонца, якое ўсё болей і болей размывалася над ракой, праламляліся ў матавых каралях расы, жамчужна зіхацелі ў напоеным азонам паветры. І мяне раптам да слёз узрушыла гармонія жыцця, якая панавала наўкола.

Палессе... Мы ішлі сенажацямі, з ног да галавы ахінутыя духмяным разнатраём, і за плячамі дыміўся шырокі калматы след на траве. Я крочыў замыкаючым у нашай звязцы, і мяне не гэтак хлістала па твары пякучым пылком кветак, як Міхайлавіча, які крочыў наперадзе. На падыходзе да возера, у нізінным алешніку, дзе нават у спёку бывае сыра, без асаблівых цяжкасцей накапалі халодных ружовых выпаўзкаў. Пакуль здабывалі чарвякоў і жыўца на шчупака, пакуль знайшлі човен на непадступным забалочаным беразе, што густа парос хмызняком, чаротам і дзягілем, а потым пакуль прымяраліся, куды лепей паставіць жарліцы, дзе прытапіць жакі, – непрыкметна перайшло на другую палову дня, якая, як вядома, карацейшая за першую нават у ліпені.

Мае спадарожнікі, відаць, вырашылі далей не выпрабавваць лёс і, параіўшыся, пачалі рыхтаваць мяне да адпраўкі дахаты.

Возера Царкоўнае злучаецца з Прыпяццю, таму мяне без лішніх клопатаў уладкавалі на маторку знаёмага гарадчука, якая ішла знізу, – на ахapak свежаскошанай травы, што паспела ўжо прывянуць на сонцы і рачным ветры і сачылася духмяным настоем. Уздоўж па Прыпяці конусам пралегла да павароту серабрыстая дарожка з асляпляльных сонечных блікаў. Вада цёплая і ласкавая, калі незнарок апусціць руку ў яе тугую

зеленаватую тоўшчу, затое веер халодных пырскаў і вадзяны пыл – бр-р! – умомант засявае твар і шыю пухіркамі. Гэта таму, што над вадой ужо прахалодна.

Воблакі рэльефна і маляўніча адбіваюцца ў вадзе, і, калі стомлена прыкрыеш вочы, здаецца, што лодка адрываецца ад паверхні вады і ты ўзлятаеш у паднябессе, і сэрца міжволі сціскаецца і замірае ад салодкага страху. (291 слова)

У. Глушакоў. Расплата.

5. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Праверце. Прааналізуйце памылкі.

Як толькі раставаў, сцякаў гаманлівай ручаіскай вадой снег, падсыхалі дарогі, зелянелі лясы, балоты, палі, цераз Вялікі Лес ехалі цыганы. Ехалі звычайна ў канцы дня, перад самым заходам сонца, калі людзі, напрацаваўшыся, былі ўжо дома, у сваіх хатах, сядзелі сем'ямі за сталамі, елі тое, што каму паслаў бог. На вуліцу адразу ж высыпалі дзеці. Беглі за цыганскімі вазамі, на якіх былі напята з тоўстага палатна ці крамніны буды, галёкалі, крычалі. Цыганы, цыганкі, а таксама іхнія заўсёды мурзатыя чорнагаловыя прадаўжальнікі роду глядзелі на ўсё, што трапляла на вочы, з нейкім як бы зацятым спакоем, думнасцю. З гэтага спакою, думнасці іх нішто нішто не магло выбіць. Нават галёканне, крыкі басаногай вясковай дзятвы.

Ляскочучы вазамі, рыпучы сухімі раменнымі гужамі, цыганы міналі вёску, выязджалі на луг, што быў за невысокім, спадзістым пагоркам, і там, у рэдкім маладым бярэзніку спыняліся. Распрагалі коней, путалі ім ногі і пускалі на траву папасвіцца. Самі ж рабілі з вазоў табар, раскладалі агні. Варылі есці, і калі наядаліся, то выносілі з будаў бубны, гітары, іншыя, толькі ім вядомыя галаснікі. Пачыналася цыганскае ігрышча. Увесь Вялікі Лес ад малога да старога збіраўся да цыганскага табара. Цікава было паглядзець зблізку на гэтых крыху дзікаватых людзей, якія ніяк не хацелі асесці і жыць, як жывуць усе, а валацужнічалі, вандравалі з месца на месца, цягнула і паглядзець на іхнія імклівыя скокі, калі цела быццам без касцей і не разабраць, дзе ў чалавека рукі і галава, а дзе ногі, цікава было паслухаць іхнія то аж занадта вясёлыя, то зусім панылыя, сумныя песні.

І сёлета калі не ўвесь Вялікі Лес, дык ва ўсякім выпадку большая палавіна яго сабралася надвечоркам на лузе ў бярэзнічку. (269 слоў)

Б. Сачанка. Вялікі Лес.

6. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Праверце. Прааналізуйце памылкі.

Вясна ў лесе раскашавала ўсімі колерамі вясёлкі. З дупла ў высозым дубе, дзе зрабіла сабе ўтульнае гняздзечка старая вавёрка Рыжуха,

адкрывалася цудоўнае відовішча. Унізе павольна хісталіся бялюткія кветкі ветраніцы і жаўтлявыя галоўкі пралесак, крыху наўзбоч, за кустамі ляшчыны, на ледзь прыкметным пагорачку прабіліся бліскучыя парасткі ландышаў. А яшчэ далей, у вечна шумлівым бары, ціха тлелі сінія цяпельцы сон-травы. Сосны стаялі тут рэдка, і на дол шчодраліся залацістыя патокі сонечнага святла. Суседнюю высечку ахутваў зялёны туман: там імкліва і дружна распускаліся клейкія лісцікі маладога бярэзніку.

Але пошум вясны – шырокі, яркі і магутны – кранаў сёння сэрца Рыжухі зусім не так, як заўчора і ці нават учора. Раней яна не магла нарадавацца сонцу, свежай зеляніне, скакала сярод кветак, выгінаючы пыталнікам доўгі і пушысты хвост. А сёння з самага ранку Рыжуха хвалавалася, амаль не выглядала з дупла. У яе сэрцы нарасталая шчымлівая трывога. Будзіла гэты неспакой новае жыццё, якое Рыжуха адчувала цяпер у сабе асабліва востра.

Пад вечар полымя нізкага сонца ахапіла аблокі, заліло пунсовымі фарбамі перапоўненае вадой суседняе балотца, прыбавіла радасці векавому бору. Прырода па-свойму, зіхаценнем сакавітых колераў і суладдзем птушыных спеваў, адзначыла паяўленне ў цеснаватым цёплым дупле пяцярых вавёрачак. Рыжуха, стомленая, але радасная і вясёлая, увішна шчыравала ля малых. Старанна вылізвала ледзь прыкметную поўсць, ласкава туліла крывінак да свайго схуднелага цела. Быццам цалуючы ці бясконца іх пералічваючы, Рыжуха па чарзе дакраналася да вавёрачак носам, здавалася, шчыра і шчасліва ўсміхалася.

Ноччу пад дубам прашумела першая красавіцкая навальніца. Цёплы і дружны дождж абмыў траву, кветкі, памаладзелы лес. Вясна забуяла з новаю сілай.

Спачатку Рыжуха пакідала малых у дупле вельмі рэдка. Прыкрые іх мяккаю травою, выслізне на волю, падсілкуецца і зноў у дупло. Усё песціла дзетак, сагравала, да бляску вылізвала гладкую поўстку. А ў поўдзень, калі сонца набіралася моцы, па чарзе выносіла вавёрачак на тоўсты сучок і дазваляла крыху папоўзаць па шурпатай кары, падыхаць свежым паветрам. Сама ж ні на момант не спускала з іх вачэй. (309 слоў)

В. Жушма. Гарэза.

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ,
Татцяна СТАРАСЦЕНКА.

МАЎР-ДЗЯ-ДУН І ДЭЗДЭМОНА

ВЫВУЧЭННЕ ТВОРЧАСЦІ ЯНКІ МАЎРА З ВЫКАРЫСТАННЕМ МАГЧЫМАСЦЕЙ СЕЦІВА

*Паміраюць палескія рабінзоны,
Першапраходцы і адкрывальнікі,
Спрадвечныя, нібы ў пушчы бізоны,
Скарбаў нашых стваральнікі
І ратавальнікі...
Яны нам вочы на свет адчынялі,
Вабілі далеччу, фарбамі, гукамі.
Каб ляталі, угору нас падкідалі,
Каб грэліся, птушанят
На далонях хукалі...
Вучылі: свет не гулі-гулюшкі,
Дужыя трэба мору і сушы...
У краіну райскай птушкі
Адлятаюць высокія душы...*

Еўдакія Лось. Памяці Янкі Маўра.

У час суцэльнай камерцыялізацыі літаратуры не кожны беларускі пісьменнік можа пахваліцца тым, што ягоная кніга прадаецца з аўкцыёну. А Янка Маўр мог бы: ягоны зборнік аповядаў 1951 г. сёлета ў якасці асобнага лота выстаўлены на партале ay.by. І гэта невыпадкова, бо той, хто хоць раз адгарнуў поўныя прыгод і незвычайных здарэнняў творы дзеда Маўра, стаўшы дарослым, памятае захапленне кнігай, свае перажыванні, трывожнае чаканне развязкі, трываласць сэрца над разгорнутай старонкай.

Якім жа чынам аўтару ўдалося прыхваціць столькі вучняў да чытання? Сёння адзін з сакрэтаў лабараторыі пісьменніка адкрыты. Амаль у кожнай метадычнай распрацоўцы па ягонай творчасці можна сустрэць згадку пра захапленне эсперанта, што дало магчымасць з поспехам “ван-

драваць” па многіх краінах свету, не выязджаючы за мяжу. Падобнай спазнавальнай крыніцай для цяперашніх школьнікаў стаў інтэрнэт. І адной з вядучых кампетэнцый, валоданне якой крытычна важнае для выпускніка, стала якасная навігацыя ў сеціве, уменне арыентавацца ў неабсяжнай прасторы разнастайнай інфармацыі, свядома выбіраць вартыя даверу крыніцы. Прапануем рэсурсы, якія школьнікі VI – VII класаў могуць выкарыстоўваць пры падрыхтоўцы да ўрокаў класнага / пазакласнага чытання па творах Янкі Маўра, а таксама да праектнай творчай дзейнасці. Для зручнасці дамо іх паўзроўнева, у залежнасці ад ступені авалодання матэрыялам.

НІЗКІ (РЭЦЭПТЫЎНЫ) УЗРОВЕНЬ

Для практыкаванняў па пазнаванні, арыентаванні, узнаўленні, цытаванні трэба мець электронную версію тэкстаў “Багіра”, “Палескія рабінзоны”, “У краіне райскай птушкі”, прапанаваных праграмай па беларускай літаратуры для агульнаадукацыйнай школы.

Магчымасці сучасных браўзераў і рэдактара MSWord дазваляюць імгненна адшукваць моўныя адзінкі і марфемы ў аб’ёмным тэксце, што пашырае абсягі вывучэння мастацкіх сродкаў, лексічных асаблівасцей, сінтаксічнага ўзроўню. Напрыклад, можна прапанаваць школьнікам адшукаць у дакуменце аповесці пэўныя граматычныя формы па канчатках і зрабіць аналіз частотнасці іх ужывання. З выкарыстаннем пошуку па тэксце таксама мэтазгодна вывучаць аднакаранёвыя лексемы тыпу каляронімаў, а таксама ўжыванне канструкцый з падпарадкавальнымі злучнікамі. Для гэтага дастаткова ведаць функцыю Ctrl+F у MS Word і клавішу F3 для знаходжання патрэбнай адзінкі на старонцы любога браўзера.

Найбольш якасна дыгіталізаваны аўтарскія тэксты на рэсурсе “Беларуская электронная бібліятэка. Беларуская палічка” па адрасе http://knihi.com/Janka_Maur і на персанальным сайце пісьменніка <http://yankamavr.ru>. Пры гэтым трэба ўлічваць, што заданні па літаратурна-крытычных і біяграфічных артыкулах апошняга сайта неабходна даваць з асцярожнасцю, бо тэксты ўтрымліваюць фактычныя памылкі, звязаныя з тэхнічнымі агрэхамі сканавання, якія могуць быць успрыняты вучнямі як правільныя.

Можна прыцягнуць вучняў да працы з некаторымі біяграфічнымі матэрыяламі пра Янку Маўра і праз папулярныя сацыяльныя сеткі. Скажам,

Янка Маўр і Якуб Колас з агульным унукам Сяргеям. 1950-я гг.

прапанаваць знайсці і дапоўніць навінамі або каментарыямі створаную энтузіястамі асабістую старонку пісьменніка на фэйсбуку па спасылцы <http://ru-ru.facebook.com/pages/Янка-Маўр-Янка-Мавр/325407627564431> альбо арганізаваць рэпост навінаў з групы “Клуб аматараў фантастыкі і фэн-тэзі” пад тэгам “Янка Маўр” (адрас http://vk.com/pages?oid=-15870326&pr=%D0%AF%D0%BD%D0%BA%D0%B0_%D0%9C%D0%B0%D1%9E%D1%80) на “сцяну” карыстальніка “УКантакце”.

Павышэнню цікавасці да твораў майстра прыгодніцкага жанру паспрыяе і праект па ілюстраванні аповесцей і аповяданняў фотаздымкамі з краявідамі Інданезіі, Новай Гвінеі, Вогненнай Зямлі, Італіі, Кітая, Цэйлона, калекцыю якіх вучні з лёгкасцю складуць пры дапамозе сэрвісаў пошуку выяў у <http://www.picsearch.com>, <http://www.bing.com>, <http://search.yahoo.com>, <http://ya.ru>, <https://www.google.com>. Калі школьнікі маюць навыкі фарматавання, вёрсткі ў MS Publisher, стварэння электронных кніг, то можна прапанаваць ім зрабіць невялікі электронны збор твораў Я. Маўра для аднакласнікаў альбо для сайта школы.

ЗДАВАЛЬНЯЛЬНЫ (РЭЦЭПТЫЎНА-РЭПРАДУКТЫЎНЫ) УЗРОВЕНЬ

На рэцэптыўна-рэпрадуктыўным узроўні мэтазгодна даць заданні на ўзнаўленне матэрыялу ў форме віктарыны, якая вымусіць дзяцей звярнуцца да пошукавікаў. Калі настаўнік мае доступ да камп’ютарнага класа, то можна арганізаваць турнір “Кубак інфармацыі” па хуткасным пошуку за вызначаны час.

Сёння ў сеціве нескладана знайсці адказы на пытанні кшталту: “На колькі моў перакладзены творы Янкі Маўра?” (16), “Вершы якіх паэтаў прысвечаны Янку Маўру?” (“На вуліцы Янкі Маўра” Хведара Жычкі, 1983; “Янку Маўру” Станіслава Шушкевіча, 1963; “Памяці Янкі Маўра” Еўдакіі Лось, 1973) і інш. Каб выклікаць цікавасць да зняткаў, можна прапанаваць некалькі пытанняў

паводле эсэ “125 лет Янке Мавру” Людмілы Рублеўскай, размешчаным на сайце газеты “СБ – Беларусь сёння” (<http://www.sb.by/post/68638>), напрыклад: “Ці праўда, што ў пісьменніка прыгодніцкага жанру часта бывае своеасаблівы кабінет для працы?”, “Як амаль сляпы дзядуля Маўр змог уратаваць пяцігадовае дзяўчо?”, «Дзякуючы якому пісьменніку апавесць “Чалавек ідзе” апынулася ў часопісе “Беларускі піянер”?», «Якім чынам Іван Фёдараў стаў прататыпам Івана Тадорыка ў рамане Коласа “На ростанях”?», “Чаму Маўрава скрыпка экспануецца ў музеі Якуба Коласа?”.

СЯРЭДНІ (РЭПРАДУКТЫЎНА-ПРАДУКТЫЎНЫ) УЗРОВЕНЬ

Адной з істотных праблем пры праверцы ведаў вучняў па літаратуры з’яўляецца ацэнка іх пісьмовых работ. Крытычныя артыкулы, студэнцкія рэфераты школьнікі лёгка пампуюць з інтэрнэту і выдаюць за ўласныя сачыненні. Асабліва “шчыруюць” у прапанове падобных паслуг сайты гатовых хатніх заданняў, як <http://www.belsoch.by>, таму карысна час ад часу аналізаваць на прадмет якасці, пісьменнасці, кампазіцыі, логікі, дэталёвасці і праўдзівасці сачыненні гэтага рэсурсу. Калектыўны разбор работы «Мірон і Віктар – адкрывальнікі беларускага Палесся (па творы Янкі Маўра “Палескія рабінзоны»)» даходліва патлумачыць школьнікам, якія патрабаванні трэба ставіць да навуковай, эстэтычнай і мастацкай вартасці электронных крытычных матэрыялаў, як карэктна спасылацца на найлепшыя з іх, не парушаючы аўтарскіх правоў.

Для моцных вучняў можна прапанаваць стварыць удасканалены макет даведчанай старонкі “Янка Маўр” у “Вікіпедыі”, выкарыстоўваючы наяўны – на жаль, мала напоўнены і скупа ілюстраваны – варыянт старонкі http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Янка_Маўр, а таксама падрабязныя звесткі з навуковага артыкула «Янка Маўр – “бацька” беларускай дзіцячай літаратуры» Эсфір Гурэвіч з рэсурсу knowledge (адрас http://knowledge.allbest.ru/literature/3c0a65625a2ad78a4d53a88521206d27_0.html).

ДАСТАТКОВЫ (ПРАДУКТЫЎНЫ) УЗРОВЕНЬ

Прадуктыўны ўзровень авалодання матэрыялам прадугледжвае ўменне апераваць ім, прымяняць у практычнай дзейнасці. З гэтай прычыны настаўніку важна мець пад рукой спасылкі на старонкі, што пашырылі б круггляд вучняў, зацікавілі б, прымусілі б па-новаму зірнуць на асобу пісьменніка.

Даволі распаўсюджанае хатняе заданне сёння – стварэнне прэзентацый у PowerPoint. “Ажывіць”

прэзентацыі пра пісьменніка стандартнай будовы “*партрэт – энцыклапедычны артыкул – фота мясцін, дзе нарадзіўся*” можна пры дапамозе відэамаатэрыялаў. Афіцыйны сайт тэлеканала СТБ прапануе відэаінтэрв’ю з Марыяй Міцкевіч “Як выглядае ўнучка Якуба Коласа і Янкі Маўра, якая жыве і працуе ў Мінску?” ад 12 кастрычніка 2011 г. Дарэчы, па спасылцы <http://www.ctv.by/новости/як-выглядае-ўнучка-якуба-коласа-і-янкi-маўра-якая-жыве-і-працуе-ў-мінску> магчыма свабоднае пампаванне, а таксама знаёмства з тэкставай версіяй гутаркі. У вольным доступе сярод архіваў БелаПАН ёсць відэарэпартаж з адкрыцця выставы, прысвечанай 125-годдзю з дня нараджэння Янкі Маўра ад 13 мая 2008 г. (адрас http://belapan.com/archive/2008/05/13/by_mavr). «Экспазіцыя распавядае пра жыццёвы і творчы шлях Янкі Маўра, яго творы на гістарычную, ваенную, прыгодніцкую і фантастычную тэматыку. Прадстаўлены рукапісы і фатаграфіі, асабістыя рэчы пісьменніка, карціны і ілюстрацыі да яго твораў, кнігі і публікацыі, а таксама фрагменты калекцыі паштовых марак сям’і Янкі Маўра. У экспазіцыю ўключаны фантамабіль, створаны паводле апісання ў аповесці Янкі Маўра “Фантамабіль прафесара Цылякоўскага”, прысвечанай міжпланетным вандроўкам, а таксама лясны шалаш, што аднаўляе прытулак герояў аднаго з самых папулярных твораў пісьменніка “Палескія рабінзоны”», – паведамляе стужка навінаў.

Заглыбленню ў рэаліі ваеннага часу, разуменню тагачаснай сацыяльна-палітычнай сітуацыі паспрыяе і знаёмства вучняў – стваральнікаў прэзентацыі з ліставаннем між Янкам Маўрам і Якубам Коласам. Выбраныя лісты падрыхтавала да друку Таццяна Макаранка – старшы навуковы супрацоўнік Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа. Яны размешчаны ў электронным архіве газеты “Культура” ад 21 чэрвеня 2008 г. пад назвай «Маўр-Дзя-Дун – “сватку” Якубу: “Здаецца мне, што гэта Колас”» па спасылцы <http://www.kimpress.by/index.phtml?page=2&id=1502&mode=print>.

Блізкім да падлеткавага духу крытыцызму, да ацэнкі “старых” мастацкіх тэкстаў з сучасных пазіцый будзе крыху правакацыйны па тоне матэрыял Альгерда Бахарэвіча “Уяві, што ты на Яве”. У эсе пра раман “Амок”, што папоўніла ягоную аўтарскую калонку 2 красавіка 2012 г., аўтар, гуляючы са словам, асацыюе стасункі між мастацкім светам твора і аўтарам з адносінамі між маўрам і Дэдэмонай. Думаецца, у скептычна настроеным да роднай літаратуры класе такі нечаканы погляд можа выклікаць зацікаўленасць, жаданне ўключыцца ў дыскусію, па-разважаць над слайдамі: <http://www.svaboda.org/content/transcript/24501632.html>.

ВЫСОКІ (ПРАДУКТЫЎНЫ, ТВОРЧЫ) УЗРОВЕНЬ

Бадай ці не самы складаны момант у настаўніцкай практыцы той, калі трэба натхніць здольнага вучня на напісанне творчай працы для вучнёўскай канферэнцыі, на падрыхтоўку да прадметнай алімпіяды. Адна з важных умоў на гэтым этапе – звязаць школьны прадмет з тым, што любіць вучань, з тым, што яго захапляе паза школай. Вось некалькі тэм даследчых прац, якія могуць быць карыснымі і мастацкі матэрыяламі да якіх нескладана знайсці ў сёце.

ЛІТАРАТУРА

1. “Нашчадкі” Янкі Маўра ў беларускай фантастыцы і фэнтэзі (Генадзь Аўласенка, Дзмітрый Астапенка, Юрый Брайдэр, Якаў Вількін, Вадзім Вазнясенскі, Васіль Гігевіч, Вольга Грамыка, Анатоль Драздоў, Павел Місько, Аляксандр Патупа, Ніка Ракіціна, Мікалай Чадовіч, Уладзімір Шыцік, Ізя Шлосберг, Кацярына Лесіна-Насута, Валянцін Маслюкоў – на выбар вучня).
2. Часава-прасторавыя перамяшчэнні ў раманах “Космабіёлухі” Вольгі Грамыкі і аповесці “Фантамабіль прафесара Цылякоўскага” Янкі Маўра.
3. Чалавек і чалавечае ў апавяданнях пра жыццё “Былі ў мяне мядзведзі” Уладзіміра Караткевіча, “Жыў-быў вожык” Янкі Брыля і “Багіра” Янкі Маўра.
4. Рабінзанада вачамі Даніэля Дэфо і Янкі Маўра.
5. Рысы творчасці Майна Рыда, Фенімора Купера і Жуля Верна ў прыгодніцкіх аповесцях Янкі Маўра (на выбар вучня).

ЛІТАРАТУРА І ІНШЫЯ НАВУКІ

1. Мастацкая роля антонімаў у апавяданні “Слёзы Тубі” Янкі Маўра.
  2. Сучасныя гіпотэзы пра эвалюцыю чалавека і навуковыя факты ў аповесці “Чалавек ідзе” Янкі Маўра.
  3. Гістарычная праўда і мастацкая выдумка ў раманах “Амок” Янкі Маўра.
- Несумненна, найлепш творчы патэнцыял старшакласнікаў у галіне літаратуры раскрываецца непасрэдна ў мастацкай дзейнасці. Менавіта для адораных юных аўтараў праз электронныя СМІ ў 2013 г. абвешчаны конкурс маладых пісьменнікаў “Экслібрыс” імя Янкі Маўра. Тэма – дзіцячая літаратура. У журы ўвайшлі Алена Масла, Людміла Рублеўская, Алесь Пашкевіч, Пятро Васючэнка, Серж Мінкевіч. Падрабязныя звесткі пра яго вучні могуць знайсці на анлайн-старонцы газеты “Новы час” – http://novychas.info/kultura/abvieshcany_konkurs_maladych_p.

Інга ВОЮШ,
кандыдат філалагічных навук.

Алесь БЕЛЬСКИ

СВЯТЛО ЧАЛАВЕЧНАСЦІ

ДА 100-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ АКАДЭМІКА ВАСІЛЯ ІВАШЫНА

Асоба буйнога, значнага вучонага – гэта найперш маштабная творчая постаць. Маюць рацыю тыя, хто лічыць, што ўзровень той ці іншай галіны вымяраецца “не адной колькасцю творчых індывідуальнасцей, а і маштабамі іх. Маштаб надае таленту асоба” [2, с. 8]. Узровень развіцця навукі і адукацыі вызначаецца найперш дасягненнямі выдатных вучоных. Адзін з такіх вучоных у галіне беларускага літаратуразнаўства і дыдактыкі – акадэмік Васіль Івашын.

Філасофія навукі сцвярджае, што калі вучоны забяспечвае “пашырэнне сферы навуковага пазнання”, то ўзнікае неабходнасць “ацаніць уклад, які гэты вучоны зрабіў, каб памножыць суму ведаў” [7]. Адлюстравачь жыццёвы і творчы шлях вучонага, яго ідэі і погляды акурат і закліканы ўніверсальныя энцыклапедычныя выданні, адно з якіх па нацыянальнай педагогіцы рыхтуецца да друку [6]. Гэтая энцыклапедыя, як мяркуецца, будзе ўключачь біяграфічныя звесткі пра вядомых вучоных у галіне педагогічных навук. Для яе падрыхтаваны артыкул і пра В. Івашына, аднаго з найбольш значных дзеячаў у галіне літаратурнай адукацыі, метадыкі выкладання беларускай літаратуры. Безумоўна, В. Івашын прайшоў свой адметны шлях у навучы, яго даследчая дзейнасць была накіравана на ўзбагачэнне педагогічных ведаў, пазначана несумненнымі творчымі дасягненнямі і набыт-

камі, ім закладзены тэарэтыка-метадалагічныя асновы і вызначаны напрамкі развіцця літаратурнай адукацыі на сучасным этапе, увасоблены значныя ідэі, створаны арыгінальныя метадычныя канцэпцыі і інш.

У СВЯТЛЕ ЗВЕСТАК ДЛЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫ

Васіль Уладзіміравіч Івашын – выдатны беларускі літаратуразнавец, педагог і метадыст.

Месца яго народзінаў – вёска Ляхавічы Дзяржынскага раёна Мінскай вобласці. Па старым стылі ён нарадзіўся 26 красавіка 1913 г., а па новым – 9 мая.

У 1933 г. Васіль Івашын скончыў Мінскі транспартна-эканамічны тэхнікум і непрацягла час працаваў тэхнікам-эканамістам Белкаапрамсавета. У 1934 г. ён паступіў на літаратурны факультэт Мінскага педінстытута. У 1937 г. быў арыштаваны яго бацька, які загінуў у час сталінскіх рэпрэсій. Таксама быў рэпрэсаваны яго сваяк пісьменнік Лукаш Калюга, які ўхваліў першыя паэтычныя спробы Васіля. Пасля заканчэння інстытута (1938) В. Івашын працаваў выкладчыкам мовы і літаратуры ў Віцебскім педвучылішчы. Затым ён стаў удзельнікам трагічных і гераічных падзей Вялікай Айчыннай вайны, прайшоў яе ад самага пачатку і да Перамогі.

Пасля вайны, з 1946 да 1948 г., В. Івашын працаваў выкладчыкам Рэспубліканскай вышэйшай партыйнай школы пры ЦК КПБ. У 1949 г. ён скончыў аспірантуру пры Інстытуце літаратуры АН БССР. Усе наступныя гады яго жыцця былі цесна звязаны з гэтым акадэмічным інстытутам. З 1949 да 1954 г. ён старшы навуковы супрацоўнік, а ў 1954 – 1967 гг. займаў пасаду загадчыка сектара беларускай савецкай літаратуры.

У 1965 г. у жыцці В. Івашына адбылася значная падзея: ён стаў доктарам філалагічных навук. Пазней яму будзе нададзена званне прафесара (1973). У кастрычніку 1967 г. В. Івашын пагаджаецца змяніць месца пастаяннай працы і яго прызначаюць дырэктарам НДІ педагогікі Міністэрства асветы БССР. На гэтай пасадзе ён працаваў да 1978 г. З 1969 да 1979 г. уваходзіў у склад калегіі Міністэрства асветы БССР. Васіль Івашын – адзін з самых, так бы мовіць, тытулаваных вучоных. Ён – акадэмік АПН СССР (1967), акадэмік НАН Беларусі (1995), замежны

член Расійскай акадэміі адукацыі (1999). Васіль Уладзіміравіч уваходзіў у склад Прэзідыума АПН СССР (1970 – 1979). Пасля выхаду на заслужаны адпачынак акадэмік Івашын яшчэ доўга і плённа працаваў на ніве адукацыі і навукі, амаль да апошняга быў у добрай фізічнай і творчай форме. У навукова-метадычных часопісах “Роднае слова”, “Беларуская мова і літаратура” ён друкаваўся і ў 2000-х гг. З 1995 да 2007 г. Васіль Уладзіміравіч працаваў галоўным навуковым супрацоўнікам Нацыянальнага інстытута адукацыі (НІА).

З літаратурна-крытычнымі артыкуламі В. Івашын пачаў выступаць у друку з 1949 г. Сфера яго навуковых інтарэсаў – станаўленне беларускай літаратуры пачатку ХХ ст., нацыянальная мастацкая класіка, найперш творчая спадчына Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, праблемы тэорыі і гісторыі літаратуры, пісьменніцкага светапогляду, творчай індывідуальнасці аўтара, літаратурных уплываў і сувязей, пытанні паэтыкі рэалізму, эстэтыкі слова, метадалогіі і метадыкі літаратурнага навучання. В. Івашын выдаў брашуры “Янка Купала – вялікі народны паэт” (1952), “Рэвалюцыя 1905 – 1907 гг. і развіццё беларускай літаратуры” (1955), манаграфічныя даследаванні “Янка Купала: Творчасць перыяду рэвалюцыі 1905 – 1907 гг.” (1953), “М. Горький и белорусская литература начала ХХ века” (1956), “У истоков социалистического реализма” (1963), “Да вышын рэалізму: Асноўныя тэндэнцыі развіцця беларускай дакастрычніцкай і савецкай літаратуры” (1983), “Выверанае жыццём” (1988), надрукаваў больш за 300 артыкулаў. Адзін з аўтараў “Очерков истории белорусской советской литературы” (1954), “Нарысаў па гісторыі беларускай літаратуры” (1956) і іншых калектыўных прац. Асобнымі выданнямі выйшлі даклады на міжнародных з’ездах славістаў: “Асноўныя асаблівасці развіцця сучаснай беларускай літаратуры” (разам з Н. Перкіным, 1958), “Роля рускай класічнай літаратуры ў развіцці рэалізму беларускай літаратуры пачатку ХХ ст.” (разам з В. Барысенкам, 1963). В. Івашын як навуковы рэдактар браў удзел у стварэнні двухтомнай “Гісторыі беларускай савецкай літаратуры” (1964 – 1966).

З сярэдзіны 1960-х гг. В. Івашын веў актыўную арганізацыйную працу ў сферы айчынай адукацыі і творчую дзейнасць у галіне педагогічнай навукі. Ён аўтар даследаванняў “Изучение русской литературы во взаимосвязи с белорусской” (разам з М. Лазаруком, А. Ленсу, 1988), “З пазіцый гуманізму” (1988), “Праблемы літаратурнага навучання і эстэтычнага выхавання” (2003), шматлікіх артыкулаў тэарэтыка-метадалагічнага і праблемнага характару. Пад яго рэ-

Алесь Іванавіч Бельскі – доктар філалагічных навук (1998), прафесар (2002), прафесар БДУ (1999), у 1999 – 2002 гг. – загадчык лабараторыі літаратурнай адукацыі, у 2006 – 2008 гг. – галоўны навуковы супрацоўнік Нацыянальнага інстытута адукацыі, з 2001 г. – галоўны рэдактар часопіса “Беларуская мова і літаратура”, аўтар шматлікіх кніг і звыш 500 публікацый, лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Івана Мележа.

дакцыяй выйшла некалькі зборнікаў па метадыцы выкладання літаратуры.

Васіль Уладзіміравіч Івашын уваходзіў у склад навуковых калектываў па распрацоўцы канцэптuallyна-праграмных і нарматыўных дакументаў: Канцэпцыі літаратурнай адукацыі, Канцэпцыі вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура”, адукацыйных стандартаў, вучэбных праграм па беларускай літаратуры і інш. Ён з’яўляецца аўтарам падручнікаў па беларускай літаратуры для сярэдняй агульнаадукацыйнай школы, створаных у суаўтарстве з В. Барысенкам, пазней – з М. Лазаруком. Яны неаднойчы перавыдаваліся, падручнік для VIII (IX) класа вытрымаў 27 выданняў.

Акадэмік В. Івашын падрыхтаваў восем кандыдатаў навук, шмат гадоў працаваў у складзе савета па абароне дысертацый пры Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы. Ён як аўтарытэтны вучоны-педагог узначальваў камісіі па здачы кандыдацкага мінімуму ў НІА.

Асаблівую ўвагу ў працэсе навучання літаратуры Васіль Івашын аддаваў фарміраванню гісторыка-літаратурных ведаў, нацыянальнай і гуманістычнай свядомасці, выкарыстанню міжпрадметных сувязей, пытаннем развіцця творчай асобы, выхаванню грамадзянскай і маральнай культуры вучняў, патрэбы ў эстэтычных каштоўнасцях. “...Галоўная ўласцівасць і прызначэнне літаратуры – быць чалавеказнаўствам, выяўляць агульначалавечую меру. І гэтая мера як эстэтычная і маральная каштоўнасць павінна вызначаць усю сістэму навучання, усе яе параметры і вымярэнні, увесь змест яе тэарэтыка-літаратурных паняццяў”, – адзначаў вучоны. Ён падкрэсліваў, што асаблівае значэнне павінна надавацца “эстэтычнаму выхаванню ў сістэме літаратурнай адукацыі, выяўленню эстэтычнай сутнасці літаратуры як прыгожага пісьменства, духоўных, мастацка-эстэтычных каштоўнасцей, увасобленых у літаратурных творах, актывізацыі літаратурна-мастацкай дзейнасці вучняў і павышэнню на гэтай аснове эстэтычнай культуры ўрока літаратуры” [5, с. 3]. Творчыя набыткі

і даследчыцкі вопыт акадэміка В. Івашына асэнсоўваліся на Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 90-годдзю з дня яго нараджэння (НІА, 2003). Па выніках гэтай канферэнцыі ўбачыў свет зборнік “Актуальныя праблемы літаратурнай адукацыі на сучасным этапе рэформы школы” [1].

Васіль Уладзіміравіч выступаў і як паэт. Гэтая грань яго творчай асобы таксама выявілася надзвычай ярка і таленавіта. Ён пачаў пісаць вершы яшчэ ў даваенны час. Да паэтычнай творчасці зноў вярнуўся ў 90-я гады мінулага стагоддзя. В. Івашын выдаў зборнікі вершаў “Слова” (1994), “Покліч памяці” (1998), “З надзеяй і верай” (2003), “Прызванне” (2007). Ён сцвердзіў сябе як лірык і творца філасофскага складу.

Акадэмік В. Івашын – вядомы і заслужаны ў нашай краіне чалавек. Ён быў узнагароджаны ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга (1976), Айчыннай вайны II ступені (1985), медалямі.

Не стала Васіля Уладзіміравіча 6 лістапада 2009 г.

Жыццё, дзейнасць і творчасць В. Івашына адлюстраваны ў многіх даведніках і публікацыях*.

Безумоўна, за сціслай біяграфічнай інфармацыяй не заўсёды можна адразу разгледзець жывога чалавека. Зусім натуральна ўзнікае пытанне: а якім ён быў, акадэмік Івашын? Як трымаўся ў пэўных абставінах і ў працоўных сітуацыях? Як яго ўспрымалі іншыя людзі? На гэты конт ёсць і яшчэ можа быць нямала сведчанняў былых калег, вучняў, прыхільнікаў ці нават суседзяў Васіля Уладзіміравіча. Таму я палічыў патрэбным пазнаёміць далей чытачоў са сваім успрыманням гэтага чалавека, якога ведаў на працягу дзесяці гадоў і з якім падтрымліваў стасункі да самых апошніх дзён яго жыцця.

* **Актуальныя праблемы літаратурнай адукацыі на сучасным этапе рэформы школы** / склад. А. І. Бельскі, М. Ф. Печанко. – Мінск : НІА, 2003. – 216 с.

Бельскі, А. І. Васіль Уладзіміравіч Івашын (Да 95-годдзя з дня нараджэння) / А. І. Бельскі // Весті НАН Беларусі. – Сер. гуманіт. навук. – 2003. – № 2. – С. 118 – 120.

Бельскі, А. Паэтычны пульс сэрца : Васіль Івашын : свет лірычнай творчасці / А. Бельскі // Роднае слова. – 2003. – № 5. – С. 27 – 30.

Бугаёў, Д. Васіль Івашын – даследчык літаратуры, чалавек / Д. Бугаёў // Актуальныя праблемы літаратурнай адукацыі на сучасным этапе рэформы школы : зб. навук. арт. / Нац. ін-т адукацыі / склад. А. І. Бельскі, М. Ф. Печанко. – Мінск : НІА, 2003. – С. 9 – 18.

Жураўлёў, В. П. Васіль Уладзіміравіч Івашын (Да 90-годдзя з дня нараджэння) / В. П. Жураўлёў // Весті НАН Беларусі. – Сер. гуманіт. навук. – 2003. – № 2. – С. 121 – 124.

Крот, М. С. З вышыні пражытага : да 90-годдзя В. Івашына / М. С. Крот // Роднае слова. – 2003. – № 5. – С. 11 – 12.

Лясун, Л. І. Акадэмік і паэт / Л. І. Лясун // Беларуская мова і літаратура. – 2003. – № 5. – С. 26 – 29.

Нацыянальны інстытут адукацыі : гісторыя і сучаснасць (1929 – 2004) / пад рэд. У. П. Пархоменкі, М. Г. Яленскага. – Мінск : НІА, 2004. – С. 15 – 27.

ШТРЫХІ ДА ПАРТРЭТА ПАВОДЛЕ ЎЛАСНЫХ ЗГАДАК

Мне, вясковаму падлетку, амаль юнаку, тады яшчэ вучню Цімкавіцкай сярэдняй школы, нават цяжка было ўявіць ці прысніць, што я буду калісьці знаёмы з аўтарам падручніка па беларускай літаратуры для VIII класа. Нядаўна, калі я пабываў у бацькоўскім доме – на цяперашняй дачы, – я зняў з паліцы гэтую навучальную кнігу 1976 г. выдання – з светла-зялёнай, хутчэй салатавай, вокладкай, з пажайцелымі старонкамі. Калі я нарадзіўся, Васілю Уладзіміравічу Івашыну было столькі ж, колькі сёння мне – пяцьдзясят, а калі я вучыўся па яго з В. Барысенкам падручніку, то мне мінула чатырнаццаць гадоў. Па тым падручніку, як і тысячы школьнікаў, я рыхтаваўся да выпускнога экзамену, а пасля да ўступнага ў БДУ.

Упершыню Васіля Уладзіміравіча я ўбачыў у Акадэміі навук на абароне сваёй дысертацыі напрыканцы студзеня 1991 г. Да гэтага я заўважыў яго імя ў спісе рассылкі аўтарэферата. Маля што помніцца з той абароны, бо, зразумела, як і кожны прэтэндэнт у такой сітуацыі, я быў амаль у напашокавым стане. Але цёплую, добраразычлівую ўсмешку гэтага чалавека і вучонага, які сядзеў насупраць мяне і сяды-тады гартаў аўтарэферат, запомніў. Дзякуючы Міхасю Кеньку, які ў той момант апынуўся з фотаапаратам у зале пасяджэнняў савета па абароне, засталіся на памяць некалькі фотаздымкаў: на адным з іх Васіль Уладзіміравіч сядзіць у першым радзе поруч з Міколам Арочкам, Уладзімірам Гніламёдавым, Антонам Семяновічам, а вось ён поруч з Міхасём Лазаруком апускае свой бюлетэнь у падобную на шпакоўню урну для таёмнага галасавання. Цяпер у гэтым зафіксаваным на фота моманце мне бачыцца штосьці знакавае: пасля смерці акадэміка Лазарука мне выпала ці, можа, было суджана, вобразна кажучы, падхапіць “штандар” літаратурнай адукацыі! І зноў жа: хіба я, не маючы нават каліва дару Вольфа Месінга ці Вангі, мог прадбачыць тады, на пачатку 1990-х, што буду ледзь не штодня сустракацца і працаваць разам з аўтарам майго школьнага падручніка, вядомым даследчыкам літаратуры Васілём Івашыным? У 1999 г. я ўзначаліў лабараторыю літаратурнай адукацыі Нацыянальнага інстытута адукацыі, дырэктарамі якога ў розны час былі перш В. Івашын, пазней – М. Лазарук. Пасля 1991-га, у постсавецкі час, абодва акадэмікі ўключыліся ў працэс перабудовы, мадэрнізацыі школьнай літаратурнай адукацыі, разам рупіліся над стварэннем канцэптуальных дакументаў, новых вучэбных праграм, падручніка па старажытнай і класічнай беларускай літаратуры.

Майму прызначэнню на пасаду загадчыка пярэдняй памятнае пасяджэнне па школьнай

праграме на нашым філфаку, на якое ад аўтарскага калектыву Нацыянальнага інстытута адукацыі прыйшоў Васіль Уладзіміравіч Івашын. Адчуваўся выразны намер адабраць у інстытута адукацыі права на стварэнне праграмы для паглыбленага, профільнага кірунку ў вывучэнні беларускай літаратуры. І гэта нягледзячы на тое, што праграма для школ і класаў з паглыбленым вывучэннем беларускай літаратуры ўжо існавала. Акадэмік Івашын двойчы браў слова, спакойна і ўзважана аргументаваў падыходы аўтарскага калектыву, які ўзначальваў М. Лазарук, штосьці тлумачыў, удакладняў. Перад намі выступаў кампетэнтны спецыяліст у галіне літаратурнай адукацыі. Але некаторыя ўдзельнікі нарады, здаецца, і не слухалі акадэміка. Маўляў, не свята гаршкі лепяць! Гледзячы на гэты “спектакль”, я не вытрымаў, узяў слова і рашуча выступіў супраць канфрантацыі, выказаўся на карысць ужо створанай праграмы, прапанаваў аб’яднаць агульныя намаганні вучоных БДУ і НІА дзеля абнаўлення, удасканалення яе зместу. Васіль Уладзіміравіч пасля падышоў да мяне і падзякаваў за разуменне, падтрымку.

Няёмка казаць, але напрыканцы 1999 г., заняўшы пасаду загадчыка лабараторыі, я стаў непасрэдным “начальнікам” Васіля Уладзіміравіча. Што гэта было: накіраванасць, выбар ці іронія лёсу? Напачатку я губляўся, нават часам бянтэжыўся, калі ў мой кабінет заходзіў бадзёрым крокам нязменна ўсмешлівы акадэмік Івашын. Ён паціскаў руку і адразу выкладаў з папкі на стол спісаныя аркушы паперы, прапаноўваў абмеркаваць тое ці іншае надзённае пытанне. Здавалася, што адбылася нейкая недарэчнасць – давалася кіраваць структурай, хай сабе і маленькай, дзе працуе былы дырэктар інстытута, акадэмік. Але Васіль Уладзіміравіч настройваў мяне на дыялог, працоўны лад, і мы пачыналі абменьвацца думкамі, выказваць меркаванні, абгаворваць планы. Зразумела, рэй вёў Васіль Уладзіміравіч, паколькі мне было важна пачуць, што ён думае, як ацэньвае пэўную праблему ці як бачыць вырашэнне канкрэтнай задачы, пастаўленай перад лабараторыяй. Сапраўды, ён быў самы першы дарадца, тактоўны і мудры настаўнік, які перадаваў адміністрацыйны і навукова-творчы вопыт. Усе змены ў адукацыі ён успрымаў блізка да сэрца, хваляваўся за лёс роднай мовы і літаратуры ў школе, а калі даведваўся пра штосьці сумнае для ўсіх нас (напрыклад, пра чарговае скарачэнне гадзін, ідэю стварэння агульнага курса беларускай і рускай літаратуры), то толькі здзіўлена разводзіў рукамі. Вось як ён рэагаваў на звужэнне прысутнасці беларускай філалогіі ў сучаснай школе: “...але пры гэтым скарачана колькасць гадзін на вывучэнне мовы і літаратуры. Без вывучэння гэтых прадметаў пісьменным чалавекам не

Васіль Івашын
з жонкай Сімай.
1939 г.

станеш. Губляюць людзі цікавасць да чытання... А далучаць да літаратуры дзіця павінны перш за ўсё ў сям’і – чытаць кнігі, гаварыць на роднай мове” (СБ. Беларусь сёння, 2008, 3 июня). Вучоны-педагог цудоўна разумеў значнасць літаратуры ў выхаванні “пачуццяў добрых”, фарміраванні духоўнай культуры асобы. Няцяжка зразумець, чаму акадэмік Івашын трывожыўся пра будучыню беларускай школы: ёй, можна сказаць, Васіль Уладзіміравіч прысвяціў усё сваё жыццё.

Пачынаўся яго шлях на педагагічную ніву з выкладчыцкай працы. У перадваенны час ён працаваў у Віцебскім педвучылішчы. І, як высветлілася, вучыў там маю будучую цешчу – Ірыну Васільеўну Нікалаенка (Здзесеву). Калі я прыехаў у Докшыцы да жончыных бацькоў і паведаміў, што мяне запрасілі ў Нацыянальны інстытут адукацыі і разам са мной працуе акадэмік Івашын, то Ірына Васільеўна радасна ўсклікнула:

– Дык гэта ж мой настаўнік!

І яна пачала раскаваць, як Васіль Уладзіміравіч выкладаў на іх курсе беларускую літаратуру, як захоплена апавядаў пра Янку Купалу, Якуба Коласа, Змітрака Бядулю, як па запрашальніках разам з ім навучэнцы хадзілі ў гарадскі тэатр на літаратурную сустрэчу з Кузьмой Чорным. Ірына Васільеўна прызналася:

– На ўроку, калі вучні ўпершыню бралі ў рукі падручнік з прозвішчам Івашына, я заўсёды з гонарам зазначала, што гэта мой настаўнік.

Калі я паведаміў Васілю Уладзіміравічу, што мая цешча – яго былая вучаніца, і між іншым заўважыў, што і сярод яе вучняў ёсць акадэмікі, то ён узрадаваўся і сказаў:

– Я часта згадваю той час працы ў Віцебску. Якая слаўная, таленавітая была моладзь!

Васіль Івашын з жонкай і ўнукамі Максімам, Васілём, Аркадзею.
1998 г.

Я вучыў будучую жонку Пшыркова, але яе ўжо няма, памерла. Хто з тых маіх вучняў яшчэ застаўся, жыве на гэтым свеце?.. – і пасля нядоўгай паўзы, седзячы ў глыбокім одуме, дадаў: – Я ўжо цэлае бярэмя гадоў маю, а вучні мае таксама ўсе ўжо даўно бабулі і дзядулі.

Калі мы разгаварыліся, то Васіль Уладзіміравіч далей пачаў апавядаць пра свайго ўнука Макса, яго захапленні найноўшай музыкай, выступленні ў складзе ультрасучасных гуртоў, спробы ў музычнай крытыцы. Адчувалася, што ў Васіля Уладзіміравіча, нягледзячы на паважаны ўзрост, склаліся добрыя, прыязныя адносіны з унукам, яму даспадобы, чым займаецца Макс. Падумалася тады, што іншаму дзеду такога веку, напэўна, не да густу прыйшліся б музыка ды спевы рок-гуртоў тыпу “Нейра Дзюбель”, рок-гусоўкі, да якіх мае дачыненне ўнук. А вось Васіль Уладзіміравіч па-сапраўднаму радуецца поспехам Максіма, гаворыць пра яго не без пачуцця гонару.

Акадэмік Івашын працаваў амаль да апошняга. Толькі ў навукова-метадычным часопісе “Беларуская мова і літаратура” ён штогод выступаў з адным-двума метадычнымі артыкуламі. Васіль Уладзіміравіч загадзя тэлефанаваў і папярэджаў: “Алесь Іванавіч! Чакайце на днях артыкул. Вось зараз сяджу і вычытваю. Перадасць артыкул у рэдакцыю сын або дачка”.

...Пасля лячэння ў шпіталі Васіля Уладзіміравіча адкладаю і адкладаю званок да яго на кватэру. Няхай, думаю, ён крыху адляжыцца, ачомаецца як след. А жонка мая па некалькі разоў на дзень пытаецца: “Ці патэлефанаваў Івашыну?” Я і сам ведаю, што Васіль Уладзіміравіч, напэўна, чакае майго званка. Урэшце, тэлефаную, амаль у восем гадзін вечара, без трох хвілін. Вітаемся, пачынаем гаварыць, а тут па слухаўцы чую, як у яго кватэры гучна раздаюцца знаёмыя гукі эфіру тэлевізійных навін.

– Алесь Іванавіч! Прабачце, заўтра патэлефаную раніцай, роўна ў дзевяць. Дагаворым...

Развітваемся, у слухаўцы пікае. Ага, думаю, значыцца, Васіль Уладзіміравіч ужо пачувае сябе лепш, калі на першым месцы ў яго тэленавіны. Неяк ён мне казаў у шпіталі лечкамісіі, калі яго адведваў, што на бальнічным ложку не да навін, лепш чытаць добрую кніжку, бо яна найлепшы лекар.

Уранку – званок. Чую яго мяккі, ціхі голас:

– Давайце, калі ёсць минутка, абмяркуем назву майго артыкула.

Чарговы раз прашу, каб Васіль Уладзіміравіч не называў мяне па імені і бацьку, а ён, быццам не пачуў, зноў называе, як і раней. У гэтым таксама выяўлялася яго сапраўдная інтэлігентнасць, высокая ўнутраная культура. Увогуле, я не чуў, каб ён у інстытуце каго-небудзь назваў на “ты”: ці з ліку сваіх былых падначаленых, ці маладых супрацоўнікаў, аспірантаў. “Тыканне” было чужое ягонай глыбока гуманістычнай сутнасці. Тактоўнае, паважлівае, далікатнае стаўленне да людзей – вось стыль паводзінаў гэтага прадстаўніка старой беларускай эліты.

Можа і памыляюся, але, як мне здаецца, пасля смерці жонкі Сімы Абрамаўны заняпаў ён духам. Выходзіў ён з гэтага стану нялёгка. І дапамагала ў гэтым яму паэзія. Сёй-той дзівіўся і не мог уцяміць, як гэта васьмідзесяцігадовы акадэмік піша вершы пра каханне. У адной з гутарак Васіль Уладзіміравіч прызнаўся, што ў згадках ён вяртаецца ў юнацтва, маладосць і зноў перажывае радасныя, шчаслівыя хвіліны спатканняў з ёю – яго музай і сяброўкай жыцця. З сэрца прасіліся на паперу прачулыя, ласкавыя, пяшчотныя словы – словы прызнання ў каханні і любові. Заўсёды тост Васіля Уладзіміравіча ў прысутнасці жанчын нашай лабараторыі быў за красу і каханне. Гэты эстэтычны імператыву ён узяў у сэрца ад Максіма Багдановіча, чыю паэзію адчуваў надзвычай тонка, бліскуча аналізаваў яго вершаваную паэтыку. В. Івашын чатырма паэтычнымі зборнікамі (“Слова”, “Покліч памяці”, “З надзеяй і верай”, “Прызванне”) сцвердзіў сябе як сардэчны лірык і творца філасофскага светаразумеання.

Не так даўно за бяседным сталом у жончыных сваякоў у мяне запыталіся, над чым я цяпер працую, што пішу. Я сказаў, што рыхтую ўспаміны пра акадэміка Івашына. А сястра і брат Скібенкі – Галіна і Ігар – адразу ледзь не ў адзін голас выгукнулі: “Яго жонка нас вучыла”. Вось як бывае, калі ты ўключаны ў пэўнае “гравітацыйнае поле”: думаеш пра канкрэтнага чалавека, згадваеш яго і ўсё, што з ім звязана. Гаварылі яны пра

Сіму Абрамаўну, якая выкладала рускую мову і літаратуру ў сярэдняй школе № 23, як пра настаўніка-філолага і педагога ад Бога, захапляліся, згадвалі яе таленавітыя, мудрыя ўрокі.

Апрача працы ў школе, жонка была незаменным памочнікам і дарадцам Васіля Уладзіміравіча. “Як мне яе не хапае!” – са скрухай і шкадабаю прызнаўся ён аднаго разу, калі трэба было вяртацца з працы ў пустую кватэру.

Васіль Уладзіміравіч у гутарках са мною прыгадваў сваяка пісьменніка Лукаша Калюгу, якому даверыў свае першыя вершы, а таксама Міхася Лынькова, Кандрата Крапіву, Пятра Глебку, Аркадзя Куляшова, Пімена Панчанку...

– Васіль Уладзіміравіч! Вам трэба напісаць кнігу ўспамінаў. Тое, што вы мне апавядаеце, мае несумненную каштоўнасць для гісторыі нашай літаратуры.

– Вершы не выходзяць з маёй галавы. Мне яны нават сняцца...

Аднойчы пад канец працоўнага дня да мяне ў інстытут адукацыі завітаў зямляк, былы падпалкоўнік Міхаіл Іосіфавіч Лагун, які актыўна супрацоўнічаў з беларускім друкам як пазаштатны аўтар. Следам у кабінет зайшоў акадэмік Івашын. Я пазнаёміў іх, і неяк міжволі паміж гэтымі яшчэ хвіліну таму незнаёмымі людзьмі пачалася ажыўленая гутарка. Падпалкоўнік Лагун распытваў Васіля Уладзіміравіча пра яго франтавыя дарогі, уважліва слухаў, хоць яго суразмоўца быў нешматслоўны. Гаварыў ён і пра адступленне з Віцебска, абарону Масквы, баі пад Варонежам, Курскам, на рацэ Днепр, доўгачаканую сустрэчу Перамогі. Міхаіл Іосіфавіч не хаваў свайго захаплення салдатам, які закончыў вайну ў званні старшыні і стаў акадэмікам чатырох акадэміяў. Падпалкоўнік сказаў тады Васілю Уладзіміравічу шмат добрых, цёплых слоў. Развіталіся яны як найлепшыя сябры. Пасля гэтай сустрэчы я пачаў з яшчэ большай чуласцю, далікатнасцю ставіцца да Васіля Уладзіміравіча, часцей яму тэлефанаваць. Я адчуў, кажучы словамі паэта, што “чалавеку патрэбна не слава, а людская ўвага і ласка. І сардэчнае шчырае слова...” Па словах дачкі Наталлі Васільеўны, ён вельмі цаніў такое стаўленне да сябе.

Мне здавалася, што гэтага чалавека нельга абразіць, пакрыўдзіць благім словам. Ён заўсёды ішоў да людзей з любоўю, вялікай павагай, піетэтам. Апошняя просьба Васіля Уладзіміравіча да мяне была аб тым, каб захаваць у школе іх з Лазаруком падручнік па беларускай літаратуры. Ён прапанаваў нават быць суаўтарам і дапрацаваць асобныя раздзелы. І я зрабіў спробу, але тое, што я пачуў ад адной асобы, – збянтэжыла, агаломшыла, я быў літаральна ў шоку. Агучваць той пасаж не буду, бо гэта абражае памяць выдатнага вучонага і чалавека. Меў я гутарку і з намеснікам

міністра адукацыі пра тое, што ў школьнай практыцы трэба захоўваць найлепшае, дапрацоўваць і ўдасканалваць падручнікі, якія засведчылі сваю навукова-педагагічную паўнаўдаснаванасць. Дальбог, Васіль Уладзіміравіч, не змог урагаваць я Ваш падручнік, ад мяне гэта ніяк не залежала...

Наверсе прынялі рашэнне – стварыць новы аўтарскі калектыў, у які ўвайшоў і я, грэшны. Але ў пэўны момант адумаўся, востра адчуў, што не маю права перад памяццю акадэмікаў Івашына і Лазарука ўдзельнічаць у напісанні новага падручніка. Мае “добразычліўцы” прасілі, заклікалі пайсці на гэта, маўляў, дзеля школы, аднак я лічу, што зрабіў правільны выбар. Хай іншыя пішуць, толькі не я, бо не маю на гэта маральных падстаў. Той мяне зразумее, хто ведае, што такое памяць чалавечая, што значыць “прайсці праз вернасць”, быць чыстым сэрцам і душой перад сваімі продкамі, дзецьмі, добрымі людзьмі і светам. Духоўная прысутнасць у маім лёсе Васіля Уладзіміравіча Івашына не дазваляе збочыць з жыццёвай дарогі, падтрымлівае, натхняе, дае веру і надзею на ўсё лепшае і чалавечае. Мне, здаецца, я чую яго ціхі незабыўны голас: “...Самім сабой заўсёды быць, / І ўсё аддаць, усё дазвання / Дабру – і праўды не забыць” [4, с. 78].

У паэтычнай душы Васіля Уладзіміравіча жыло надзвычай высакароднае жаданне захаваць адданасць “красе жыцця і святасці ідэй”, “з верай жыць”, “усяму роднаму маліцца”, “усіх... абнадзеіць святлом нягаснучых надзей”, ён цудоўна ведаў, як важна “душой плаціць... / За вернасць, дружбу, дабрыву, / За мудрасці, любові глыбіню, / За шчырасць сэрца, чысціню слязінкі” [3, с. 52, 55, 80, 89]. Гэтыя радкі раскрываюць унутраны свет Васіля Івашына – чалавека глыбокай этычна-эстэтычнай і гуманістычнай культуры.

Спіс літаратуры

1. **Актуальныя праблемы літаратурнай адукацыі на сучасным этапе рэформы школы** : зб. навук. арт. / Нац. ін-т адукацыі / склад. А. І. Бельскі, М. Ф. Печанко. – Мінск : НІА, 2003. – 215 с.
2. **Гніламёдаў, У. В.** Сучасная беларуская паэзія : творчая індывідуальнасць і літаратурны працэс / У. В. Гніламёдаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 304 с.
3. **Івашын, В.** З надзей і верай : вершы / В. Івашын. – Мінск : Харвест, 2003. – 143 с.
4. **Івашын, В.** Покліч памяці : вершы / В. Івашын. – Мінск : Харвест, 1998. – 143 с.
5. **Івашын, В.** Праблемы літаратурнага навучання і эстэтычнага выхавання : зб. артыкулаў / В. Івашын. – Мінск : НІА, 2003. – 76 с.
6. **Тавгень, О. И.** Педагогический энциклопедический словарь как средство ретрансляции научно-педагогических знаний / О. И. Тавгень, Г. И. Николаенко. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : academy.edu.by/conf_2008/tezisy/Tavgen_Nikolaenko.doc. – Дата доступа : 29.01.2010.
7. **Философские концепции науки** : особенности профессии учёного. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.nauka-filosofia.info/p77aa1.html. – Дата доступа : 29.03.2013.

ТЭКСТАЎТВАРАЛЬНАЯ І СЭНСАВА-СТЫЛІСТЫЧНАЯ РОЛЯ ПРЫМЕТНІКА

ЛІНГВАМЕТАДЫЧНЫ АСПЕКТ

У артыкуле разглядаецца роля прыметніка ў стварэнні тэкстаў розных стыляў, тыпаў маўлення і жанраў, раскрываюцца вобразна-выяўленчыя магчымасці гэтай частцы мовы. У заключнай частцы артыкула прыводзяцца прыклады дыдактычнага матэрыялу, з дапамогай якога на ўроках беларускай мовы можна знаёміць вучняў з тэкстаўтваральнай і сэнсава-стылістычнай роляй прыметніка ў тэксце.

Ключавыя словы: *адукцыйны працэс, маўленчыя зносіны, інфармацыйная функцыя, эстэтычная функцыя, падпарадкавальная функцыя, стылі маўлення, прыметнік, вобразна-выяўленчыя магчымасці, тэкстаўтваральная роля.*

The article deals with the role of adjectives in the creation of texts of different styles and types of speech genres. Figurative features of this part of speech are also disclosed. In the final part of the article we offer samples of didactic material, which are designed to help acquaint students with the text-forming and stylistic role of adjectives in the text at the lessons of the Belarusian language.

Адным з асноўных напрамкаў у навучанні беларускай мове ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі з'яўляецца арыентацыя на тэкст. Апра на тэкст пры вывучэнні лінгвістычнага матэрыялу (фанетыкі, лексікі, фразеалогіі, марфалогіі, сінтаксісу, арфаграфіі і пунктуацыі) стварае ўмовы для духоўна-маральнага выхавання, развіцця творчых здольнасцей вучняў. Для таго каб сапраўды ўзбагаціць моўны вопыт вучняў, аблегчыць ім рашэнне складаных маўленчых задач, якія ставіць перад намі жыццё, неабходна на ўроках мовы ў час вывучэння марфалогіі раскрываць багатыя функцыянальныя магчымасці частці мовы і іх форм, вучыць выкарыстоўваць іх з улікам мэт і задач маўленчых зносінаў.

Прынцып вывучэння адзінак мовы на тэкставай аснове, на думку Н. Іпалітавай, прадугледжвае разгляд іх уласцівасцей і функцыянальных магчымасцей у структуры тэксту, ва ўмовах натуральнага праяўлення іх значэнняў і тэкстаўтваральнай ролі, што дазваляе арганічна злучыць два напрамкі, якія звязаны з працэсам пазнання моўнай сістэмы ў працэсе навучання, – засваенне структурна-семантычных прымет моўных з'яў і фарміраванне маўленчых уменняў вучняў [1, с. 103].

Кожны тэкст характарызуецца сваёй марфалагічнай структурай, своеасаблівымі суадносінамі частці мовы. Кожная з іх уносіць свае адценні ў агульную карціну тэксту, валодае спецыфічнымі тэкстаўтваральнымі і сэнсава-стылістычнымі магчымасцямі.

У сістэме марфалагічных рэсурсаў адзінак мовы прыметнік займае асаблівае месца як катэгорыя, якая перадае паняцце якасці, прыметы і дапаўняе, канкрэтызуе назоўнік. Рознабаковыя вобразна-выяўленчыя магчымасці прыметнікаў рэалізуюцца ў эстэтычнай функцыі, якую выконвае гэтая частка мовы. З дапамогай прыметнікаў прадметы набываюць характарыстыку, ацэначнасць, мета-

фарычнасць, вобразнасць, экспрэсіўнасць і г. д.: святло месяца – *серабрыстае, люстранае, таямнічае, загадкавае, жоўтае*; снег – *сыпучы, шорсткі, як жвір* (І. Пташнікаў); май – *шматколерны, зялёны і блакітны, жоўты і аранжавы, сіні і пунсовы, паэтычны, радасны*; паветра – *свежае, духмянае, водарнае* (А. Курскоў). Акрамя таго, прыметнік выконвае і не менш важную функцыю – інфармацыйную, якая выкарыстоўваецца для звужэння аб'ёму паняцця, што перадаецца назоўнікам. Таму прыметнік ужываецца ва ўсіх стылях маўлення і з'яўляецца незаменным, калі ўзнікае неабходнасць у канкрэтызацыі значэння, што выражана прадметным словам (*стол – новы стол, пісьмовы стол, дубовы стол* і г. д.).

Тэкстаўтваральная роля прыметніка залежыць ад той пазіцыі, якую ён займае ў сказе – прэдыкатыўнай ці атрыбутыўнай [2; 3; 4]. У залежнасці ад гэтай пазіцыі прыметнік па-рознаму ўдзельнічае ў стварэнні тэкстаў:

Любімая Радзіма! Вельмі шануюная мая Беларусь! Маці наша родная – усіх нас разам і кожнага паасобку! Твае палі – самыя хлебныя, твае лугі – самыя духмяныя, твае аблогі – самыя высокія, твае вятры – самыя ласкавыя, твае крыніцы – самыя чыстыя, твае лясы – самыя прыгожыя, твае людзі – самыя добрыя, а твая зямелька – як лекі нам: прыкладзі да раны – адразу ўсё ажывае... (Я. Сіпакоў).

У прыведзеным тэксце прыметнікі знаходзяцца пераважна ў прэдыкатыўнай пазіцыі да назоўніка і разам з ім удзельнічаюць “у кампазіцыйна-сінтаксічнай арганізацыі тэксту” [3, с. 89 – 90], бо “прэдыкатыўная пазіцыя – гэта рухавік апісання” [4, с. 127]. Звяртае ўвагу і выкарыстанне найвышэйшай ступені параўнання прыметніка, якая ўказвае на найбольшую ступень праяўлення якасці пэўнага прадмета.

Прыметнікі ў атрыбутыўнай пазіцыі ужываюцца разам з назоўнікамі і падпарадкоўваюцца

ім па форме, называюць самыя розныя прыметы прадметаў і з’яў, даючы ім ацэнку, характарыстыку:

*Родны край! Ты заўсёды ў маім сэрцы. Я люблю твае **палывыя** прасторы, твае гарады і вёскі ў зеляніне садоў. Кавалкамі **чыстага** неба сінеюць азёры, **грознымі** вартавымі стаяць **вячыстыя** дубы. Мне знаёмы **звілістыя** сцяжынкы ў тваіх лясах. **Журавінавая** квецень вабіць мае вочы. Я ўдыхаю пах рамонку і чабору* (Паводле Т. Хадкевіча).

Ужыванне прыметніка ў тэксце ў многім залежыць ад частотнасці ўжывання назоўніка. “Пры іменным тыпе маўлення, як правіла, у тэксце пераважаюць не толькі назоўнікі, але і прыметнікі” [5, с. 240]. Пры гэтым у навуковым і афіцыйным стылях перавага аддаецца адносным прыметнікам, а ў мастацкім стылі – якасным прыметнікам. Як адзначае І. Голуб, “зварот да адносных прыметнікаў у заканадаўчых дакументах абумоўлены неабходнасцю частага выражэння ў іх адносін паміж асобамі і дзяржавай, асобамі і прадметам” [5, с. 240]:

*У аднаведнасці з Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь **дзяржаўнымі** мовамі Рэспублікі Беларусь з’яўляюцца **беларуская і руская** мовы.*

*Рэспубліка Беларусь забяспечвае ўсебаковае развіццё і функцыянаванне **беларускай і рускай** моў ва ўсіх сферах **грамадскага** жыцця.*

*Рэспубліка Беларусь праяўляе **дзяржаўны** клопат аб свабодным развіццё і ўжыванні ўсіх **нацыянальных** моў, якімі карыстаецца насельніцтва рэспублікі.*

***Дзяржаўныя** органы і іншыя арганізацыі ў аднаведнасці з заканадаўствам Рэспублікі Беларусь ствараюць грамадзянам неабходныя ўмовы для вывучэння **беларускай і рускай** моў і дасканалыя валодання імі (З Закона Рэспублікі Беларусь “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь”).*

У навуковым стылі ўжыванне прыметнікаў вызначаецца шэрагам асаблівасцей, што абумоўлена асноўнымі характарыстыкамі гэтага стылю – дакладнасцю, доказнасцю, лагічнасцю, сцісласцю, адсутнасцю экспрэсіўнасці і эмацыянальнасці, паколькі мэта навуковых тэкстаў – паведаміць дакладныя звесткі і факты, якія маюць тэарэтычнае значэнне, растлумачыць іх. Таму прыметнікі ў навуковых тэкстах вызначаюцца інфарматыўнасцю і “выступаюць як сродак пераважна класіфікацыйны” [4, с. 129]:

Батанічныя** сады – **навукова-даследчыя, навучальна-дапаможныя і культурна-асветныя** ўстановы, у якіх збіраюцца калекцыі, вядзецца пошук новых і **карысных** раслін для ўвядзення ў культуру, культывуюцца і вывучаюцца расліны **мясцовай і іншаземнай** флоры, прапагандуюцца **батанічныя** веды. Адным з першых на Беларусі быў закладзены ў XVIII стагоддзі **батанічны

*сад у Гродне, пазней **вядомы батанічны** сад у Вялікіх Лётцах і Віцебску. Найбольш **вядомы** ў рэспубліцы **Цэнтральны** батанічны сад Акадэміі навук Беларусі. Калекцыя **жывых** раслін размяшчаецца ў аранжарэях (Паводле энцыклапедычнага даведніка “Беларусь”).*

У прыведзеным тэксце звяртае на сябе ўвагу паўтор словазлучэння тыпу прыметнік + назоўнік (**батанічны сад**), што цалкам заканамерна для навуковых тэкстаў. Выкарыстоўваюцца складаныя прыметнікі: *навукова-даследчыя, навучальна-дапаможныя і культурна-асветныя*, якія адлюстроўваюць навуковую класіфікацыю ўстановы. Акрамя таго, у тэксце зафіксаваны і іншыя класіфікацыйныя прыметнікі *мясцовай і іншаземнай флоры, карысных раслін, батанічныя веды*, якія не маюць экспрэсіўнага ці ацэначнага значэння, што таксама з’яўляецца асаблівасцю тэкстаў гэтага стылю.

Аднак патэнцыяльныя вобразна-выяўленчыя магчымасці прыметніка найбольш рэалізуюцца ў мастацкім і публіцыстычным маўленні, што дае магчымасць шырокага выкарыстання матэрыялу для назіранняў у працэсе работы з тэкстамі названых стыляў.

Назіранні над моўнымі фактамі паказваюць, што ў публіцыстычным стылі прыметнікі ўжываюцца значна часцей, чым у мастацкім. Гэта абумоўлена тым, што публіцыстычны стыль прадугледжвае ацэнку прадметаў, з’яў, падзей, якія апісваюцца. Прыметнікі нясуць экспрэсіўную нагрукку ў складзе ацэначнай лексікі і выступаюць паказчыкамі найбольшай ступені якасці, што перадаецца назоўнікамі, да якіх адносяцца гэтыя прыметнікі:

*Магілёў – **утульны** зялёны горад. Жыхарам і гасцям горада прапануецца адпачыць у лясным **прыгожым** масіве Пячэрскага леспарку, размешчанага ўздоўж берагоў ракі Дубровенкі. Тут знаходзіцца **добраўпарадкаваны** пляж, станцыя лодак і катамаранаў. Да паслуг адпачываючых спартыўны комплекс “Космас-корт”, а ў зімовы час працуе лыжная база. Самы **шматлюдны і добраўпарадкаваны** гарадскі пляж знаходзіцца ў Задняпроўі на Святым возеры. На беразе возера працуе станцыя пракату лодак і рэстаран. У цэнтры горада, у пойме ракі Дубровенкі, знаходзіцца зона адпачынку. Бераг ракі аранжарэі ў **ажурныя** агароджы і брукаваныя дарожкі для прагулак, свае паслугі прапануюць лодачныя станцыя і летнія кафэ. Пешаходная вуліца Ленінская са **шматлікімі** барамі, кафэ і рэстаранамі цікава сваёй **гістарычнай** архітэктурай. Большасць яе будынкаў узведзена ў XVII – XIX стагоддзях. У горадзе **шмат** фантанаў, **добраўпарадкаваных** пляцовак для адпачынку дзяцей і дарослых (Паводле М. Барысенкі).*

Акрамя адзначанай ацэначнай лексікі, у тэксце назіраецца шырокае выкарыстанне адносных прыметнікаў, якія выконваюць перш за ўсё інфармацыйную функцыю: *лясны масіў, спартыўны комплекс, зімовы час, лыжная база, гарадскі пляж, брукаваныя дарожкі, лодачная станцыя, летнія кафэ, пешаходная вуліца*. Ужыванне прыметнікаў прадрыкавана неабходнасцю ў дэталю намаляваць вобраз сучаснага Магілёва. Пры гэтым адносныя прыметнікі надаюць тэксту дакладнасць і аб'ектыўнасць, а з дапамогай якасных прыметнікаў дасягаецца асабліва выразнасць, яны дапамагаюць больш поўна раскрыць уласцівасці пэўнага прадмета, ахарактарызаваць яго з розных бакоў, надаць апісанню вобразнасць, эмацыянальнасць, перадаць ацэнку і адносіны пісьменніка да таго, што ён апісвае.

Найбольш выразна вобразна-выяўленчая функцыя прыметнікаў раскрываецца ў мастацкіх тэкстах. Якасныя прыметнікі “валодаюць самымі яркімі экспрэсіўнымі ўласцівасцямі, паколькі ў семантыцы прыметнікаў гэтага разраду заключаны розныя ацэначныя значэнні” [5, с. 244]. Невыпадкова пісьменнікі надаюць важнае значэнне дакладнаму ўжыванню прыметнікаў-азначэнняў. Прыметнікі ў апісальных кантэкстах – крыніца маўленчай экспрэсіі, вобразнасці, з іх дапамогай ствараецца разнастайная і багатая палітра фарбаў.

Восень

Адышло, адкрасавала лета. І неяк нячутна, спацішка падкралася восень. Спачатку не прыкметна, але з кожным днём усё спарней і гусцей кладуцца яе фарбы-вясёлкі. Шалясіць жоўта-залацістым лісцем бяроз вецер, трапечуцца, бы дрыжаць ад страху, агніста-чырвоныя макаўкі асін, зацвілі сінія, як лён, верасы. Зардзеліся ярка-чырвоныя гронкі арабіны, пунсавеюць, гнуцца долу галінкі спелай каліны.

Сцелюцца, ападаюць на зямлю аранжавыя, жоўтыя, чырвоныя, белыя пялёсткі апошніх асенніх кветак: астраў і вяргінь. У празрыстым наветры плывуць, падсвечаныя блікамі сонца, серабрыстыя павуцінкі. Над рэчкаю і лагчынамі высцілаюцца, паўзуць сівыя табункі туману (Паводле Я. Галубовіча).

У прыведзеным тэксце прыметнікі даюць якасную характарыстыку прадмету, указваюць на яго ўстойлівыя прыметы, робяць тэкст вобразным, маляўнічым, даючы чытачу магчымасць убачыць прыроду ва ўсёй шматграннасці фарбаў. Ужыванне якасных прыметнікаў у пераносным значэнні ўзмацняе іх вобразнасць.

Адносныя прыметнікі, як ужо адзначалася, перш за ўсё выконваюць інфармацыйную функцыю, але менавіта гэтыя прыметнікі “валодаюць найбольшымі магчымасцямі для стварэння пе-

раносна-метафарычных значэнняў, бо ў адносных прыметніках закладзена адценне якасці, якое ў пэўным кантэксце заўсёды можа праявіцца, надаючы ім выяўленчасць” [5, с. 244]: *залаты гадзіннік – залаты характар, каменная вежа – каменны твар, жалезныя вароты – жалезная дысцыпліна, востры цвік – вострае слова*. Пераход адносных прыметнікаў у якасныя дае магчымасць папоўніць стылістычныя рэсурсы мовы. Менавіта “адносныя прыметнікі ствараюць невычарпальныя магчымасці гэтай часціны мовы” [5, с. 245]. Яны лёгка ўтвараюцца амаль што ад кожнага назоўніка і іх састаў пастаянна папаўняецца.

Значнае месца ў сучаснай беларускай мове займаюць прыналежныя прыметнікі. Яны не маюць адцення якасці, бо абазначаюць прыналежнасць прадмета асобе або жывой істоце. Аб гэтым гаворыць “і граматычная іх выключнасць: адсутнасць ступеней параўнання, форм, якія азначаюць ступені якасці, суб'ектыўную ацэнку; ад гэтых прыметнікаў не ўтвараюцца прыслоўі... У колькасці адносінах іх група невялікая (каля 200 слоў) і амаль што не папаўняецца” [5, с. 245]:

*Зямлю беларускую
Са сцежкаю вузкую,
З чырвонай рабінаю
Заву я любімаю.
З матулінай ласкаю,
З бабулінай казкаю
На свеце такая адна...
І моваю матчынай,
Як шчодраю спадчынай,
З маленства сагрэла мой лёс...*

С. Басуматрава.

Прыналежныя прыметнікі, якія абазначаюць не індывідуальную прыналежнасць, а групавую, набываюць значэнне і форму адносных прыметнікаў: *птушыныя песні, пчаліны гул, камарыны піск, дзявочыя слёзы, курыныя яйкі*. Некаторыя з гэтых прыметнікаў могуць ужывацца ў значэнні якасных: *птушыныя мазгі, курыны розум, дзявочая памяць, звярыны страх, лісіная хітрасць*. У такім выпадку яны набываюць выразную эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку і могуць выкарыстоўвацца ў гутарковым, мастацкім ці публіцыстычным стылях, але не навуковым ці афіцыйным.

Эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку прыметнікам надаюць і павелічальна-ўзмацняльныя суфіксы *-ізн-, -эзн-, -энн-, -ізарн-* (*вялізны, таўшчэзны, страшэнны, велізарны*) і памяншальна-ласкальныя суфіксы *-еньк-* (*-эньк*), *-аньк-, -юсеньк-, -юсенецк-, -ютк-* (*светленькі, добранькі, малюсенькі, бялюткі*), “што, з аднаго боку, з'яўляецца прыметай тэксту мастацкай літаратуры, а з другога – нязмушана, у ходзе апаведу, апісання

прадмета, з’явы, асобы выразіць адносіны аўтара да іх, даць ім ацэнку” [4, с. 129], напрыклад: *Мы спыніліся ў цудоўнай залатой дуброве. Сярод магутных дубоў, вялізных векавых асілкаў з густымі кронамі, зрэдку сустракаюцца клёны, ясені, сосны, бярозы* (Паводле В. Вольскага); *Маленькія, кволя [ручайкі], ледзь заметныя ўпачатку, струменяцца яны па твары зямлі тоненькімі пакручастымі рысачкамі, набываюць сілу з кожным крокам руху наперад* (Паводле Я. Коласа).

Ужыванне кароткай формы прыметнікаў не характэрна для беларускай літаратурнай мовы, выключэнне складаюць прыналежаўшыя прыметнікі ў назоўным і вінавальным склонах пры неадушаўлёных назоўніках тыпу *Кацін шыйтак, бацькава паліто*. У паэтычных творах ужываюцца кароткая і сцягнутая формы адносных і якасных прыметнікаў, якія выступаюць у ролі выказнікаў:

*У хаце ёсць пакойчык чысты,
А вокны светлы і панадны;
І броўны ў сценах вельмі ладны:
Шырокі, роўны, без прыточак,
І жоўценькі, як той жаўточак.
Хлявец, гуменца – усё там нова,
І ўсё дакладная будова!*

Я. Колас.

Часцей за ўсё поўныя прыметнікі абазначаюць пастаянныя ўласцівасці, а кароткія – часовыя: *ён рады* (пастаянная прымета), *ён рад* (часовая прымета – рад цяпер, у гэты момант). “Акрамя таго, кароткія прыметнікі ў параўнанні з поўнымі маюць больш кніжны характар. Таму яны выражаюць якасць прыметы ярчэй, больш катэгарычна” [6, с. 165].

Цікаваць для аналізу ўяўляюць словы, якія могуць ужывацца і як прыметнікі, і як назоўнікі. Ужыванне прыметнікаў у значэнні назоўнікаў дадае да іх лексічнага нападнення прадметнасць і вобразнасць: *Адважных радзіма навекі праславіць* (М. Машара); *Усё, і добрае і дрэннае, мае свае межы* (А. Кудравец); *Вялікае пачынаецца з маленькага* (Т. Хадкевіч).

У метадычных дапаможніках апісаны розныя віды практыкаванняў і заданняў для вучняў, з дапамогаю якіх яны маюць магчымасць назіраць за асаблівасцю функцыянавання граматычных катэгорый у маўленні, могуць асэнсаваць наяўнасць у іх розных значэнняў, задумацца над тым, якім разнастайным і цікавым бывае жыццё слова ў тэксце, ва ўмовах канкрэтнай маўленчай сітуацыі. Да такіх практыкаванняў настаўнікі звяртаюцца эпізадычна, пры наяўнасці часу. Арганічна гэта не ўваходзіць у сістэму работы па граматыцы ў цэлым. Акрамя таго, агульны падыход да апісання і вывучэння граматычных паняццяў ва ўстановах агуль-

най сярэдняй адукацыі “не арыентуе настаўніка на засваенне лінгвістычнага матэрыялу ў такім кірунку, у такім аспекце. У выніку эпізадычная работа па стылістыцы, граматычнай стылістыцы, па культуры маўлення не прыносіць жадаемых вынікаў, паколькі адзінкі мовы вывучаюцца па-за тым асяроддзем, па-за тымі ўмовамі, якія з’яўляюцца сапраўднымі для функцыянавання” [1, с. 98].

Прыкладзём прыклады дыдактычнага матэрыялу, які дапаможа настаўніку праводзіць сістэмную і мэтанакіраваную работу па вывучэнні тэкстаўтваральнай і сэнсава-стылістычнай ролі прыметніка ў тэксце.

1. Выразна прачытайце тэкст. Які настрой ён перадае? Якія пачуцці ў вас з’яўляюцца пры яго чытанні? Якія карціны ўзнікаюць ва ўяўленні?

На лясную палянку Белавежскай пушчы падбіраецца зубр. Ён увесь аброс густой кучаравай шэрсцю каштанавага колеру. Здзіўляе сваёй веліччу і магутнасцю яго вялікая галава з чорнай барадой і шырокія мускулістыя грудзі. Высокі карак гарбом узвышаецца над спінай. Шыя, плечы, грудзі, спіна пакрыты цёмнай калматай грывай. Яна звісае над тоўстымі кароткімі нагамі. Хвост, як у быка, але кароткі і тоўсты (Паводле В. Вольскага).

Уявіце сябе мастаком, ваша задача – з дапамогаю фарбаў перадаць выгляд зубра, які апісаны словамі. Што вы адлюструеце на сваім малюнку? Якія фарбы будзеце выкарыстоўваць? Чаму? Што дапамагло вам падабраць колеравую гаму?

Вызначце тэму і асноўную думку тэксту. Дайце яму назву.

Знайдзіце ў тэксце ключавыя словы. Якой часцінаю мовы яны выражаюцца? Вызначце мастацкую функцыю гэтых слоў.

Выпішыце з тэксту прыметнікі, якія апісваюць зубра. Растлумачце іх значэнне. З якой мэтай іх выкарыстоўвае пісьменнік?

Патлумачце арфаграмы і знакі прыпынку. Запішыце тэкст пад дыктоўку.

2. Выразна прачытайце тэксты. Паспрабуйце вызначыць па апісанні партрэтаў, пра якіх літаратурных герояў ідзе размова.

I. Ён быў высокі ростам, яму ўжо магло быць чатырнаццаць... Адзеты ён быў не тое што лепш за тых дзяўчат, з якімі бесперапынна зачэпляўся, але на ім усё ляжала нейк гладчэй, спрытней, дасціпней. Ён быў у высокіх боціках з блішчастымі мяккімі халяўкамі, на паліто каўнерык з нейкага шэранькага звярка... У яго была такая натура, што ён прывык лічыць сябе лепшым і разумнейшым за ўсіх на свеце (Паводле К. Чорнага).

II. ...Бойкая і рухавая дзяўчынка, белатварая, з густымі валасамі, якія роўна ляжалі на

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Да Дня Перамогі

НАШ ДОЎГ – НАША ПАМЯЦЬ СЦЭНАРЫЙ КЛАСНАЙ ГАДЗІНЫ (VI – VIII КЛАСЫ)

Мэта і задачы: садзейнічаць абуджэнню цікавасці да гістарычных падзей Бацькаўшчыны, выхаванню патрыятычных пачуццяў, павагу да ветэранаў Вялікай Айчыннай вайны, працягваць фарміраваць уменні працы з матэрыялам, удасканалваць навыкі выразнага чытання.

Форма правядзення: вусны часопіс (клас падзелены на групы: паэты, гісторыкі, журналісты).

Падрыхтоўчая работа: за два тыдні да мерапрыемства раздаецца матэрыял па тэме класнай гадзіны, вучні пішуць сачыненні, ствараюць малюнкi, прысвечаныя Вялікай Айчыннай вайне, падбіраюць ілюстрацыйны матэрыял (фотаздымкі, слайды на ваенную тэматыку), знаёмяцца з творамі зборніка апавяданняў “Ніколі не забудзем”. Настаўнік выбірае работы для зачытвання.

Умовы і правілы класнай гадзіны: мерапрыемства разлічана на навучэнцаў VI – VIII класаў, клас падзелены на групы паэтаў, гісторыкаў, журналістаў. Паэты вучаць на памяць вершы пра вайну, гісторыкі падбіраюць гістарычны матэрыял па тэме, журналісты шукаюць у тлумачальным слоўніку значэнні слоў *вайна, памяць, ветэран*.

Эпіграф:

Я вас прашу, не зведаў хто вайны,
Прашу вас, мае дочки і сыны,
Узяць хоць долю памяці маёй,
Каб потым ёй не зарасці травой.

А. Вярцінскі.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

- *Уступнае слова настаўніка.*

- *Зварот да эпіграфа.*

Настаўнік. Раствлумачце сэнс паэтычных радкоў Анатоля Вярцінскага.

Адказы вучняў.

Складзіце асацыятыўны ланцужок да слова *вайна*.

Адказы вучняў.

Набліжаецца вялікі дзень – Дзень Перамогі. Даўно адгрэмелі апошнія залпы Вялікай Айчыннай вайны. Загаіліся цяжкія раны: на месцы руін і папялішчаў выраслі новыя гарады і сёлы,

зараслі акопы і траншэі. Але боль трагедыі застаўся.

- **Паэты.**

Навекі слава тым,
што ў полі ратным
загінулі за родныя палі,
за наш народ,
за лёс народаў братніх,
за дзень наступны усёе зямлі.

П. Панчанка.

- **Журналісты.**

Мы кажам *вайна, памяць, ветэраны*... А што значаць гэтыя словы, якое іх лексічнае значэнне?

Вайна – гэта адкрытая ўзброеная барацьба паміж дзяржавамі, народамі, плямёнамі... У апошній вайне загінуў кожны чацвёрты беларус.

Памяць – 1. Здольнасць захоўваць і аднаўляць у свядомасці ранейшыя ўражанні, вопыт, а таксама сам запас уражанняў, якія захоўваюцца ў свядомасці. *Добрая памяць*. 2. Успамін пра каго-, што-н. *Захоўваць памяць пра якую-небудзь падзею*. 3. Тое, што звязана з памерлым (успаміны пра яго, пачуцці да яго і пад.). *Прысвяціць манаграфію памяці свайго настаўніка*.

Ветэран – 1. Стары вопытны воін. *Ветэраны вайны*. 2. Стары заслужаны работнік, дзеяч у якой-небудзь галіне. *Ветэран навукі*.

Вайна для нас сёння – не толькі боль мінулага, але і горкая памяць. Перажытае народам – гэта наш духоўны набытак, скарб нашых сэрцаў.

- **Паэты.**

Ах, жорсткі лёс!
Чаму так недарэчна
ты вырашыў з жыццём
іх разлучыць?
Ідуць гады... А памяць
жыве вечно. Недаспяваная
песня ў сэрцы гучыць.

• **Гучыць запіс песні “Два полі”** (сл. А. Вярцінскага, муз. Э. Ханка).

- **Гісторыкі.**

Паслухаем “Хроніку ваенных падзей” (на экране дэманструюцца слайды).

Хроніка ваенных падзей

1941 – 1945 гг. – Вялікая Айчынная вайна.

1941 г. – абарона Брэсцкай крэпасці. Абарона Масквы.

1942 г. – Сталінградская бітва.

1943 г. – бітва на Курскай дузе.

1944 г. – вызваленне Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў.

1945 г. – бітва за Берлін.

9 мая 1945 г. – Дзень Перамогі над фашысцкай Германіяй.

Вайна... Чаму? Дзеля чаго? Навошта? Войны... Яны з'явіліся на зямлі разам з чалавекам, шмат тысячагоддзяў таму. І цяпер зямля час ад часу агаляе раны. Памяць – гэта сумленне ў адносінах да мінулага. Чалавеку трэба ведаць сваю гісторыю не толькі розумам, але і сэрцам. Нездарма гаварылі мудрацы: “Той, хто не памятае свайго мінулага, будзе вымушаны перажыць яго зноў”. Пры словы *вайна* мы перш за ўсё згадваем воінаў, іх мужнасць, гераізм.

Ёсць яшчэ адна катэгорыя людзей, якія непасрэдна дакрануліся да суровых ваенных выпрабаванняў. Гэта дзеці і падлеткі.

• Паэты.

Ім не спявалі маткі калыханкі,
Яны не чулі казак ад дзядоў,
Палохаў іх ахрыплы голас танка,
Трывожыў іх журботны энк удоў.
Яны не плакалі бяссоннымі начамі,
Калі ад бомбаў неслі іх у склеп.
І словы першыя, якім іх навучалі,
Былі пра немцаў, пра вайну і хлеб.

П. Панчанка.

• Гісторыкі.

Першымі сустрэлі дзень 22 чэрвеня 1941 г. абаронцы Брэсцкай крэпасці і іх дзеці. Іх імёны: Сцяпан Аксёнаў, Пеця Кацельнікаў, Валодзя Казьмін, Пеця Васільеў, Валя Зенкіна, Нюра Кіжаватава, Пеця Клыпа, Улас Данцоў, Валодзя Ізмайлаў, Коля Новікаў. Ім было па 13, 14, 15 гадоў. Вельмі дарагой цаной дасталіся нам мір і шчасце, свабода і незалежнасць.

З фашыстамі змагаліся юныя партызаны і падпольшчыкі. У партызанскіх атрадах Беларусі іх было 25 000 дзяўчат і юнакоў, якія не дасягнулі прызыўнога ўзросту. Рызыкуючы жыццём, яны былі сувязнымі, разведчыкамі, здабывалі для партызан ежу, зброю, адзенне, абутак.

• Паэты.

Успомнім іх паіменна,
успомнім іх, вечно жывых.
Гэта трэба не мёртвым,
гэта трэба жывым.

• Гісторыкі.

Іх імёны: Марат Гурло, Юра Жданко, Марат Казей, Саша Ульянаў, Алег Сямёнаў, Антон Азаркевіч.

Дзеці вайны... Няма ў свеце такіх лекаў, каб загаіць усе іх раны. Бо яны не толькі на целе; іх раны на сэрцы і ў душы, глыбокія і пякучыя, як не залечвай, – заўсёды крываваць.

На фоне мелодый песні “Жураўлі” настаўнік чытае вытрымкі з сачыненняў.

1. Вайна – толькі ад аднаго гэтага жудаснага слова становіцца не па сабе.

Усім вядома, што вайна – гэта заўсёды боль, несправядлівасць і жорсткасць. Яна не шкадуе нікога. Тысячы, мільёны людзей гінуць на вайне.

Гэта адно з самых цяжкіх выпрабаванняў, якое толькі можа выпасці на лёс чалавека.

Мы жывём у мірны час і ўсё роўна адчуваем на сэрцы страх, калі гаворым пра вайну, а як жа адчувалі сябе тыя, хто жыў у час вайны, хто ваяваў?

Колькі людзей марылі аб добрай будучыні! Колькі парушаных лёсаў, забітых людзей – і ўсё гэта вайна – несправядлівая, жорсткая, жудасная.

Можна толькі ўяўляць, як было страшна, як хацелася жыць людзям у той час.

Мы не павінны, мы проста не маем права забываць тых мужных людзей, што змагаліся дзеля нас, за нашу незалежнасць.

Дзякуючы ім сёння мы жывём на мірнай зямлі.

2. Жудасная і страшэнная вайна прыйшла на беларускія землі ў саракавыя гады. Яна прынесла шмат гора і пакут. Колькі людзей загінула! Беларусь страціла кожнага чацвёртага жыхара. Людзі аддавалі жыццё, каб уратаваць гісторыю і незалежнасць Радзімы.

Мы ведаем, якіх мужных і адважных герояў нарадзіла наша сінявокая Беларусь.

Дык давайце ж будзем жыць так, каб малым хлопцам і дзяўчатам не даводзілася паміраць, каб выратаваць сваю Бацькаўшчыну, каб не чулася плачу дзяцей і жанчын і кроў не лілася на зямлі нашай Радзімы.

Кожны з нас павінен зразумець гэта і зрабіць усё, каб вайна больш ніколі не паўтарылася.

• Гісторыкі.

Спалена больш за 9000 вёсак, 628 з якіх было знішчана разам з людзьмі.

Вайна, быццам агонь, які знішчае ўсё, што ў яго трапляе.

• Паэты.

Страціла Радзіма мая
Столькі сыноў,
Колькі ў лесе дубкоў,
Столькі дачок,
Колькі ў лузе кветак.
Праліла столькі слёз,
Колькі ў полі рос...
Пакланіцеся гэтай
Зямлі на развітанне.

А. Грачанікаў.

• **Вучні дзеляцца ўражаннямі на прачытанай кнізе “Ніколі не забудзем”.**

- **Заслухоўваюцца тры вусныя водгукі вучняў.**
- **Журналісты.**

Мы заўсёды павінны помніць і пра тых пісьменнікаў, што ваявалі і пісалі пра вайну: Іван Мележ, Іван Шамякін, Іван Навуменка, Барыс Сачанка, Янка Брыль, Алесь Адамовіч, Васіль Быкаў, Пімен Панчанка, Анатоль Вярцінскі, Ніна Тарас, Анатоль Грачанікаў, Уладзімір Караткевіч, Яўген Крупенька, Еўдакія Лось, Пятрусь Макаль, Яраслаў Пархута і многія іншыя.

Пісьменнікі заклікалі нас да чалавечнасці, міласэрнасці, добразычлівасці, захавання цяпла душы, бо кожны разумее, што страта гэтых якасцей страшнейшая за любую вайну.

- **Паэты.**

Лічым, чацвёрты кожны...
А можа, кожны трэці?
Голадам падкошаныя,
паміралі дзеці.
Яшчэ мы не ўлічылі тых,
што лячылі раны,
раны не залячылі –
рана паміралі.

А. Вярцінскі.

- **Гісторыкі.**

“Баграціён” – кодавая назва наступальнай аперацыі Чырвонай Арміі, у выніку якой уся тэрыторыя Беларусі была вызвалена з-пад нямецкай акупацыі. Лічыцца адной з найбуйнейшых аперацый у сусветнай гісторыі. Гераічныя старонкі ў гісторыю Вялікай Айчыннай вайны ўпісалі беларусы Л. Даватар, Ф. Смалячкоў, А. Гаравец, З. Тусналобава, П. Купрыянаў і іншыя, хто аддаў сваё жыццё ў барацьбе на палях Расіі пад Масквой, Сталінградам, Курскам.

- **Паэты.**

Слоў няма, каб цяпер гаварыць, –
яны анямелі,
Слёз няма, каб наўзрыд праліць, –
яны скамянелі.

На руінах стаю адна ў суровым маўчанні,
А навокал – вайна, вайна...

Н. Тарас.

- **Журналісты.**

Ніколі не згасне памяць пра тых, хто аддаў свае жыцці, каб мы маглі сёння збіраць кветкі, любаваліся прасторами роднага краю, вывучаць яго багацці...

- **Гучыць запіс песні “Жураўлі”.**

На дошку вывешваюцца заклікі.

1. “Людзі, беражыце жыццё і мір на зямлі!”
2. “Мы – за блакітнае і сонечнае неба над галавой!”
3. “Мы – супраць вайны!”

- **Заклучнае слова настаўніка.**

Памяць... Яна ўжо шмат гадоў гарыць, палае ў сэрцах мільёнаў людзей незагойным болям.

Няхай яна гарыць і ў нашай душы. На зямлі павінна перамагчы жыццё. Жыццё – гэта аснова, а таму давайце будзем жыць так, каб вайна больш ніколі не паўтарылася. Як пісала адна з вучаніц у вершы “Мірнае неба”:

Вайна – гэта боль,
вайна – гэта жаль.
Мірнага неба, Божа,
нам дай!
Усмешкі на тварах
будуць няхай!
Сонца хай свеціць,
быццам бы май.
Мірнага неба, Божа,
нам дай!

- **Зварот да эпіграфа, вучні тлумачаць значэнне выразу “Наш доўг – наша памяць”.**

Запальваецца свечка, хвілінай маўчання ўшаноўваецца памяць загінулых.

Алена ШЫРВЕЛЬ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 24 г. Мінска.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

НАСТУПСТВЫ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ ДЛЯ БЕЛАРУСІ

Перамога над ворагам у Вялікай Айчыннай вайне была дасягнута коштам вялікіх ахвяр і незаменных страт беларускага народа. На захопленай тэрыторыі нацысты парушылі ўсе міжнародныя прававыя нормы. Злачынствы акупантаў па сваёй масавасці і страшнай жорсткасці не ведалі сабе роўных у найноўшай гісторыі Беларусі. Матэрыяльныя страты, нанесеныя Беларусі акупацыяй, склалі 75 млрд рублёў (у цэнах 1941 г.), што ў 35 разоў перавышала бюджэт рэспублікі 1940 г. На беларускай зямлі нямецкія захопнікі спалілі, разбурылі і разрабавалі

209 з 270 гарадоў і раённых цэнтраў (на 80 – 90% былі разбураны Мінск, Гомель, Віцебск), 9200 вёсак. Агульныя страты прамысловасці склалі 6225 млн рублёў (у цэнах 1941 г.). Эканоміка рэспублікі па прамысловых і энергетычных магутнасцях была адкінута на ўзровень 1913 г. Акупанты спалілі і разбурылі 100 465 прамысловых вытворчых будынкаў. Было знішчана або вывезена ў Германію 10 338 прамысловых прадпрыемстваў, уключаючы ўсе буйныя электрастанцыі (85% іх даваеннай колькасці).

Паводле <http://archives.gov.by>.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Новыя выданні

КНИГА, ШТО ВЯРТАЕ НАС ДА САМІХ СЯБЕ

Маляваныя сны Паўла Марціновіча / уклад. А. Статкевіч-Чабаганаў; аўт. тэкстаў В. Каткавец, А. Статкевіч-Чабаганаў, І. Смірнова, С. Выскварка. – Мінск : Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”, 2012. – 96 с. – Тыраж 280 экз.

Выданне альбома “Маляваныя сны Паўла Марціновіча”, прысвечанае творчасці самадзейнага мастака з вёскі Засмужжа Любанскага раёна і падрыхтаванае Мінскім абласным цэнтрам народнай творчасці сумесна з рэдакцыяй часопіса “Роднае слова”, – падзея нечаканая, даволі прыемная і, на наш погляд, вельмі значная. Найперш таму, што падобныя ілюстраваныя выданні, якія апавядаюць пра самадзейных мастакоў з глыбінкі і іх творы, усё яшчэ даволі рэдкія.

Менавіта таму прэзентаванае выданне прац Паўла Марціновіча заслугоўвае самай сур’ёзнай чытацкай і глядацкай увагі. Гэта адначасова і адкрыццё новага імя мастака, і даволі ўдалая, на наш погляд, спроба ўключыць яго шматлікія і разнастайныя працы: маляваныя дываны, карціны, макаткі з выявай букета ў вазе – у больш шырокі сацыяльны кантэкст, пазнаёміць з імі, увесці ў кола твораў аналагічнага характару.

Найважнейшым з’яўляецца тое, што новае выданне – калектыўны праект, плод сумесных намаганняў вельмі многіх і розных людзей. З аднаго боку, гэта мастацтвазнаўцы, краязнаўцы, рэдактары, мастакі, работнікі адукацыі і культуры, прадстаўнікі мясцовых органаў кіравання. Усе, хто ажыццявіў даволі складаную працу па зборы і экспанаванні твораў, арганізацыі выстаўкі, пошуку архіўных матэрыялаў, запісу ўспамінаў сучаснікаў мастака, напісанні і рэдагаванні тэкстаў, пошуку фінансавых сродкаў для выдання альбома і многае іншае. З іншага боку, зусім простыя людзі: землякі мастака, яго сям’я, сябры, суседзі, аднавяскоўцы, якія падзяліліся дакументальнымі сведчаннямі, успамінамі пра П. Марціновіча. Аб’яднала іх тое, што і першыя, і другія аднолькава трапятліва ставяцца да гісторыі роднага краю – Любаншчыны. Бо кніга прысвечана не толькі мастаку, але і самой зямлі, што нарадзіла яго, узгадала і сёння ганарыцца ім, – вёсцы Засмужжа. Дзякуючы гэтаму праекту імя Паўла Марціновіча ўвайшло не толькі ў гісторыю роднага краю, але і ў гісторыю нацыянальнай культуры Беларусі.

З гэтага пункту гледжання заслугоўвае ўвагі арыгінальная канцэпцыя выдання. Творчасць народнага мастака разглядаецца аўтарамі-ўкладальнікамі тэкставай часткі кнігі не толькі як асабістая біяграфія майстра-самавука, шчодро надзеленага ад прыроды разнастайнымі дарамі творчасці, але і ў больш шырокім сацыяльным кантэксце, як частка агульнай калектыўнай (родавай) памяці жыхароў тых мясцін. І гэта адрознівае гісторыю жыцця і творчасці Паўла Марціновіча ад іншых вядомых самадзейных мастакоў, бо і Алена Кіш, і Язэп Драздовіч падаюцца ў нашай даследчай традыцыі як творчыя асобы, якія вылучаліся ў сваім асяроддзі. Гэта людзі-легенды, памяць пра якіх знікае разам са сведкамі, што сыходзяць у нябыт; яны далей, чым наш герой, ад сённяшняга дня і з пункту гледжання часовай дыстанцыі. Іх жыццё – гэта нейкі выклік абставінам. Сваім творчым лёсам, маргінальнай пазіцыяй у адносінах да соцыуму, побытавай неўладкаванасцю, трагічнасцю жыццёвага фіналу яны не проста вылучаюцца на агульным фоне, але і супрацьпастаўлены паўсядзённай рэальнасці існавання.

З Паўлам Марціновічам усё інакш. Ён запатрабаваны пры жыцці, пра яго памятаюць і шануюць пасля смерці. Больш за тое, яго імя, творы і лёс падаюцца ў кантэксце гісторыі роднага краю як неад’емная частка. Тым самым яго жыццё аказваецца ўплеценым у гісторыю роду і радзімы, вёскі Засмужжа, сяброўскіх і сваяцкіх сувязей праз пакаленні продкаў і нашчадкаў. Мастак належыць сваёй зямлі як арганічная частка навакольнага пейзажу; ён трывала і навечна ўкаранёны ў ёй, як магутнае дрэва, як адзін з многіх пакаленняў людзей, якія насылялі гэтую зямлю на працягу тысячагоддзяў.

Так, у самой задуме кнігі, як і ў працэсе яе стварэння, праявіліся наймагутнейшыя язычніцкія асновы традыцыйнай народнай культуры, што ўзгадала мастака: прамоўленае і перададзенае іншаму ў жывым кантакце слова, спрадвечная су-

вязь з зямлёй, ушаноўванне памяці продкаў, еднасць пакаленняў, калектыўная праца. Радуе тое, што яны, аказваецца, нягледзячы ні на што, паранейшаму застаюцца асноватворнымі і фундаментальнымі для самасвядомасці нашага народа.

Выклікае захапленне, якім паслядоўным, ясным і простым паўстае жыццё гэтага чалавека ва ўспамінах сучаснікаў. Здаецца, зусім проста, немудрагеліста: нарадзіўся, ажаніўся, ваяваў, многа працаваў... Жыў, як спяваў і пісаў, як дыхаў. З вялікай асалодай...

Менавіта такія словы прыходзяць у галаву, калі глядзіш на творы П. Марціновіча. Няма адчування надлому, што часам прысутнічае ў працах мастакоў, якія адышлі ад традыцыйных прыкладных форм і звярнуліся да фігуратыўных кампазіцый. Ні трагічнага разладу з акружэннем, ні тугі, ні пачуцця адзіноты, характэрных для псеўдарамантычнага светаадчування многіх аўтараў і спажывцоў масавай выяўленчай прадукцыі. Затое ёсць адчуванне дастатку, паўнаты, багацця ўвасаблення жыцця ў самых розных жывапісных формах. Бачыцца прыродная жывасць мастака, цікаўнасць да свету, захапленне прыгажосцю, жаданне перадаць гэтую прыгажосць, ухапіць і адлюстравачь яе ў самых падрабязных і тонкіх дэталях, спыніць імгненне... І пры ўсім гэтым ураўнаважанасць, шырыня і павольнасць, эпічны настрой. Думаецца, сціплы вясковы жывапісец быў вельмі шчаслівым чалавекам, арганічным і цэласным, верным сабе, аўтэнтчным, інакш кажучы, сапраўдным з пункту гледжання свайго чалавечага і творчага ўвасаблення таго, як ён адчуваў і ўспрымаў жыццё і як выражаў сябе ў ім.

Заслугоўвае ўвагі і мастацкае рашэнне гэтай кнігі. Пададзеная як альбом (рэпрадукцый, фотаздымкаў), у сваёй структуры яна змяшчае тры выразныя часткі. Найперш гэта ўступныя тэксты, адрасаваныя самай разнастайнай чытацкай аўдыторыі і таму напісаныя на трох мовах: беларускай, рускай і англійскай. Яны прысвечаны біяграфіі мастака, успамінам пра яго землякоў і апісанню яго прац. Далей ідзе альбом ілюстрацый з твораў Паўла Марціновіча, а завяршае кнігу фотагалерэя аднавяскоўцаў мастака разам з заключным пералікам яго работ.

Павел Марціновіч паўстае перад гледачом і чытачом найперш як аўтар маляванак. Хоць ён пісаў і макаткі, і карціны на шталт станковых, аднак больш за ўсё сярод яго прац маляваных дываноў. Працы станковага плану даволі нешматлікія. Сярод іх мы адзначаем толькі два самастойныя, а не перанесеныя з маляванак сюжэты. Гэта “Ласі каля стога” і незвычайна драматычнае “Паляванне”, верагодна, інспіраванае вобразамі карцін фламандскіх майстроў XVII ст.

Хутчэй за ўсё, такі дысбаланс невыпадковы, і перавага дывановых кампазіцый растлумачваецца тым, што самадастатковая выяўленчасць наратыўнага аповеду, цікавасць да асобна ўзятага сюжэта (без дэкаратыўнага афармлення) не адэкватныя мысленню жывапісца, узгадвананага ў традыцыях народнай культуры. Яны не задавальняюць уласціваю традыцыйнай міфапаэтычнай свядомасці такога мастака, як П. Марціновіч, патрэбу ў выяўленні цэласнай і гарманічнай Карціны ідэальнага быцця, дзе кожнаму персанажу ці рэчы падрыхтаваны сваё асобнае месца і свая вызначаная роля ў агульнай структуры цэлага. Толькі дыван, з яго строга разлічанай і ўпарадкаванай арнаментальнай кампазіцыяй, з дакладна выражанай прасторавай іерархіяй, з маляўнічым бардзюрам, з вылучаным і адзеленым ад краёў сярэднікам, з уласцівай яму ўстойлівай раўнавагай выяўленчай структуры, у поўнай меры задавальняе гэтую творчую патрэбу.

Складанасць вобразнага ўяўлення пра маляванкі заключаецца ў тым, што гэта асобны від выяўленчай дзейнасці, які не зводзіцца ні да роспісу, ні да ўласна станковага жывапісу. Яго карані жывяць традыцыйнае ткацтва і вышыўка, з аднаго боку, і сюжэтная шпалера, з іншага. У той жа час гэта не тэкстыльны выраб, а яго маляўнічая імітацыя, чыя выяўленчая мова імкнецца да форм і спосабаў выражэння не толькі станковай карціны, але і прыкладной выяўленчай прадукцыі. Мастацкая прырода маляванкі цяжка фармулюецца, яна зменлівая, цякучая, часам няўлоўная.

Выкарыстанне ў якасці візуальнага ключа дэкаратыўнага афармлення кнігі тэмы дома, дакладней, немудрагелістага хатняга інтэр’ера з выразным дробнабуржуазным, або мяшчанскім, як казалі б ідэолагі бальшавізму, флёрам: з выгнутымі этажэркамі, сурвэткамі, вазонамі, паласатымі шпалерамі на сценах, упрыгожанымі маляваным дываном, – на наш погляд, цалкам слушнае, карэктнае і апраўданае. Бо маляванка належыць дому і роду, яна сімвалізуе “асвоеную” і добраўпарадкаваную найлепшым чынам, сакральную прастору, прастору ідэальнага жыцця сям’і, гэтага аазіса шчасця ў свеце суровых празаічных будняў. Адсюль ілюзорна-казачны характар і асаблівы мастацкі лад маляванкі.

Закладзеная ў сэнсавым ядры маляванага дывана сімволіка раю непасрэдна звязана з тэмай шлюбу і здзейсненай любоўнай сувязі мужчыны і жанчыны, прычым не толькі ў асабістым, але і ў касмаганічным плане як залог гармоніі светабудовы, увасобленай у саюзе дзвюх універсальных міфапаэтычных апазіцый, што сумесна кіруюць светам мужчынскага і жаночага пачаткаў. І, вядо-

ма ж, у першую чаргу, маляванка – гэта жаночая прыналежнасць, бо яна знаходзіцца ва ўнутранай (інтымнай, патаемнай, схаванай) прасторы дома, афармленне якога і клопат пра які непасрэдна звязаны пераважна з жаночай формай гендарнай актыўнасці. Невыпадкова ж менавіта жанчыны былі асноўнымі заказчыцамі і Паўла Марціновіча, і Алены Кіш, і Язэпа Драздовіча, і многіх іншых майстроў маляванкі. У П. Марціновіча жанчыны робяцца яшчэ і галоўнымі гераінямі. У сваіх працах ён стварае сапраўднае жаночае царства (“У лодцы”, “Сказка”, “Спящая красавица”, “Цветущий май”), лейтматывам існавання якога з’яўляюцца пошукі і чаканне кахання.

Такая характэрная атмасфера любоўнага тамлення, з пункту гледжання П. Марціновіча, – гэта жаночая справа, жаночы ўнёсак у прыгажосць светабудовы. Ці не таму самі гераіні яго прац нагадваюць чароўныя экзатычныя кветкі (“Цветущий май”)?! А такая папулярная ў яго творчасці тэма абуджэння ад сну (“Сказка”, “Спящая красавица”) з пазіцыяй архетыпавай традыцыі жаночай ініцыяцыі інтэрпрэтуецца як абуджэнне да кахання (і шлюбу). Таму выкарыстаная ў афармленні альбома тэма хатняга ачага – гэта своеасаблівы напамін пра той візуальны і прасторавы кантэкст, у якім сфарміравалася і бытвала маляванка на працягу некалькіх міжваенных і пасляваенных дзесяцігоддзяў. Маладыя замаўлялі яе да вяселля, часта маркіравалі сваімі ініцыяламі, вешалі над парадным ложкам з нікеляванымі шышачкамі ў “чыстай”, прызначанай для гасцей, частцы дома і старанна захоўвалі як памяць і залог дабрабыту.

Як вядома, нішто так не пераконвае, як нагляднасць і праўдзівасць факта. Прыведзеная ў трэцяй заключнай частцы выдання фотагалерэя жыхароў вёскі Засмужжа, аднавяскоўцаў Паўла Марціновіча, аформленая і пададзеная як сямейны фотаальбом, літаральна знаёміць чытача з тымі людзьмі, якія акружалі мастака пры жыцці і ўдзельнічалі ў стварэнні кнігі пра яго. Фотагалерэя дазваляе чытачу дакрануцца да іх агульнага жыцця, нібы стаць побач, як з родзічамі ці знаёмымі, і адчуць сябе прынятым у іх кола, часткай гэтай вялікай сям’і. Сёння ў свеце, дзе пачуццё прыхільнасці, прыналежнасці да нечага большага, чым ты сам, робіцца рэдкай з’явай, а згубленасць, закінутасць, непрыкаянасць – амаль шараговыя штодзённыя перажыванні, даверлівая, шчырая інтанацыя, з якой аўтары – стваральнікі кнігі пра Паўла Марціновіча звяртаюцца да чытачоў, выклікае сапраўднае хваляванне. Яна вяртае нас да вечных каштоўнасцей, такіх як сям’я, цеплыня роднага дома, адчуванне надзейнасці і правільнасці светабудовы, радасць ад дакранання сяброўскай рукі, ад выказаных і раздзеленых з іншымі людзьмі па-

чуццяў. Адсутнасць штучна прыўнесенай мастацкасці і максімум дакументальнасці надаюць гэтай кнізе асаблівую глыбіню і вялікую эмацыйную пераканаўчасць.

Калі звярнуцца непасрэдна да маляваных дываноў П. Марціновіча, то варта заўважыць, у першую чаргу, што яны выкананы з любоўю, старанна, цвёрдай і ў той жа час трапяткой рукой жывапісца, надзеленага прыродным талентам і вялікім працалюбствам. Іх хочацца разглядваць, павольна пераходзячы ад дэталі да дэталі, ад фігуры да фігуры. Здаецца, што задавальненне, з якім працаваў мастак, перадаецца і глядачу. Творы П. Марціновіча адрозніваюцца вялікай жывапіснай насычанасцю, шчыльным запаўненнем кампазіцыйнага поля, багаццем і разнастайнасцю прадстаўленых выяўленчых матываў, дакладнасцю іх паказу з натуры, складанасцю выканання, мноствам дэталей.

Варта адзначыць таксама складанасць кампазіцыйных рашэнняў, вялікую колькасць прысутных персанажаў, паказаных да таго ж у вельмі шматпланавых позах, з актыўным выкарыстаннем рухаў, паваротаў і нахілаў галоў, выгібаў корпусаў. Аўтар старанна працуе над разнастайнасцю ўбораў сваіх гераінь, дэталей адзення, над драпіроўкамі, што струменяцца мяккімі складкамі. Складаную форму маюць самі канфігурацыі карцінных сярэднікаў, якія нагадваюць пра барочныя кніжныя картушы; мудрагеліста ўкладзены і перахоплены бантамі ружовыя стужкі акантоўкі.

Каштоўнасць выдання, прэзентаванага чытачам рэдакцыяй часопіса “Роднае слова”, заключаецца, на наш погляд, найперш у тым, што гэтая кніга вельмі чалавечная. За маляўнічымі фантазіямі народнага мастака Паўла Марціновіча з вёскі Засмужжа, на прыкладзе яго жыцця і жыцця яго землякоў, яна адкрывае нам другі пласт бачання, простыя і зразумелыя вартасці, што здольныя стаць апорай чалавеку без каранёў, абудзіць надзею, надаць сіл. Яны натуральныя і фундаментальныя, як хлеб, зямля, вада і неба. Асабліва актуальныя яны сёння, у складаныя часы, калі ўсім зразумела, што мы губляем нешта значнае, тое, што робіць нас людзьмі; калі свет як быццам уцякае з-пад ног, становіцца плынным і зменлівым, няўлоўным; калі іншым разам здаецца, што ўсё рассыпаецца ў пыл проста на вачах і няма болей ніякай падтрымкі ні ў знешнім свеце, ні ў душы чалавечай. Гэтая кніга вяртае нас да саміх сябе, даючы цудоўны прыклад, як прайсці шлях чалавечага жыцця, як быць шчаслівым, увасобіць свой маленькі рай і застацца значным для іншых людзей.

Аксана КОЎРЫК,
кандыдат мастацтвазнаўства.

РУКАПІСНЫЯ ПОМНІКІ – СВЕДКІ ІКАНАПІСНАЙ ТРАДЫЦЫІ ВЕТКІ

Заканчэнне. Пачатак у № 4.

Другі тып “мастацтвазнаўчых” рукапісаў – гэта зборнікі з вынікамі значнай збіральніцкай і даследчай працы веткаўскіх аўтараў, іх пошукаў у сферы духоўных крыніц вобразаў і іканаграфій. Сярод іх два помнікі, знойдзеныя яшчэ ў 1970-я гг. маскоўскімі экспедыцыямі ў рэгіёне Ветка і Старадуб’я.

КАНВАЛЮТ XVII – XVIII стст.,

ПРЫСВЕЧАНЫ ЦУДАМ БАГАРОДЗІЦЫ

У 1970 – 1972 гг. на тэрыторыі даследаванага рэгіёна экспедыцыя МДУ знайшла вялізны канвалют (больш за 850 аркушаў), раннія часткі якога маглі быць напісаны ў самым канцы XVII ст., а асноўная частка – на пачатку XVIII ст. Ён “цалкам прысвечаны цудам багародзіцы і з’яўляецца своеасаблівай і вельмі поўнай энцыклапедыяй рускай марыялогіі” [17, с. 52 – 69]. Даследчыца І. Паздзеева пісала: “...з 41 твора, уключанага ў зборнік, 35 – гэта апаведы і апісанні цудаў божай маці, а астатнія – словы і службы ў яе гонар”. 60 мініяцюр паказваюць галоўным чынам паўднёва- і заходнярускія цуды. У зборнік уваходзіць і кніга “Звезда пресветлая” з вельмі цікавым загаловам “з беларосскага мовы пераведзены, еліко возмозжно по творенію их расположенный в пользу иноком и белицем перевод и списание сея книги. Именует в своей книзе... имя свое... грешного простолюдина Никиты”.

Далучэнне, ужо ў самым пачатку, веткаўскай культуры да духоўнага дыялогу Новага часу, са зваротам у якасці галоўнага аргумента да мовы мастацтва, выяўляецца з поўнай сілай і на прыкладзе наступнага зборніка.

ЗБОРНІК-КАНВАЛЮТ 1703 і 1714 гг.

СИМЯОНА МАХАВІКОВА З ГРАВЮРАМІ Г. П. ЦЕПЧАГОРСКАГА

Рукапіс-канвалют пачатку XVIII ст. (часткі 1703 і 1714 гг.), напісаны ў Маскве, прысвячаецца аспрэчванню ў тыя ж часы іканаборчай эрасі, звязанай з імем Дзмітрыя Цверыцінава, які падпаў пад уплыў пратэстантаў-кальвіністаў. Далёка не выпадкова зборнік трапіў “на Ветку” (гэта гістарычная назва стараабрадчых слабод з цэнтрам у Ветцы, іншая назва рэгіёна – “Вялікая Ветка”). Цікава, старавераў да гісторыі іканаборства перадае іх адчуванне тагачаснага перыяду як новага этапу ў даўняй культурнай спрэчцы. У складзе гэтага рукапісу-канвалюта – артыкулы, прысвечаныя цудатворным іконам. Яшчэ ў 1976 г. адкрывальнік і

даследчык помніка І. Паздзеева адзначала яго ўнікальны характар. Цалкам натуральна, што, прапагандуючы іконашанаванне, зборнік змяшчае матэрыялы, прысвечаныя цудатворным іконам, аднак, выступаючы на баку “древлей” традыцыі, аўтар звяртаецца для прыкладу да самых новых узораў іканаграфіі [16, с. 175 – 198]. Гэты парадаксальны характар новага іканапіснага “подлинника” выяўляюць змешчаныя ў кнізе “87 гравюр, аўтарам 76 з якіх, відавочна, з’яўляецца вядомы маскоўскі гравёр Г. П. Цепчагорскі... і шэраг заходніх гравюр”. Некаторыя з гравюр даследчыца прыводзіць у артыкуле, прысвечаным падрабязнаму аналізу веткаўскай культуры, публікуючы тэкст у кнізе “Памятники культуры: Новые открытия. 1975” [17, с. 52 – 69]. Гэтая, на той момант самая поўная і глыбокая, характарыстыка дала пачатак новым экспедыцыям “па шляхах рассялення веткаўцаў” і ўвогуле шырокім даследаванням стараверскай духоўнасці па лакальных традыцыях [18, с. 111 – 119].

Наступнае вывучэнне помніка прыводзіць да надзвычай важных высноў. Вось што пісаў пра зборнік Махавікова, які апынуўся ў Ветцы на пачатку XVIII ст. і быў захаваны стараверамі да 1970-х гг., мастацтвазнавец-семіётых Ю. Тарасаў: «Мастак-гравёр і паслядоўнік іканапісец выступілі стваральнікамі новых малітоўных вобразаў дзякуючы той “дасціпнай задуме”, якую ім дыктавалі барочная паэтыка і рыторыка...» Задачай мастака і пісьменніка было стварэнне поўнага збору цудатворных ікон Божай Маці, якія ўшаноўваліся не толькі ў Расіі, але і ў іншых хрысціянскіх землях. «Яны выкарыстоўвалі літаратурныя творы блізкай тэматыкі – “Неба новае” Іанікія Галытоўскага, “Агародак Марыі Багародзіцы” Антонія Радзівілаўскага і іншыя ўзоры і крыніцы». Некаторыя іканаграфіі былі створаны толькі па літаратурных звестках. У выніку на кожнай старонцы кнігі размясцілася гравюра Цепчагорскага (верагодна, і створаная для гэтага зборніка), а побач – тэкст Махавікова. “...Гэтыя вобразы збліжаліся з паэзіяй, паколькі сціралі мяжу паміж падабенствам са старажытным узорам і ўяўленнем пра гэты ўзор” [20, с. 61 – 63]. Гравіраваны аркушы са зборам багародзічных ікон Цепчагорскага выходзілі некалькі разоў у XVIII ст. У Веткаўскім музеі ёсць іх варыянты. Яны выяўлены намі, напрыклад, у самаробнай кніжачцы з узорамі, сшытымі з гэтых гравюр (своеасаблівы “подлинник” належаў аднаму з веткаўскіх іканапісцаў). У поўным выглядзе гравіраванага ар-

Адзін з меркаваных сімвалаў “цветушчай Ветки” – сокал з галінкай у дзьобе. Рукапіс XVIII ст.

куша збор захоўваўся ў доме злотнікаў (“златокузнецов”) дынастыі Свяшчэннікавых.

Тут дарэчы будзе прывесці прыклад сапраўднага ўздзеяння названага помніка на рэальны мастацкі працэс у веткаўскім іканапісе. Па меншай меры адна легендарная багародзічная ікона веткаўскай іканаграфіі звязана з гэтай крыніцай – “Памякчэнне злых сэрцаў”. Нарыс пра паходжанне іканаграфіі і помнікі, датаваныя намі канцом XVIII ст., былі апублікаваны ў “Ветковской иконе” [11]; пазней звесткі ўдакладняліся і былі пашыраны ў “Голосах ушедших деревень” [12]. Больш дэтальна рэпрадукцыі ікон паказаны ў выданні “Живая вера. Ветка” [5]. Сёння можна гаварыць пра новыя дадзеныя. Гэта гравіраваны аркуш багародзічных ікон Цепчагорскага [XVIII (?) ст.], што нядаўна паступіў у музей і быў атрыбутаваны дзякуючы кнізе Ю. Тарасава, дзе прыводзіцца аналагічны помнік. Сярод дзясяткаў клеймаў з багародзічнымі іконамі мы знаходзім і ўзор, які цікавіць нас. Выява Божай Маці названа там як “Чанстахоўская” і не мае подпісу “Памякчэнне злых сэрцаў”. Аднак па-новаму выглядае цяпер іканапісны “подлинник” з вобразамі Божай Маці, выдадзены ў Маскве ў 1905 г. [9, с. 75]. Звярнуўшыся да прыведзеных у ім малюнкаў пасля знаёмства з гравюрамі Цепчагорскага, можна пераканацца, што пераводы для друку, зробленыя для гэтай кнігі, уяўляюць сабой тыя ж “цепчагорскія” зводкі. Ускосна на гэтую крыніцу паказваюць і радкі з прадмовы, дзе гаворыцца, што “папярэднія спробы... незадавальняльныя, бо змяшчаюць вельмі малыя выявы”. Характэрна, што менавіта тут прыведзены прорыс з подпісам “Чанстахоўская” і з верхнім надпісам ужо ад рукі: “Умягчение злых сердец”. Нарэшце, наша датаванне найбольш ранніх помнікаў з веткаўскага збору пацвярджаецца публікацыяй датаваных 1796, а таксама 1897 гг. ікон “Памякчэння...” веткаўскай школы ў нямецкім каталозе [25, с. 82, 91].

Доказ магутнасці мастацкага працэсу – жывапісныя якасці ікон, якія ствараліся ў Ветцы. Гравюрны схематызм і нават валонтарызм аўтараў зборніка Махавікова, калі гэта сапраўды адзіная крыніца падобных іканаграфій, напоўніўся тут паўнакроўным жыццём і псіхалагічнай выразнасцю, што не адмаўляе пры гэтым кананічнай тэхнікі і выкарыстання захапляльных “веткаўскіх” спосабаў інкарнацыі. Мноства помнікаў гэтай іканаграфіі (веткаўскага пісьма, а таксама мясцовай школы паўднёва-заходняй Украіны, што паходзіла ад яго, так званых “липованских писем”) зафіксавана намі ў трох стараабрадніцкіх храмах Вінніцкай вобласці (іх наведванне адбылося ў 2011 г. падчас міжнароднай канферэнцыі).

У выніку даследаванняў па матэрыялах археграфічных экспедыцый МДУ нават на прыкладах знойдзеных у канцы XX ст. фрагментаў калісці адметнай кніжнай культуры высвятляецца яе “іканаграфічная” скіраванасць: “Характэрнай рысай Веткаўска-Старадубскага збору [МДУ. – Г. Н.] з’яўляецца ўнікальная па паўнаце бібліятэка слоў, паданняў, аповесцей, прысвечаных цудам Багародзіцы, і асабліва багародзічным іконам. Ні ў адным іншым зборы нельга сустрэць столькі выдатных помнікаў, у тым ліку арыгінальных сачыненняў, рэдкіх, ілюстраваных гравюрамі і мініяцюрамі тэкстаў, прысвечаных Багародзіцы і яе вобразам. Такая выключная цікавасць да аповедаў і набажэнскіх тэкстаў, прысвечаных багародзічным іконам, не выпадковая, яна, магчыма, накіроўвалася з Пакроўскага [Веткаўскага. – Г. Н.] манастыра і падтрымлівалася іканапісцамі Ветки і Старадуб’я” [9, с. 59].

Трэці тып помнікаў, якія сведчаць пра іканапісную традыцыю Ветки, – гэта тэксты ў мясцовых рукапісных зборніках, чые перапісчыкі выступалі аўтарамі-складальнікамі і збіралі вытрымкі з твораў розных часоў на тэмы, што іх цікавілі.

Адзін з такіх помнікаў – “**Бисер**” 1847 г. з Клінцоў [26]*. Назва перадае старажытную метафорыку і сімваліку ў дачыненні да каштоўнага слова (старажытнае значэнне слова – ‘жэмчуг’).

“Бисер драгоценный” – стараверскі рукапісны зборнік. Складзены ў канцы XVII ст.

Гэты рукапісны зборнік дае ўяўленне пра вобраз іканапісца-манаха. Суровыя правілы суадносяцца з “иноческой” часткай іконнай спадчыны Ветки, мастацтва якой мела два выразныя крылы: аскетычнае і святочнае “мірское”.

* “Златой бисер” (“Луцидариус”) – старажытнарускі варыянт адной з найбольш папулярных у сярэднявечнай Еўропе народных “энцыклапедыяў”, рукапісны апакрыфічны зборнік. Складзены ў форме гутаркі настаўніка з вучнем і мае больш чым сто частак. Змест яго вельмі разнастайны: аповеды з біблейнай гісторыі, звесткі пра розныя краіны, людзей, жывёл і да т. п. Перакладзены на рускую мову з нямецкай на пачатку XVI ст. пскоўскім намеснікам князем Грыгорыем Такмаковым. Нягледзячы на тое, што адукаванае духавенства строга асуджала кнігу, яна карысталася вялікай папулярнасцю і дайшла да нас у мностве спісаў.

Высокія маральныя патрабаванні да майстра-іканапісца вызначаюць як высокую духоўнасць яго працы, так і яго статус. “Подобает убо изографом рекше иконописцем, чистительным быти; житием духовным жити и благими нравами, смиренном же и кротостию украшатися, и о всем благоволити; а не сквернословцем; ни кощунником, ни блудником, ни пияницем. Ни клеветником; ни иным таковым, ниже послужующе обычаем скверным...” Далей тлумачыцца, што таму, хто пайшоў на такую святую справу, усё названае не можа быць даравана. «А калі хто і дасягнуў дасканаласці ў выяве святых ікон, але жыве

“Подлинник иконописный”. Рукапіс-канвалют канца XVII – пачатку XIX ст. Захоўваецца ў музеі Гомельскага палацава-паркавага ансамбля.

непрыгожа, такім пісаць не загадваць; але калі хто і духоўным жыццём жыве, а годна “воображать” святых ікон не можа, такім святых ікон пісаць не загадваць...” [тут і далей пераклад наш. – Г. Н.].

“Прававернаму іконніку” прапануецца “акрамя святых ікон нічога не пісаць”: “Бо калі хто... іконную выяву... увасабляць здатны, тады не варта... маляваць на здзек людзям: ні звярынага вобраза, ні змяінага або іншага з паўзуноў, ці роду мышынага, акрамя тых, што падыходзяць дзе-небудзь па тэкстах...”

Тэкст “О иконах иже над вратами поставляем...”, які забараняе над дваровай брамай змяшчаць “прыдуманых звяроў і змей і іншых не праведных смелых мужоў”, тым самым пацвярджае актуальнасць гэтай праблемы для Веткі з яе развітай культурай драўлянай разьбы на ліштвах і падзорах дамоў, брамах і “калітках”. Барацьба з архаічнымі матывамі ў тэраталагічным стылі такой разьбы сведчыць пра даволі ранняе існаванне гэтай з’явы, вядомай сёння толькі па позніх помніках.

Шмат увагі ў “Бісеры” аддаецца этыцы стаўлення да мастакоў. Сцвярджаецца іх высокі духоўны і сацыяльны статус: “Годных жа іканапісцаў, здольных чыніць такую святую справу... і якія жывуць праведна, такіх належыць сумленна шанаваць і ўсаджваць іх... на вячэрніх трапезах каля свяціцеляў і з сумленнымі людзьмі...”

У главе “Да Яўсея біскупа палісейскага (?). Пра іконы” разглядаюцца пытанні шанавання ікон пасляраскольнага перыяду ў залежнасці ад іх “жывапіснай” арыентацыі.

Рэгламентуюцца таксама, прычым у этычным плане, фінансавыя пытанні паміж іканапісцам і заказчыкам: сумленным іканапісцам пры вызначэнні платы “коштам срэбра ды не абцяжарваць святых іконы”; “[няхай] задаволены будзе ад беднага [заказчыка] прыняць на ежу, на адзежу, і на

запас фарбаў і матэрыялаў для яго рукадзелля...”

Са старонкі на старонку пераходзяць тэксты пра іканапіс і мастакоў, пазначаныя словамі “Пра тое ж”: “Каб не збядніць изографа [не зрабіць жабраком] варта і кожнаму праваслаўнаму хрысціянину, які мае веру, замовіць вобраз каго-небудзь са святых, належыць яму не шкадуючы задаволіць сумленнага жывапісца як патрэбна і зручна да месца, памятаючы, у чым мае патрэбу майстар”.

Чацвёрты тып рукапісных помнікаў, звязаных з іканапіснай традыцыяй, – сведчанні пра мастакоў, пакінутыя ў жанры “летапісання”. Часам такія тэксты маглі пераходзіць у яркі аўтарскі аповед. Гэтае жывое дыханне захавалі, напрыклад, аўтабіяграфічныя запісы бяльца Пакроўскага манастыра Якава Бяляева, якія ён вёў у 1780-я гг., пры гэтым задумваўся рукапіс як “Летапіс Веткаўскай царквы”. Трапяткое стаўленне да кніжнай культуры характэрна тут і для іканапісцаў: “А в монастыре я первый охотник [до наук] был и за мною иконник Иван Яковлевич... А книг ученых много довольно у меня и у других было и мы очень желаем учиться” [1, арк. 109, 109 адв.]. Важныя для нас звесткі пра майстроў падаюць іх у рэальных падзеях, дзеяннях, інтарэсах: «И по немногие разговоры вынесли подарить ему [графу П. Румянцеву] приготовленный образ... “Наложение вериг честного и славного ап. Петра”, маслом и в киоте. А писал иконник Ларион Иванов... И с радостью принял и хвалил писанье и имя писавшего наказал записать» [1, арк. 85]. Значны факт працы мясцовых майстроў не толькі ў розных тэхніках (тэмперай і алейнай фарбай), але і ў розных мастацкіх сістэмах: старажытнай іконнай і новай святлоценыявой. “По согласию написал я [Я. Бяляев] письмо, под которым мы и подписались четверо: старец Пафнутий и я грешный и иконописец Иван Яковлев и его ученик Иван Кирсанов” [1, арк. 116 адв.].

“В Климовой охотник был в перенимании Яков Митрофанов иконник” [1, арк. 109].

Пяты тып рукапісных сведчанняў – уладальніцкія, купчыя і іншыя запісы з імёнамі мастакоў на старонках кніг. Так, Аляксей Пятровіч Бяспалікаў у XIX ст. падпісаў рукапісную кнігу: “Сия святая и богодухновенная книга глаголемая Певчий октай принадлежит иконописцу Алексею Петровичу г[осподи]ну Безпаликову” [Навазыбкаўскі краязнаўчы музей (Бранская вобласць у Расіі; далей у спасылках – НКМ). – Інв. № 232]. Іканапісец са слабады Лявонцьевай Пётр Іванавіч Бяспалікаў, хутчэй за ўсё, бацька Аляксея Пятровіча, у сярэдзіне XIX ст. тарабарскім тайнапісам падпісаў рукапісны “Обиход”: “Собственная моя некмо и шапош шелнаси тошь леошоцы соепкиевы” (“Уласная мая Пятра Іванава Бяспалікава слабады Лявонцьевай”). Іканапісец з пасада Клінцы ў 1839 г. пакінуў уладальніцкі запіс у старадрукаванай кнізе 1787 г.: “Сия святая и богодохновенная книга учительное Евангелие Клиновъскаго посада иконописца и мещенина Василья Васильева сына Лашкарева...” (НКМ. – Інв. № 4655).

І нарэшце, самыя лаканічныя подпісы і пазнакі на аркушыках службовай графікі іканапісцаў – прорысаў, малюнкаў, ручных адбіткаў, калек, гравюр і інш. У калекцыі Веткаўскага музея знаходзіцца больш чым сто падобных узораў, некаторыя з іх маюць подпісы.

Самы ранні запіс на прорысе “Спас Емануіл”: “Никитин иконника Холмогорца” (ВМСБТ. – НВФ 322/4) – датуецца XVII ст. Гэта каштоўная інфармацыя пра тое, з якіх “оставленных отечеств” прыходзілі ў Ветку мастакі. Гаваркія прозвішчы і ўказанні іканапіснай школы з’яўляюцца і пазней, яны сведчаць пра сталае ўзбагачэнне і развіццё веткаўска-старадубскай традыцыі. І на пачатку XIX ст. прорыс “Іаан Прадцеча” падпісаны так: “Сей рисунок мстерского иконописца Андрея Пермькова...” (адрэзак без філіграней на блакітнай паперы пачатку XIX ст.; ВМСБТ. – НВФ 322/2).

З самым пачаткам фарміравання веткаўскай школы звязаны запісы канца XVII – пачатку XVIII ст. На прорысах “Сабор Божай Маці”, “Аб табе радуецца” пакінуў сваё імя Фёдар Савінаў (ВМСБТ. – НВФ 348).

Рысы багародзічнага культу, які развіваюцца на Ветцы асабліва моцна, і ўвага да складаных цэнтральных кампазіцый выяўляюцца тут ужо даволі выразна. Іканапісец Фамін, які падпісваўся і ініцыяламі (Ц. Ф.), у першай палове XVIII ст., у час росквіту Ветки, падпісаў прорысы: “Спас Вседержитель с предстоящими”, “Заклание тельца” (ВМСБТ. – НВФ 322/20; 322/21).

Поруч з тым жа імкненнем вырашаць цэнтральныя кампазіцыі цікавая ўвага да прарысоўкі дэталей, сюжэтных фрагментаў. Апошнія дазваляе

выказаць здагадку пра вольнае вар’іраванне частак кампазіцыі, выбар найбольш выразных сродкаў. Якаў Гаршэшнікаў, іканапісец другой паловы XVIII ст., падпісаў прорыс “Галава Іаана Прадцечы” на адрэзку паперы без ясных філіграней таго ж перыяду. На прорысе ёсць і другі запіс XIX ст. – Філіпа Іванава Ягорава (ВМСБТ. – НВФ 348). У другой жа палове XVIII ст. працаваў Іван Аляксееў Тарасаў, які падпісаў прорыс Божай Маці “Взыскание погибших душ” почырмак другой паловы XVIII ст. на адрэзку паперы без філіграней (ВМСБТ. – НВФ 322/15). Тут ужо цалкам выявіліся асаблівасці веткаўскай іканаграфіі гэтага багародзічнага вобраза. Да пачатку XIX ст. адносіцца імя Івана Кірылава Вешнякова, які падпісаў прорыс “Іаан Багаслоў у маўчанні” (ВМСБТ. – НВФ 322/11). Адна з улюбёных іканаграфій Ветки, магчыма, была прынесена з рускай Поўначы і мела шэраг варыянтаў. На паперы 1804 г. з прорысам “Спас Уседзяржыцель” пакінуты запіс: “Книзу рисун... ковч... Ивана Гаврилова” [7, № 1073]. Іконы з каўчэгам працягвалі рабіць бесппапоўцы, якія складалі адзін з “полюсаў” веткаўскага стараверства розных кірункаў (ВМСБТ. – НВФ 322/22).

Некаторыя запісы належаць да традыцыі манастырскага стараабрадніцкага іканапісу. Іх характэрнасць, акрамя ўказання на месца пісання, звычайна зашыфраванага, – адны і тыя ж уладальніцкія подпісы на экзэмплярах розных стагоддзяў, а таксама розныя прозвішчы (у адрозненне ад дынастыі) мастакоў, якія перадавалі ўзоры з пакалення ў пакаленне. У апошнюю чвэрць XVIII ст. зроблены почырмак канца XVIII ст. на паперы 1774 – 1787 гг. подпіс “Івана Малиновкина в обители” [7, № 1077 – 1080] (ВМСБТ. – НВФ 322/12). Яфім Васільевіч Булыгін у 1825 г. падпісаў прорыс “Спас плечавы”: “sey rysunak Efima Vasiljewiza Bulygina. *Obitel.* 1825. 6 Nojabria”. Ён жа падпісаў “Отечество” на паперы 1811 – 1830 гг. [7, № 521 – 522]; прорыс “Сабор Божай Маці”, “Аб табе радуецца” на паперы канца XVII – пачатку XVIII ст. На апошнім прорысе ёсць яшчэ два запісы, больш раннія: Фёдара Савінава, канца XVII – пачатку XVIII ст., і Міхайлава, XIX ст. (ВМСБТ. – НВФ 322/23; 322/1; 348). Феадосій падпісаў прорыс “Архангел Міхаіл” на паперы канца XVIII – пачатку XIX ст. почырмак пачатку XIX ст. [21, с. 550 – 551] (ВМСБТ. – НВФ 348).

Па некаторых запісах можна таксама меркаваць пра навучанне іканапісу, наяўнасць вучняў у майстра: “Сей рисунок снятый Иоанном Ки(?)вым отроком”. Пра складанне “дынастычнага стылю” пісьма сведчаць імёны бацькоў і дзяцей аднаго прозвішча. Фёдар Галявін пакінуў сваё імя на прорысе “Божая Маці Валакаламская”, датаваным 1826 г.; падпісаў прорыс “Спас Нерукотворны” на паперы 1832 г., датаваны 1833 г.;

падпісаў, датаваў і пакінуў тэхнічныя пазнакі на прорысе “Цуды Божай Маці Казанскай”: “Сняты 1866 года генваря 14-го із 1-й Полаты на кладбішце вь Москве Ф. Голявина”; падпісаў прорысы “Спас плечавы” і “Невядомы святы” на паперы без філіграней; прорыс “Вогненнае ўзыходжанне Ілы” на паперы канца XVIII ст. (?) (ВМСБТ. – НВФ 322/6; 322/ 5; 322/9; 322/23; 322/18; 348). Яго сын, Гаўрыіл Галявін, які працаваў у старадубскім пасадзе Злынка, у 1860, 1863 гг. падпісаў прорысы “Аранта”, “Божая Маці Ціхвінская”, “Святы Яўгеній” (ВМСБТ. – НВФ 322/19; 322/8; 322/16). Ён жа падпісаў прорыс “Галава прарока”: “Принадлежит Гавриле Феодорову Голявину. Посад Злынка” (ВМСБТ. – НВФ 322/25).

Вывучэнне і публікацыя пісьмовых крыніц, звязаных з веткаўскай іканапіснай школай, нанава адкрывае для нас гэтую культурную з’яву. Традыцыя атрымлівае дакументальнае пацвярджэнне і набывае гістарычна датаваныя “маркеры”, адзінкі для розных перыядаў існавання. Слова вельмі важна для іканапісу. Гэта выразна падкрэсліваюць пісьмовыя помнікі. Робіцца больш зразумелым і паходжанне арыгінальных “веткаўскіх” іканаграфій. Мы бачым таксама, як уплятаецца лёс мясцовага мастацтва ў палатно беларускай культуры, нараджаючы самабытную з’яву Веткаі.

Рукапісы выступаюць і жывымі сведкамі традыцыі, якая асэнсоўвае сябе знутры. Высвятляецца актыўная роля асобы ў кананічным мастацтве, што нязвыкла для нас. Выяўляецца сапраўдны маштаб духоўнай дзейнасці веткаўскага цэнтра. Мы знаёмімся з сакрэтамі старога майстэрства, атрымліваючы гэтыя веды “ад саміх старых майстроў”. Урэшце, упершыню апублікаваныя помнікі адкрываюць новыя старонкі нашай гісторыі.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Беляев, Я. С.** Летопись Ветковской церкви / Я. С. Беляев. – Рукопись XVIII в. – Институт русской литературы (ИРЛИ). Древлехранилище. Собрание ИМЛИ. – № 45. – 125 л.
2. **Бусева-Давыдова, И. Л.** Новые иконографические источники в русской живописи XVII в. / И. Л. Бусева-Давыдова // Русское искусство позднего Средневековья: Образ и смысл : [сб. научн. тр.] / Рос. акад. художеств, НИИ теории и истории изобразит. искусств; отв. ред. и сост. А. Л. Баталов [и др.]. – М. : НИИ теории и истории изобразительных искусств, 1993. – С. 190 – 206.
3. **Буслаев, Ф. И.** О литературе. Исследования. Статьи / Ф. И. Буслаев. – М. : Худож. лит., 1990. – 512 с.
4. **Гусева, Э. К.** Старообрядческое искусство на Брянщине и Гомельщине / Э. К. Гусева // Из истории фондов научной библиотеки Московского университета; под ред. Е. С. Карповой. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – С. 130 – 135.
5. **Живая вера. Ветка** / сост. Г. Г. Нечаева, О. Д. Баженова; авт. текста Г. Г. Нечаева. – Минск : БелЭн, 2012. – 472 с.
6. **Изображения Богоматери по изданию С. Т. Большакова.** – М., 1992 (репринт издания 1905 г.).
7. **Клепиков, С. А.** Филлигранны на бумаге русского производства XVIII – начала XX века / С. А. Клепиков. – М., 1978.

8. **Кобяк, Н. А.** Славяно-русские рукописи XIV – XVII веков научной библиотеки МГУ (Поступления 1964 – 1984 годов) / Н. А. Кобяк, И. В. Поздеева. – М. : Изд-во МГУ, 1986.

9. **Кобяк, Н. А.** О научном значении книжных памятников, полученных НБ МГУ из археографических экспедиций / Н. А. Кобяк // Мир старообрядчества. – Вып. 7. Традиционная книга и культура позднего русского средневековья. Ч. 1. Кириллическая книга в русской истории и культуре. – Ярославль : Ремдер, 2008. – С. 53 – 63.

10. **Круглова, Т. А.** Краткое описание рукописей, найденных в 1973 г. на территории Молдавской ССР и Одесской области УССР / Т. А. Круглова // Из истории фондов научной библиотеки Московского университета. – М. : Изд-во Московского университета, 1978. – 184 с.

11. **Нечаева, Г. Г.** Ветковская икона / Г. Г. Нечаева. – Минск : Четыре четверти, 2002. – 268 с.

12. **Нечаева, Г. Г.** Иконопись старообрядческих слобод / Г. Г. Нечаева // Голоса ушедших деревень / Г. Г. Нечаева [и др.]; под общ. ред. Г. Г. Нечаевой. – Минск : Беларус. наука. – 2008. – 342 с.

13. **“Подлинник иконописный”, рукопис-канвалют XVII – XIX стст.** – Музей Дзяржаўнай установы культуры “Гомельскі палацава-паркавы ансамбль” (ДУК ГППА). – КП № 15189. – 300 арк.

14. **Ошуркевич, Л. А.** Памво Берында и первые иллюстрированные издания на Украине / Л. А. Ошуркевич // Народная гравюра и фольклор в России XVII – XIX вв. – М. : Сов. художник, 1976. – 369 с.

15. **Поздеева, И. В.** Личность и община в истории русского старообрядчества / И. В. Поздеева // Мир старообрядчества. История и современность. – Вып. 5. – М. : Изд-во МГУ, 1999. – С. 3 – 28.

16. **Поздеева, И. В.** Вновь найденный сборник Симеона Моховикова с гравюрами Г. П. Тепчегорского / И. В. Поздеева // Народная гравюра и фольклор в России XVII – XIX вв. – М. : Сов. художник, 1976. – С. 175 – 198.

17. **Поздеева, И. В.** Археографические работы Московского университета в районе древней Ветки и Стародуба (1970 – 1972) / И. В. Поздеева // Памятники культуры : Новые открытия. 1975 / редкол. Д. С. Лихачев (гл. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1976. – С. 52 – 69.

18. **Поздеева, И. В.** Территориальная книжная коллекция и задачи комплексных археографических исследований / И. В. Поздеева // Из истории научной библиотеки Московского университета. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – С. 111 – 119.

19. **Свенцицкая, В. И.** Украинская народная гравюра XVII – XIX вв. / В. И. Свенцицкая // Народная гравюра и фольклор в России XVII – XIX вв. – М. : Сов. художник, 1976. – С. 61 – 73.

20. **Тарасов, О. Ю.** Рама и образ. Риторика обрамления в русском искусстве / О. Ю. Тарасов. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – 447 с.

21. **Черепнин, Л. В.** Русская палеография / Л. В. Черепнин. – М. : Гос. изд-во политической лит-ры, 1956. – 616 с.

22. **Шматаў, В. Ф.** Беларуская кніжная гравюра XVI – XVIII стагоддзяў / В. Ф. Шматаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 183 с.

23. **Философия русского религиозного искусства XVI – XX вв.** – М. : Издательская группа “Прогресс-Культура”, 1993. – 400 с.

24. **Eberhard, K. Vetka** / K. Eberhard // Unbekanntes Russland Ikonenmalerwerkstätten der Altgläubigen im 18. und 19. Jahrhundert : Vetka, Guslicy, Nev’jansk und die Werkstatt Frolov in Raja. – Frankfurt am Main : Henrich Editionen, 2010. – 176 s.

25. **“Бисер”.** Сборник рукописный. Автор-составитель М. Слатин. Клинцы, 1847 г. // ВМСБТ. – КП № 707/6.

Галіна НЯЧАЕВА,

дырэктар Веткаўскага музея стараабраднасці і беларускіх традыцый імя Ф. Р. Шклярава.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 01.03.2013 г.

МАНУМЕНТ ПЕРАМОГІ – КРЫШТАЛІЗАЦЫЯ ВЕЧНАСЦІ

Манумент Перамогі ў Мінску – бясспрэчны сімвал, знакавы мастацкі вобраз сталіцы Беларусі ўжо больш за паўстагоддзя. Ці ўсяго толькі крыху больш чым паўстагоддзя з яго 945-гадовай гісторыі. Безумоўна, ён вельмі значны для духоўнай культуры горада і яго горадабудаўнічай структуры, сфарміраванай у асноўным у пасляваенныя гады. Манумент фіксуе не толькі цэнтр архітэктурнага ансамбля плошчы Перамогі як ядра гэтай новай горадабудаўнічай структуры, але, можна сказаць, і цэнтр Еўропы з яе складанымі геапалітычнымі праблемамі. Агульнавядома, што геаграфічны цэнтр Еўропы знаходзіцца на тэрыторыі Беларусі, магчыма, каля сцен Мірскага замка, як сцвярджаюць экскурсаводы. Але семантычна, хутчэй за ўсё, гэтае месца знаходзіцца тут, каля падножжа манумента Перамогі. Мастацкая выразнасць, прыцягальная гармонія і неардынарнасць збудавання вельмі пераканаўчыя. Акрамя гэтага, у ім заключана глыбокая семантыка, што не толькі прачытваецца ў візуальных вобразах скульптуры, але і зашыфравана ў архітэктурны помнік.

Як беларускія дойдзіды Георгій Заборскі і Уладзімір Кароль прыйшлі менавіта да такога вобраза манумента Перамогі? Вядома, што карэнны мінчанін, пазней народны архітэктар СССР, Георгій Заборскі яшчэ ў 1942 г. пачаў рабіць накіды гэтага помніка, калі знаходзіўся ў шпіталі. Тое перакананне ў нашай перамозе не прайшло дарэмна. У 1950 г. быў аб'яўлены адкрыты Усесаюзны конкурс на найлепшы праект помніка-манумента ў Мінску у гонар Перамогі савецкага народа над фашысцкай Германіяй і на ўвекавечанне памяці воінаў Савецкай Арміі і партызанаў, якія загінулі ў Вялікую Айчынную вайну. У ім бралі ўдзел выдатныя архітэктары і скульптары з усяго СССР. Найлепшым быў прызнаны праект архітэктара Г. Заборскага пад дэвізам “Беларусь”, дзе была закладзена асноўная ідэя будучага манумента Перамогі: абеліск, вышыняю каля 45 м, меў грані, якія нагадвалі беларускі народны ручнік, і быў увенчаны гербам БССР. Але гэты праект быў не адразу прыняты да рэалізацыі. Савет Міністраў БССР у 1951 г. арганізаваў яшчэ адзін, на гэты раз закрыты конкурс, у якім зноў перамог аўтарскі калектыў беларускіх архітэктараў Г. Заборскага і У. Каралю, з удзелам скульптараў З. Азгура, А. Бембеля, А. Глебава, С. Селіханова. У новым варыянце былі ўдакладнены вышыня манумента, форма стылабата і наверха абеліска, дзе выяву герба БССР замяніў ордэн Перамогі.

Добра вядомы сёння манумент Перамогі ў Мінску ўстаноўлены ў 1954 г. Ён вырашаны ў выглядзе абеліска вышыняю каля 40 м, аблічаванага шэрым гранітам. Грані абеліска рытмічна падзяляюць вузкія палоскі, а завяршае шырокая паласа нацыянальнага геаметрычнага арнаменту, што нагадвае абрадавы ручнік. Чатырохгранны ствол абеліска заканчваецца даволі высокай і стройнай усечанай пірамідкай і ўвенчаны ордэнам Перамогі, выкананым з бронзы і смальты. Цікава, што для гэтай работы была выкарыстана смальта, якую знайшлі ў былой лабараторыі-майстэрні вялікага М. Ламаносава, што была выпадкова выяўлена падчас пасляваеннага аднаўлення галоўнага корпуса Пецябургскай акадэміі мастацтваў. Абеліск усталяваны на кубічным пастаменце, грані якога аформлены бронзавымі скульптурнымі тэматычнымі рэльефамі, выкананымі ў рэалістычнай манеры: “9 мая 1945 г.” (скульптар А. Бембель), “Савецкая Армія ў гады Вялікай Айчыннай вайны” (С. Селіханаў), “Слава загінулым героям” (З. Азгур), “Партызаны Беларусі” (А. Глебаў). Яны ўвабляюць памяць народа пра гераічную барацьбу з захопнікамі, смутак невымерных страт, радасць перамогі [1]. Цэнтрычнасць і вертыкальная накіраванасць кампазіцыі абеліска падкрэслены ступеньчата-пірамідальнымі формамі стылабата з чорнага лабрадарыту і шырокага васьміграннага лесвічнага подыума, укампанаванага ў геаметрычна дасканалую, у выглядзе круга, форму плошчы, якая раней і называлася Круглай. Семантычна гэтая горадабудаўнічая кампазіцыя сімвалізавала ўпарадкаваную гармонію Сусвету, вылучэнне яго з касмічнага хаосу.

Перад манументам 3 ліпеня 1961 г. быў запалены Вечны Агонь. У 1984 г. пры будаўніцтве мінскага метрапалітэна плошча была перапланавана і вырашана паводле двух узроўняў, што крыху парушыла першапачатковую творчую задуму (архітэктары Б. Ларчанка, Б. Школьнікаў, мастак У. Стальмашонак, скульптар М. Рыжанкоў). Круглая форма плошчы была заменена авальнай, адначасова, з увядзеннем цэлага шэрагу дадатковых элементаў-сімвалаў, зменшылася пафасна-гераічнае ідэйна-мастацкае гучанне ансамбля, узмацніліся мемарыяльна-жалобныя ноты. Гэты факт адзначаў галоўны аўтар манумента Перамогі Г. Заборскі, якога не запрасілі да працы над праектам рэканструкцыі плошчы. Ён гаварыў: “...помнік ад пачатку быў задуманы ў гонар трыумфу Перамогі на зямлі Беларусі, з ма-

жорным, а не мінорным гучаннем. Пройдзе час, жыццё нас разважыць” [2]. Як бачым, творца нападуняў архітэктурную форму абеліска, пакладзеную ў аснову аўтарскай задумы, глыбокай семантыкай.

І сапраўды, форма абеліска надзвычай архаічная і эстэтычна дасканалая. Яна паходзіць ад найстаражытнейшых цывілізацый і адлюстроўвае іх касмаганічныя светапоглядныя сістэмы. Класічны старажытнаегіпецкі абеліск складаецца з вышыннага аб’ёму (звычайна высокай квадратнай у аснове калоны ці ўсечанай піраміды, грані якой перасякаліся б у бясконцасці), але яго вертыкальная накіраванасць спыняецца зверху невялікай роўнабаковай пірамідай – пірамідыёнам [3]. Статычная геаметрычна завершаная форма старажытнаегіпецкіх пірамід, якія з’яўляліся пахаваннямі фараонаў, сапраўды, семантычна можа атаясамлівацца з сімвалам смерці, але спалучэнне яе з вышынным складнікам, скіраваным у бясконцасць, ужо азначае яе пераадоленне, пераход у іншае вымярэнне, можна нават сказаць – крышталізацыю вечнасці. Адметная і неадназначная геаметрыя формы абеліска семантычна робіць яе пазачасавай, скіраванай да Неба, пры гэтым аднолькава адкрытай да чатырох бакоў свету, бязмежнай прасторы Космасу.

Характэрна, што ў старажытнаегіпецкай архітэктуры абеліскі звычайна рабіліся і ставіліся парамі па баках увахода ў храм. Такім чынам яны не цэнтравалі прастору, а ўмоўна падзялялі яе на тры часткі, акцэнтуючы вось сіметрыі. Пазней многія егіпецкія абеліскі былі перавезены ў Рымскую імперыю як ваенныя трафеі, але колькасць гэтых важкіх шматтонных каменных маналітаў абмяжоўвалася складанай транспарціроўкай марскім шляхам, што часам прыводзіла да падзелу першапачатковай пары абеліскаў. У выніку старажытнаегіпецкі мастацкі і мемарыяльны кантэкст абеліска быў па-свойму ўспрыняты і пераасэнсаваны еўрапейскай Антычнасцю і тымі архітэктурна-мастацкімі эпохамі, якія сталі яе спадчыннікамі.

Дасканаласць абеліска як амаль ідэальнай цэнтрычнай архітэктурна-прасторавай формы была ацэнена ў Еўропе ў Новы час. Свецкі паводле сваёй сутнасці італьянскі Рэнэсанс не зважаў на пантэістычны характар абеліска як сакральнага знака. Адраджаючы абеліск як

Манумент Перамогі ў Мінску.

улюбёны мастацкі знак-сімвал антычнай культуры, Рэнэсанс надзяляў яго зусім іншым зместам. Зварот да старажытнаегіпецкіх формаў часам служыў абгрунтаваннем генеалагічных міфаў, напрыклад паходжання сям’і Борджыя ад бога Асірыса [4].

Зусім іншы кантэкст і хрысціянская сакралізацыя абеліска назіраецца ў горадабудаўніцтве Італіі эпохі барока, што абумоўлена дуалістычнасцю светапогляду грамадства таго часу. Абеліскамі цэнтравана прасторавае геаметрыя цэлага шэрагу плошчаў Вечнага горада. Усяго ў Рыме 13 плошчаў з абеліскамі рознага паходжання. Характэрна, што ўсе шматлікія абеліскі Рыма часоў барока абавязкова ўвеччаны крыжамі, што надае гэтай пазачасавай пантэістычнай форме хрысціянскае гучанне. Асабліва вядомы абеліск на плошчы Святога Пятра ў Ватыкане, якім “кароль барока” Ларэнца Берніні акцэнтаваў перасячэнне восей галоўнага каталіцкага сабора Святога Пятра і авальнай плошчы з двума сіметрычна размешчанымі фантанамі. Паводле падання, ватыканскі абеліск, вывезены з Егіпта ў Рым, першапачаткова ў сваім залатым шарынавершы захоўваў астанкі Юлія Цэзара [5]. Відавочна, што гэты абеліск выступае ў гісторыі не проста як надмагілле або пахавальня, але і як сімвал неўміручасці.

У часы Асветніцтва, класіцызму і рамантызму семантыка абеліска ў еўрапейскай культуры перацякае з ансамблевага горадабудаўнічага акцэнту, характэрнага для барока, у паркабудаўнічы, менавіта як пантэістычная экзатычная форма альбо старажытнаегіпецкі матыў і г. д. Відавочна, што на працягу развіцця еўрапейскай цывілізацыі мастацкая і семантычная роля найстаражытнейшай формы абеліска змянялася ў залежнасці ад запатрабаванняў грамадства.

Абеліск на плошчы Святога Пятра ў Рыме.

Вядомы расійскі культуролог і архітэктурознаўца Г. Рэўзін разглядае семантыку абеліска толькі ў новаеўрапейскай архітэктуры, пачынаючы з Рэнэсансу. Пры гэтым ён адразу адмяжоўваецца ад архетыпаў і сацыяльна-гістарычнай эвалюцыі формы абеліска, што ў выніку зводзіць яго значэнне да двух аспектаў: а) надмагілля – сімвала смерці; б) горадабудаўнічага акцэнта ў семіятычным сэнсе “я ёсць”. Характэрна, аднак, што ў змястоўных разважаннях гэтага аўтара ніводнага разу не сустракаюцца словы *вечнасць, памяць, хрысціянства*. Пры гэтым смерць разглядаецца ім толькі як распад арганічнай матэрыі ці, у лепшым выпадку, як сюжэт антычнага міфа, пераход нябожчыка ў царства Аіда. Ён апрыйёры адмаўляе таксама найстаражытнейшую фалічную семантыку абеліска, характэрную для фрэйдызму і шэрагу еўрапейскіх эзатэрычных канцэпцый. У выніку даследчык прыходзіць да спрэчнай высновы, што абеліск – “знак з падкрэсленай адсутнасцю сэнсу” [6].

Нельга не пагадзіцца з вядомым нямецкім мастацтвазнаўцам Э. Панофскім, што сімвал у мастацтве цалкам залежыць ад кантэксту, і найперш гістарычнага [7]. Своеасаблівую сацыяльна-гістарычную і мастацка-семантычную ролю мела ўсталяванне ў 1836 г. у Парыжы на плошчы Згоды (раней плошча Людовіка XV) егіпецкага абеліска з Луксора, які датуецца XIII ст. да н. э. і з’яўляецца найстаражытнейшым помнікам архітэктуры, што знаходзіцца сёння на тэрыторыі сучаснай Еўропы. Гэты абеліск быў падараваны каралю Карлу X егіпецкім пашой Махамедам Алі як знак прызных дыпламатычных адносін з Францыяй, але яго ўсталявалі толькі пры каралі Луі-Філіпе, старэйшым сыне графа-рэвалюцыянера Філіпа Эгалітэ, які ў свой час галасаваў за смяротнае пакаранне караля

Людовіка XVI. Апошні быў гільяцінаваны на гэтай плошчы, дзе яшчэ раней стаяла конная статуя Людовіка XV [8]. Размяшчэнне мемарыяльнага абеліска на месцы крывавай гільяціны несла ў сабе дадатковую ідэю нацыянальнага прымірэння і палітычнай згоды.

Менавіта перамога Расійскай імперыі над напалеонаўскай Францыяй у вайне 1812 г. абумовіла з’яўленне на беларускіх землях шэрагу абеліскаў – помнікаў рускай вайскавай славы. У 1812 г. пад Полацкам пры падыходзе напалеонаўскай арміі да Заходняй Дзвіны 5 – 6 жніўня і яе адступленні 5 – 8 кастрыч-

ніка адбыліся жорсткія бітвы паміж расійскімі і французскімі войскамі. Гэтыя падзеі ў 1850 г. былі ўвекавечаны ўсталяваннем на галоўнай Параднай плошчы Полацка адмысловага мемарыяльнага знака, адлітага з чыгуну ў выглядзе псеўдарускага шатровага храма з цыбулістай галоўкай, што адпавядала ідэям славянафільства, якія панавалі на той час у Расійскай імперыі. У 1930-я гг. помнік быў знесены, а ў наш час адбудаваны нанова да 1150-гадовага юбілею горада. Жорсткія баі ў 1812 г. адбыліся таксама і на Віцебшчыне. Памяць пра іх ушанавана праз 100 гадоў класічным абеліскам гарманічных прапорцый, вышынёю ў 26 м, выкананым у 1911 – 1912 гг. з чырвонага граніту і ўвечаным двухгаловым арлом (аўтар – акадэмік архітэктуры І. Фамін).

Калі прыгадаць словы з песні пра гібель крэйсера “Варяг”: “Не скажэт ні камень, ні крест, где легли во славу мы русского флага...”, робіцца відавочным, што на пачатку XX ст. агульнапрынятымі сродкамі ўвекавечвання вайскавай славы былі надмагільны камень (гэты від помніка вядомы ўжо ад часоў Старога Завету) альбо крыж – новазаветны сімвал ахвяры Хрыста. Гэтыя сімвалы сталі менш актуальнымі падчас Вялікай Айчыннай вайны, калі за вызваленне роднага краю гераічна змагаліся і гінулі людзі розных веравызнанняў і нацыянальнасцей, якія ў савецкі час у большасці сваёй мусілі лічыцца атэістамі. Гэта і павярнула грамадскую памяць да пазачасавага мастацкага вобраза абеліска. На нашай зямлі засталіся тысячы сціпых салдацкіх абеліскаў. Іх ідэя здаецца аб’яднанай абеліскам-сімвалам – манументам Перамогі ў Мінску, які і паводле формы, і па змесце прыцыпова адрозніваецца ад названых славурых абеліскаў Еўропы. Ён выконвае дамінантную го-

радабудаўнічую ролю і пры гэтым з'яўляецца мемурыяльным знакам [9].

Геаметрыя – навука ўніверсальная, аснова архітэктуры. Калі крыху перайначыць словы А. Пушкіна пра музыку, якая нібыта з'яўляецца “праверанай алгебрай гармоніяй”, то пра архітэктуру можна сказаць, што яна гармонія, правераная геаметрыяй. Старажытны чалавек упершыню ўбачыў у навакольным хаатычным асяроддзі ідэальную прамую ў лініі гарызонту, якая, на яго думку, аддзяляла верхні нябесны свет ад дольнага, зямнога. А першую вертыкаль ён убачыў у ствале дрэва, і таму яна была асэнсавана як сімвал росту, развіцця, кантакту з найвышэйшымі сферамі. Нездарма сярод старажытных арнаментаў нашых продкаў атрымаў распаўсюджанне матыў так званага Сусветнага дрэва, якое сімвалізуе нараджэнне, жыццёвы шлях, смерць і зноў нараджэнне [10].

Гэты сакральны сэнс закладзены таксама і ў абеліску манумента Перамогі ў сталіцы Беларусі. Яго грані строга вертыкальныя, што суадносіць помнік з зямлёй і небам, а рытмічны лад палосак арнаменту, які паўтарае матывы беларускіх абрадавых ручнікоў, сімвалізуе шлях у Вечнасць. Пяціканцовая зорка ордэна Перамогі, што вячае манумент, расцвітае як Дрэва жыцця, як салют у гонар няскораных. Святочнай урачыстасцю, пераможнай супакоенасцю ён сутнасна адрозніваецца ад шматлікіх пазнейшых мему-

рыялаў Беларусі з ваяўнічымі абеліскамі-штыкамі. Таму непаўторны мастацкі вобраз манумента Перамогі ў Мінску ўяўляе сабой адметны і паэтычны вынік творчасці выдатных майстроў архітэктуры, а разам з тым і нейкую звышканцэнтрацыю этнічнага “калектыўнага несвядомага” беларусаў.

Спіс літаратуры

1. **Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Мінск** / АН БССР. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; рэдкал. : С. В. Марцэлеў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1988. – С. 172 – 173.
2. **Чернатов, В. М.** Георгий Заборский / В. М. Чернатов. – Минск : Польша, 1999. – С. 72 – 86.
3. **Символы. Знаки** / ред. группа : Т. Каширина, Т. Евсева [и др.]. – М. : Мир энциклопедий Аванта, 2007. – 187 с.
4. **Pevzner, N.** The Egyptian revival / N. Pevzner, St. Lang // Studies in Art architecture and design. – Vol. 1. – N. 4. – 1968. – P. 219.
5. **Colvin, H.** Architecture and the after-life / H. Colvin. – New Haven & London, 1991. – P. 341.
6. **Ревзин, Г.** Очерки по философии архитектурной формы / Г. Ревзин. – М. : ОГИ, 2003. – С. 53 – 69.
7. **Panofski, E.** Studies in Iconology / E. Panofski. – New York, 1964. – P. 7.
8. **Джонс, К.** Париж : Биография великого города / К. Джонс. – М. – СПб., 2006. – С. 417.
9. **Габрусь, Т.** Паэзія архітэктуры / Т. Габрусь. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – С. 209.
10. **Міфалогія беларусаў** : энцыклапед. слоўнік. – Мінск : Беларус, 2011. – С. 158.

Тамара ГАБРУСЬ,
доктар мастацтвазнаўства.

Да Міжнароднага дня музеяў

ІНТЭРАКТЫЎНАЯ ПРАЦА З НАВЕДВАЛЬНІКАМІ ЛІТАРАТУРНАГА МУЗЕЯ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

З ВОПЫТУ РАБОТЫ

Артыкул прысвечаны культурна-адукацыйнай дзейнасці філіяла Літаратурнага музея Максіма Багдановіча “Беларуская хатка”. У цэнтры ўвагі – інтэрактыўныя формы працы з наведвальнікамі: прадстаўленні старажытнага ляльнага тэатра – батлейкі, музейна-педагагічныя заняткі “Сам зраблю батлеечную ляльку”, «Душа “Беларускай хаткі”», «Калядкі ў “Беларускай хатцы”», літаратурная гасцёўня, літаратурна-тэатралізаваныя мерапрыемствы. Разглядаецца ўвядзенне гэтых форм у практыку дзейнасці, змяненне, трансфармацыя на працягу існавання філіяла. Узнікаюцца праблемы арганізацыі інтэрактыўных мерапрыемстваў у літаратурных музеях, прапануюцца шляхі іх вырашэння.

Апошнім часам у музейным асяроддзі ўсё часцей пачынаюць звяртацца да інтэрактыўных форм працы з наведвальнікамі, бо музейная аўдыторыя робіцца ўсё больш патрабавальнай: сучасным наведвальнікам музеяў ужо не хапае экскурсавода, які проста гаворыць і паказвае то направа, то налева... Сёння да прафесійнага ведання музейнай прасторы супрацоўнік павінен прыкласці ўменне захапіць публіку, знайсці такую форму працы, з дапамогай якой слухач

змога не проста ўспрыняць матэрыял, а перш за ўсё адгукнуцца на яго. Сучасная музейная педагогіка прапануе некалькі кірункаў дзейнасці. Сярод іх экскурсіі, фільмы, мультымедычныя прэзентацыі, майстэрні, сумесныя праекты са школамі, музейны тэатр і г. д.

У некаторых літаратурных музеях інтэрактыўная праца з наведвальнікамі толькі пачала ўкараняцца, пасоўваючы маналагічную экскурсію. Сёння найбольш распаўсюджанай ста-

ла форма, якая найперш задавальняе школы – так званая лекцыя з выкарыстаннем кіно альбо мультымедынай прэзентацыі, што ствараецца супрацоўнікамі музеяў на аснове фондавых калекцый. Папулярнасцю падобныя мерапрыемствы карыстаюцца, хутчэй за ўсё, таму, што будуцца па прынцыпе задзейнічання адначасова вялікай колькасці дзяцей і займаюць не шмат часу для дасягнення галоўнага выніку. Асноўныя мінусы такой формы музейнай дзейнасці – дрэннае ўспрыманне матэрыялу і ўсё тая ж адсутнасць зваротнай сувязі. Праўда, некаторым таленавітым музейным лектарам часам удаецца завалодаць увагай пэўнай часткі школьнікаў і наладзіць нешта падобнае да дыялогу, але гэта, хутчэй, выключэнне з правілаў, бо фарміраванне груп на такія “музейныя” мерапрыемствы даволі часта вызначаецца рознымі ўзроставымі катэгорыямі і адсутнасцю магчымасці бачыць рэакцыю слухачоў з-за іх масавасці, што, безумоўна, ускладняе падачу матэрыялу. Асабліва малаэфектыўная такая праца ў аўдыторыі пачатковых класаў: большасць дзяцей амаль не валодае беларускай мовай, і таму часам перадача інфармацыі зводзіцца да імправізаванага перакладу.

На наш погляд, лекцыйныя формы, нават і з мультымедычным суправаджэннем, больш прыдатныя для студэнцкіх аўдыторый, калі слухачы ўжо валодаюць навыкам засяроджвання на маналагічным матэрыяле. Безумоўна, здараюцца выпадкі, калі старэйшыя ўзроставыя групы школьнікаў і студэнтаў праяўляюць абьякавасць і, наадварот, малодшыя вучні ўважліва, з цікавасцю слухаюць лектара (толькі не ва ўмовах, калі сабрана адначасова некалькі класаў). Таму да выбару лекцыйнай падачы музейнага матэрыялу трэба падыходзіць, улічваючы падрыхтаванасць груп.

Калі гаварыць пра іншыя формы музейнай педагогікі, то ў апошні час у нашай установе, у прыватнасці ў філіяле Літаратурнага музея Максіма Багдановіча “Беларуская хатка”, даволі паспяхова праходзяць прадстаўленні батлейкі; музейна-педагагічныя заняткі “Сам зраблю батлеечную ляльку”, «Душа “Беларускай хаткі”», «Калядкі ў “Беларускай хатцы”»; сумесныя музейна-школьныя праекты, а таксама сустрэчы з навукоўцамі і творчымі асобамі, у тым ліку з выкарыстаннем тэатралізаваных форм. На некаторых з іх спынімся больш падрабязна.

Варта, напэўна, пачаць з літаратурнай гасцёўні, самай першай нетрадыцыйнай і наватарскай у свой час формы працы з музейнай аўдыторыяй. У Мінску ў 1916 – 1920-я гг. існаваў клуб інтэлігенцыі “Беларуская хатка”, удзельнікам якога быў і Максім Багдановіч. Жаданне працяг-

нуць традыцыі клуба стала ідэйным стрыжнем пры стварэнні філіяла ЛММБ “Беларуская хатка”. Вядома таксама і тое, што на Каляды 1915 г. у беларускай кнігарні былі наладжаны прадстаўленні старажытнага ляльнага тэатра, а Максім Багдановіч марыў павандраваць з батлейкай па Беларусі. Менавіта таму мастацкая канцэпцыя, распрацаваная заслужаным работнікам культуры Беларусі Эдуардам Агуновічам, прадугледжвала стварэнне своеасаблівай тэатральнай залы са сцэнай і копіяй магілёўскай батлейкі XIX ст. Супрацоўнікі філіяла “Беларуская хатка” першымі ў музейным асяроддзі адрознілі паказ батлейкі. Спектаклі старажытнага ляльнага тэатра ладзяцца з лета 1991 г., у яго рэпертуары як рэлігійныя, так і свецкія інтэрмедый на розныя тэмы. Тэксты ў свой час былі адабраны і адаптаваны супрацоўнікамі музея. І сёння батлеечныя прадстаўленні працягваюць узбагачацца традыцыйнымі інтэрмедыямі. Падрыхтаваны і іншыя спектаклі па матывах вершаў беларускіх паэтаў, а таксама беларускія казкі. Экскурсіі з элементамі тэатралізацыі (музейцы пераапрааналіся ў народныя строі і гралі на музычных інструментах) і батлеечныя прадстаўленні дазволілі паказаць наведвальнікам музейныя экспанаты ў адпаведным кантэксце. Народжаныя ў душы дзіцяці перажыванні не забываюцца. Своеасаблівы дыялог працягваецца і пасля наведвання музея: школьнікі робяць малюнкi, дзе фіксуюць рэчы, якія іх найбольш уразілі. Акрамя гэтага, батлейка дазваляе глядачам стаць удзельнікамi паказу, бо батлейшчык уцягвае іх у размову праз герояў інтэрмедый, ненавязліва прымушае адгукацца.

Працягваючы тэму старажытнага ляльнага тэатра, узгадаем і пра цыкл музейных заняткаў “Сам зраблю батлеечную ляльку”. Пры яго распрацоўцы музейцы разлічвалі на некалькі этапаў правядзення. Першы – падрыхтоўчы – знаёмства з тэатрам батлейкі і прагляд спектакля. Другі – тэарэтычна-практычны – знаёмства з батлеечнай лялькай, прынцыпам яе стварэння і выраб такой лялькі дзецямі. На заключным этапе вучні могуць паспрабаваць сябе ў якасці батлейшчыка, падводзяцца вынікі працы. Несумненна перавага падобных заняткаў у параўнанні з лекцыяй у тым, што яны разлічаны на невялікую колькасць дзяцей: 8 – 10 чалавек, што настрайвае на камерны лад і стварае аптымальныя ўмовы для засваення матэрыялу.

На вялікі жаль, не заўсёды існуе магчымасць правесці такія заняткі ў сценах музея, таму часам яны праходзяць у школьным кабiнеце. Калі ў музейным асяроддзі не складана стварыць адпаведную атмасферу і ўздзейнічаць на эмацыйны стан наведвальніка, то ў класе можна апе-

рыраваць вельмі абмежаваным наборам музейных прадметаў. Часцей за ўсё пры правядзенні музейных заняткаў на базе школы даводзіцца, абмяжоўваючыся часам урока, выкладаць кароткую інфармацыю пра гісторыю беларускай батлейкі, распавядаць, як яна патрапіла ў Літаратурны музей Максіма Багдановіча. Пры спрыяльных умовах (наяўнасць праектара альбо камп'ютара) вучні маюць магчымасць паглядзець мультымедычную прэзентацыю на гэтую тэму. Пасля яны знаёмяцца з тыпамі батлеечных лялек, прыныцыпам іх стварэння, пераходзяць да вырабу ўласнай лялькі: хлопчыка, дзяўчынкі або анёла. Дзецям прапануюцца для працы самыя даступныя на сённяшні дзень матэрыялы: кардон, папера і драўляная палачка. Працэс стварэння батлеечнай лялькі даволі просты, але менавіта ён выклікае найбольшы эмацыянальны водгук. Працягласць такіх заняткаў залежыць ад узросту дзяцей і іх колькасці: калі ўсе паспяваюць зрабіць ляльку, а час яшчэ застаецца, музейны супрацоўнік прапануе вучням паэксперыментаваць, прыдумаць гісторыі для сваіх лялечных герояў і паказаць сцэнка-экспромты. Аўдыторыя ўключаецца ў працэс і жыва адгукаецца на інфармацыю, прапанаваную лектарам. Калі дзеці да правядзення заняткаў яшчэ не былі знаёмыя з батлейкай, яны атрымліваюць стымул наведаць музей, каб на свае вочы пабачыць прадстаўленні, пра якія ім распавядалі.

Элементы батлеечных спектакляў уключаюцца і ў заняткі «Калядкі ў “Беларускай хатцы”». Гэта забавляльнае відовішча разлічана на знаёмства дзяцей з беларускімі фальклорнымі традыцыямі.

Музейныя заняткі «Душа “Беларускай хаткі”» праводзяцца для тых, хто ўпершыню прыходзіць у музей. Дзеці знаёмяцца з паняццямі *музей, мемарыяльны музей, музейны прадмет*, навучаюцца правільна паводзіць сябе ў музеі, беражліва ставіцца да культурных здабыткаў нашага народа.

Сярод сумесных мерапрыемстваў музея з навучальнымі ўстановамі – літаратурная гасцёўня “Па старонках сямейнага альбома Багдановічаў”, віктарына-конкурс “Дарогамі Максіма” (у музеі) і інш. У гэтым выпадку частку праграмы загадзя, звычайна пасля наведвання экскурсіі, рыхтуюць самі дзеці: інсцэніроўкі, абарона назвы каманды і г. д. Потым кожная каманда прадстаўляе свой выступ, але кіруе працэсам менавіта музейны супрацоўнік.

Цікавая праца ў нашым музеі праводзіцца і з дарослымі. Можна вызначыць некалькі інтэрактыўных форм: вечары-лекцыі, літаратурныя, музычныя і музычна-літаратурныя імпрэзы, ве-

чары памяці, літаратурна-тэатралізаваныя мерапрыемствы. Пра апошнія хочацца распавесці асобна. Іх удзельнікамі часцей за ўсё бываюць студэнты, аспіранты, супрацоўнікі і сябры Літаратурнага музея Максіма Багдановіча. Гэта своеасаблівы працяг дзейнасці клуба інтэлігенцыі “Беларуская хатка” на пачатку ХХ стагоддзя. Нездарма менавіта там працавала ў свой час Першае беларускае таварыства драмы і камедыі, драматычная секцыя Беларускай тэатральнай грамады, хор пад кіраўніцтвам У. Тэраўскага і іншыя аматарскія калектывы. Задума ўвасобіць вопыт нашых папярэднікаў, якія стаялі ля вытокаў беларускага прафесійнага тэатра, дала пэўны плён. Аматарскія тэатральныя замалёўкі – добры “ілюстратыўны” матэрыял, што ажыўляе любое мерапрыемства і спрыяе вобразнаму ўяўленню гледачоў і гасцей вечара. Сярод такіх імпрэз апошняга часу – вечар, прысвечаны 140-годдзю з дня нараджэння А. Багдановіча, вечары-прэзентацыі кніг “Авангард і традыцыя”, “Феномен Максіма Багдановіча”, “Сармацкі альбом”, “Прыватныя рымляне” І. Багдановіч, гістарычнай драмы “Людвіка і Фабіян” Л. Рублёўскай і В. Скалабана, калекцыі народных строяў “Сулдаснасць песні, музыкі і строяў” Л. Мятлеўскай і інш.

Вылучаліся вечары-ўрокі танцаў “Беларускі народны танец: гісторыя і сучаснасць” і “Музыка 1930-х гадоў: Смаргонь – Вілейка – Крэва”, дзе наведвальнікі маглі не толькі пачуць аўтэнтычнае гранне і ўбачыць, як выконваліся мазурка, падыспань і полька, але і паспрабаваць навучыцца гэтым танцам.

Цікавыя з пункту гледжання інтэрактыву і цыклы фальклорных вечароў “Беларускі народны каляндар” і “З крыніц спрадвечных: гартаючы старонкі беларускага народнага календара”. Гэта не толькі знаёмства з цыклам народных святаў і абрадаў, традыцыйнымі стравамі, пра якія распавядалі вядомыя фалькларысты, але і жывое судакрананне з аўтэнтычнымі спевамі і іграй на музычных інструментах.

Мы распавялі толькі пра некаторыя мерапрыемствы з практыкі Літаратурнага музея Максіма Багдановіча, але ўсё іх адрознівае актыўная роля наведвальніка, яго ўключанасць у інтэрактыўны працэс. Сёння музейныя супрацоўнікі зацікаўлены менавіта ў такой падачы матэрыялу, бо ўпэўнены ў яго эфектыўнасці. І мы шчыра спадзяёмся, што такія формы працы стануць для нашых гасцей не толькі сапраўдным адкрыццём свету Максіма Багдановіча, але і свету беларускай літаратуры, традыцыі і культуры.

Таццяна ЛАБАДА.

БЕЛАРУСКАЕ СКРЫПІЧНАЕ МАСТАЦТВА ВУСНАЙ ТРАДЫЦЫІ Ў КУЛЬТУРНАЙ ПРАСТОРЫ ГРОДЗЕНШЧЫНЫ Ў XIX – XX СТСТ.

У артыкуле разглядаюцца з’явы рэгіянальнага мастацтва Беларусі скрозь прызму рэгіянальнай культурнай прасторы. З мэтай выяўлення і фіксацыі сфер уплыву культурнай прасторы на развіццё беларускага скрыпічнага мастацтва вуснага тыпу на Гродзеншчыне ў артыкуле аналізуецца асноўныя асаблівасці культурнай прасторы рэгіёна і выбудоваецца рэгіянальная сістэма дэтэрмінантаў развіцця скрыпічнага мастацтва вуснага тыпу. Выбар для аналізу скрыпічнага мастацтва абумоўлены гістарычнай устойлівасцю з’явы ў музычнай культуры гродзенскага рэгіёна на працягу чатырох стагоддзяў. На прыкладзе гэтага віду мастацтва ў артыкуле паказваюцца магчымасці міждысцыплінарнага падыходу да вывучэння мастацтва, што, на думку аўтара, дазваляе найбольш глыбока і поўна асэнсаваць своеасаблівасць даследаваных з’яў, працэсу іх развіцця і ўнутранага зместу.

Ключавыя словы: *мастацтва, скрыпічнае мастацтва, культурная прастора, сістэма дэтэрмінантаў, Гродзеншчына.*

In the article the phenomena of regional art of Belarus through a prism of regional cultural space are considered. Pursuing the aim of revealing and fixation of areas of influence of cultural space on development of Belorussian violin art of oral type in Grodno region, the author of the article analyzes the basic features of cultural space of region and builds a regional determinant system of development of the violin art of oral type. The choice for the analysis of violin art is caused by the historical stability of this phenomenon in musical culture of the Grodno region over four centuries. By example of the given type of art possibilities of the interdisciplinary approach to studying of art are shown in the article, that, by author’s opinion, allows to comprehend profoundly the originality of the studied phenomena, the process of their development and an internal content.

Вызначаная ў канцы XX ст. тэндэнцыя вывучэння мастацтва “звонку”, з культуралагічнай пазіцыі, знайшла водгук у розных галінах мастацтвазнаўства, у тым ліку і ў музычным мастацтве. Перадумовы такой змены мы знаходзім яшчэ ў працах заснавальнікаў савецкага музыказнаўства Б. Асаф’ева, Ю. Келдыша і інш. Аднак гэтая тэндэнцыя пачала інтэнсіўна развівацца толькі ў апошняй трэці XX ст. у працах маскоўскага музыказнаўцы Д. Міхайлава і яго паслядоўнікаў. У рэчышчы названага падыходу ў нашым даследаванні мы ўпершыню разглядаем з’явы рэгіянальнага мастацтва Беларусі, у прыватнасці скрыпічнага выканальніцкага мастацтва гродзенскага рэгіёна, праз прызму рэгіянальнай культурнай прасторы.

Выбар скрыпічнага выканальніцкага мастацтва абумоўлены гістарычнай устойлівас-

цю гэтай з’явы ў музычнай культуры Гродзеншчыны. Дзякуючы даследаванням Т. Бліновай, В. Дадзіёмавай, А. Капілава, А. Цеханавецкага, заснаваным на багатым архіўным матэрыяле, можна прасачыць гісторыю скрыпічнага выканальніцкага мастацтва пісьмовай традыцыі на Гродзеншчыне пачынаючы з XVIII ст. [1; 2; 3; 4]. Скрыпічнае выканальніцкае мастацтва вуснай традыцыі трапіла ў поле зроку даследчыкаў толькі ў XIX ст. (працы этнографу А. Кіркора, Я. Раманава, М. Федароўскага) [5; 6; 7]. Грунтоўнай асновай для даследаванняў беларускай інструментальнай культуры вуснага тыпу ў XX ст., безумоўна, можна лічыць працы І. Назінай, дзе прыведзены шэраг фактаў, якія тычацца народнай музычнай традыцыі гродзенскага рэгіёна [8; 9]. Адным з найбольш маштабных рэгіянальных даследаванняў апошняга часу з’яўляецца “Традыцыйная мастацкая культура беларусаў”, падрыхтаваная групай аўтараў пад агульнай рэдакцыяй Т. Варфаламеевай і прысвечаная Гродзеншчыне [10]. У нашым артыкуле часткова прадэманстраваны матэрыялы, сабраныя аўтарам падчас шэрагу палявых экспедыцый пры вывучэнні гісторыі і сучаснага стану рэгіянальнага скрыпічнага выканальніцтва вуснай традыцыі ў XX ст.

Мэта артыкула – фіксацыя абласцей уплыву культурнай прасторы як сістэмы дэтэрмінантаў, што абумоўліваюць своеасаблівасць развіцця беларускага скрыпічнага выканальніцкага мастацтва вуснай традыцыі гродзенскага рэгіёна.

Самадзейны ансамбль “Каласы”.

Аналіз існавання скрыпічнага мастацтва на Гродзеншчыне дазваляе гаварыць пра тое, што гэтае выканальніцкае мастацтва дамінавала ў народна-інструментальнай культуры рэгіёна ў XIX ст. У XX ст. скрыпка саступае свае пазіцыі гармоні, акардэону, аднак утрымліваецца ў народнай культуры на працягу амаль усяго стагоддзя. Названыя факты ставяць перад даследчыкам пытанне пра тое, чаму такі складаны ў засваенні, дарагі для сельскага жыхара інструмент, як скрыпка, трывала існуе ў народнай музычнай культуры гродзенскага рэгіёна. Разгляд гэтай з'явы скрозь прызму рэгіянальнай культурнай прасторы дазваляе наблізіцца да адказу і ўбачыць сістэму ўзаемапранікальных элементаў – дэтэрмінантаў (знешніх і ўнутраных), дзякуючы чаму найбольш глыбока і поўна асэнсаваць яе своеасабліваць, працэс развіцця і ўнутраны змест. Дэтэрмінантай устойлівасці ў функцыянаванні беларускага скрыпічнага выканальніцкага мастацтва вуснага тыпу даследаванай мясцовасці з'яўляецца, на наш погляд, гістарычны характар камунікатыўнай і інтэлектуальнай сферы як элементаў культурнай прасторы рэгіёна. Гарады Гродзеншчыны доўгі час (XIV – XVIII стст.) адыгрывалі ролю палітычных і, як вынік, культурных цэнтраў з развітой сістэмай культурна-адукацыйных устаноў. Менавіта тут вельмі рана і маштабна развівалася музычная культура пісьмовай традыцыі, у тым ліку і скрыпічнае выканальніцкае мастацтва (“Літоўская капэла” ў 1543 – 1601 гг., музычныя бурсы і аркестры XVIII ст., музычныя тэатры XVIII – XIX стст., прафесійныя ансамблі і аркестры, сістэма прафесійнай адукацыі ў XX ст.). Пазначаная асаблівасць гісторыі развіцця рэгіянальнага скрыпічнага выканальніцтва, на нашу думку, прывяла да працяглай цікавасці да скрыпкі ў народным асяроддзі (“так як у паноў”), выступіла адным з фактараў устойлівага функцыянавання, а таксама спрыяла ўзаемаўзбагачэнню двух тыпаў інструментальнага мастацтва рэгіёна.

Даследаванні этнографіі XIX ст. не заўсёды даюць дакладнае ўяўленне пра этнічную прыналежнасць зафіксаванай імі інструментальнай традыцыі. Складанасць этнічнага размежавання абумоўлена, на наш погляд, спецыфікай культурнай прасторы соцыуму як структурнага элемента культурнай прасторы гродзенскага рэгіёна XIX ст., які ўвабраў у сябе культуру трох самых шматлікіх этнасаў Гродзеншчыны (беларусаў, палякаў, яўрэяў). У статыстычных даследаваннях XIX ст. этнічная структура мясцовасці прадстаўлена досыць супярэчліва. Прычыны такой сітуацыі трэба шукаць, па-першае, у адсутнасці

Народны майстар У. Будзько са сваімі інструментамі.

адзінага крытэрыю аналізу (па мове, рэлігіі); па-другое, у палітычных і ідэалагічных поглядах даследчыкаў, якія, напрыклад, адмаўлялі права беларусаў на этнічнае самавызначэнне, называючы іх то русінамі, то літвінамі, то чарнарусамі (П. Баброўскі) [11]. Па звестках перапісу за 1897 г., у гарадах і мястэчках гродзенскага рэгіёна беларусы складалі каля 20% насельніцтва [самы нізкі працэнт беларусаў (па роднай мове) у мястэчках Лідскага і Слонімскага паветаў – каля 8%], у сельскай мясцовасці – 80% [12]. Аналіз статыстычных дадзеных дазваляе сцвярджаць, што беларусы былі дамінуючай этнічнай групай Гродзеншчыны ў XIX ст., а таксама што іх асноўная частка пражывала ў сельскай мясцовасці. На сёння колькасць беларусаў у гарадах краю складае 68%, у сельскай мясцовасці – 67% [13].

Уплыў характару рассялення беларусаў гродзенскага рэгіёна на працэс развіцця скрыпічнага мастацтва, на нашу думку, знайшоў адлюстраванне ў наступным: па-першае, паколькі ў XIX ст. большасць беларусаў Гродзеншчыны пражывала ў сельскай мясцовасці, іх скрыпічнае мастацтва, у адрозненні ад, напрыклад, яўрэйскага, існавала і развівалася ў культурнай прасторы вёскі і насліла ў асноўным вусны характар, валодала пэўнай сістэмай функцый. Па-другое, традыцыйны лад жыцця вёскі, які з гістарычных прычын існаваў на Гродзеншчыне аж да 50-х гг. XX ст. і яшчэ практычна палову стагоддзя не адчуваў тых змен, што адбываліся ў іншых рэгіёнах Беларусі, выступіў фактарам захавання ў даследаванай мясцовасці беларускага скрыпічнага мастацтва вуснай традыцыі як рэальнай з'явы культуры аж да 1980-х гг., што пацвярджаецца матэрыяламі экспедыцый аўтара гэтага артыкула. Па-трэцяе, спецыфічная сітуацыя з этнічнай самаідэнтыфікацыяй беларусаў гродзенскага рэгіёна, як у XIX ст., так і ў пер-

Вяселле ў Лідскім раёне. Скрыпач І. Трусіла. 1950-я гг.

шай палове XX ст., абумовіла асаблівы рэгіянальны характар народна-інструментальнай культуры ўвогуле і беларускага скрыпічнага мастацтва ў прыватнасці, што выяўляецца, напрыклад, у рэпертуарных асаблівасцях. У рэпертуары скрыпачоў-беларусаў адначасова існавалі і традыцыйныя для беларускай інструментальнай культуры полькі (“Драбтатуха”, “Шабасоўка”, “Казлоўскага”, “Гарачая”), кадрылі (“Навагрудская”, “Ашмянская”, “Дэмбраўская”, “Котчынская”, “Погірская”, “Тудараўская”), “Лявоніхі”, “Мяцеліцы”, і польскія мазуркі, кракавякі. Тэндэнцыі заходнееўрапейскай эстраднай музыкі, з прычыны памежнага становішча гродзенскага рэгіёна, уплывалі на рэпертуар мясцовых скрыпачоў практычна ўсю першую палову XX ст. І калі ў іншых рэгіёнах Беларусі ў 1920 – 1940-я гг. гучала савецкая масавая песня, то на сельскіх вячорках на Гродзеншчыне скрыпачы гралі заходнееўрапейскія вальсы, танга (“Капры”, “Муха ў ценжы”, “Апошняя нядзеля”, “Трай, скрыпка, трай”) і факстроты (“Страказа”, “Вішнёвы сад”, “Марына”, “Малдаўскі”).

Прымежны тып культуры, да якога належыць рэгіён і асаблівасцю якога з’яўляецца інтэнсіўнасць працэсаў міжкультурнага ўзаемадзеяння, знайшоў адлюстраванне ў характары развіцця беларускага скрыпічнага выканальніцкага мастацтва вуснага тыпу і выявіўся, напрыклад, у своеасаблівасці інструментальнага складу народнага ансамбля, найперш у XX ст. Калі ў XIX ст. скрыпач часта абслугоўваў народныя святы самастойна ці ў ансамблі з бубнам, то ў XX ст. традыцыйнымі інструментальнымі складамі для гродзенскага рэгіёна, мяркуючы па сабраных матэрыялах, былі скрыпка, акардэон, барабан; скрыпка, кларнет, акардэон; скрыпка,

цымбалы, акардэон; скрыпка, акардэон. Ансамблевая пара “скрыпка – акардэон”, якая была распаўсюджана на даследаванай тэрыторыі ў XX ст., сведчыць пра моцны ўплыў польскай і заходнееўрапейскай культуры.

Інструментарый народных скрыпачоў Гродзеншчыны, пры падабенстве з астатнімі рэгіёнамі Беларусі ў цэлым, мае некалькі своеасаблівых рэгіянальных узораў, такіх як скрыпка з трубай, скрыпка з губным гармонікам, пяціструнная скрыпка: «*Мая скрыпка старадаўнейшая “Радзівары”, італьянская... Я гэту скрыпку купіў у гэтага чалавека за 150 чырвонцаў, тады чырвонцы былі. Да гэтага, што яшчэ бацька вучыў, была ў мяне скрыпка з трубай, як пацефон. Граеш і звук дае ў трубу, на той скрыпке вечарынкi граў, не хадзіў яшчэ свадзьбы граць. Бацька не сам прыдумаў, у другога ўзяўшы, у знакомага...*»*.

Цікавым і самабытным з’яўляецца мастацтва народнага скрыпічнага майстра Уладзіслава Іванавіча Будзько са Смаргоні, 1919 г. н. Фантазія ўмельца стварыла пяціструнную скрыпку незвычайнай формы, дзе дублюецца першая струна: «*Значыць што, мужыку не нада было мелёдый. “Трай моцна”, – казаў. Дык вось я пад тую каманду пад адзін гук дзве струны зрабіў. Значыць, палучаецца дзве скрыпкі!*»**. Падчас экспедыцый аўтару ўдалося пацвердзіць і дапоўніць звесткі пра майстроў В. Шышко з вёскі Бершты Шчучынскага раёна; І. Карнея са Смаргоні; Б. Круглага з вёскі Дубчаны Лідскага раёна.

У культурнай прасторы гродзенскага рэгіёна беларускае скрыпічнае мастацтва вуснай традыцыі выконвала шэраг функцый, сістэма якіх трансфармавалася і адлюстроўвала ўсе змены, што адбываліся ў гэтай прасторы. Этнаграфічныя крыніцы XIX ст. даволі поўна вызначаюць месца беларускага народнага скрыпача ў вясковым побыце мясцовасці. Скрыпач удзельнічаў у вясельным абрадзе на розных этапах, у калядных дзеяннях, дажынках, вячорках і выконваў тым самым як забаўляльныя, так і сацыяльна-арганізацыйныя функцыі. Гэтыя традыцыйныя ролі, мяркуючы па матэрыялах нашых экспедыцый (аповеды відавочцаў, фотаздымкі), заха-

лава за 150 чырвонцаў, тады чырвонцы былі. Да гэтага, што яшчэ бацька вучыў, была ў мяне скрыпка з трубай, як пацефон. Граеш і звук дае ў трубу, на той скрыпке вечарынкi граў, не хадзіў яшчэ свадзьбы граць. Бацька не сам прыдумаў, у другога ўзяўшы, у знакомага...

* Запісана аўтарам у 2011 г. ад Ф. Капачэль, 1928 г. н., Лідскі раён.

** Запісана аўтарам у 2011 г. ад У. Будзько, 1919 г. н., Смаргонь.

валіся ў народных музыкаў аж да 80-х гг. XX ст.: *“Кожнае васкрасенне не было спасу, не хватала тых музыкантув, цяпер свадзьбаў тых няма, а раньшэ – о, Божа! Клічуць і на забаву, то ўжо едзе на свадзьбу, там падзарабіць было можна больш. Плацілі і на забавах, хлопцы збяруць па рублю... Такія былі тры пацана, у сядзьмой клас хадзілі. Ой! І на свадзьбах ездзілі. Такі друг мой быў Янулевіч Генадзій, на акардэоне, а другі на бубне, ну і я”**

Гісторыка-палітычныя змены, што рэальна адбываліся на Гродзеншчыне толькі ў пачатку 1950-х гг., пацягнулі за сабой і культурны “зрух”, які прывёў да з’яўлення новых для рэгіёна форм існавання беларускага скрыпічнага мастацтва вуснай традыцыі – самадзейных інструментальных ансамбляў пры сельскіх клубах, дамах культуры (“Каласы” ў вёсцы Вераб’евічы, “Паўлаўскія музыкі” ў вёсцы Паўлава, ансамбль вёскі Моцевічы і інш.). Новыя формы як механізм адаптацыі да змененых, а часам і варожа настроеных культурных рэалій, пашырылі сферу і маштабы функцыянавання скрыпічнага выканальніцтва вуснай традыцыі, якое выйшла на сцэну і зблізілася тым самым з музычным мастацтвам пісьмовай традыцыі, пры гэтым шмат у чым страціўшы рэгіянальную адметнасць.

На жаль, сёння мы можам са шкадаваннем канстатаваць факт згасання, практычнага знікнення скрыпічнага выканальніцкага мастацтва вуснай традыцыі на Гродзеншчыне: з 62 народных скрыпачоў, пра якіх удалося сабраць звесткі, засталася толькі чацвёрта: У. І. Будзько, 1919 г. н., са Смаргоні; Ф. Ф. Капачэль, 1928 г. н., з вёскі Капачэлі, Лідскі раён; І. К. Маршалак, 1935 г. н., з вёскі Воўпа, Ваўкавыскі раён; І. А. Станкевіч, 1936 г. н., з вёскі Балененты, Гродзенскі раён. Адна з прычын такой сітуацыі, на наш погляд, – страта рэгіянальным скрыпічным выканальніцкім мастацтвам беларусаў сваіх традыцыйных функцый з прычыны своеасаблівай уніфікацыі культурных прастораў сучаснай вёскі і горада.

У выніку, неабходна яшчэ раз адзначыць: маштабнае скрыпічнае выканальніцкае мастацтва вуснай традыцыі на Гродзеншчыне, што склалася ў рамках трыяды “інструмент – музыка – музыка”, – унікальная з’ява народнай культуры рэгіёна, якая мае ўстойлівыя традыцыі і такія своеасаблівыя лакальныя рысы, як даміноўнае становішча скрыпкі ў народнай інструментальнай культуры, захаванасць скрыпічнага выканальніцкага мастацтва вуснага тыпу аж да канца XX ст., унікальнасць узораў і своеасаблівасць складу народнага інструментальнага ансамбля і рэпертуару народнага скрыпача. На

пачатак XXI ст. скрыпічнае мастацтва вуснай традыцыі на Гродзеншчыне знаходзіцца ў стане згасання, што падкрэслівае актуальнасць і своечасовасць звароту да тэмы даследавання. Працэс развіцця і рэгіянальная адметнасць скрыпічнага выканальніцкага мастацтва вуснага тыпу, яго іманентныя ўласцівасці шмат у чым дэтэрмінаваныя характарам культурнай прасторы гродзенскага рэгіёна, а менавіта спецыфікай этнічнай структуры насельніцтва і характарам яго рассялення, што гістарычна склаліся ў камунікатыўнай і інтэлектуальнай прасторы, памежным становішчам, асаблівасцямі гістарычнага развіцця Гродзеншчыны.

Спіс літаратуры

1. **Блинова, Т. Б.** Иезуиты в Беларуси (Их роль в организации образования и просвещения) / Т. Б. Блинова. – Гродно : ГрГУ, 2002. – 425 с.
2. **Дадіомова, О. В.** Музыкальная культура городов Беларуси в XVIII веке / О. В. Дадіомова. – Минск : Навука і тэхніка, 1992. – 207 с.
3. **Капилов, А. Л.** Скрипка белорусская / А. Л. Капилов. – Минск, 1982. – 92 с.
4. **Цеханавецкі, А.** Міхал Казімір Агінскі і “яго сядзіба музаў” у Слоніме / А. Цеханавецкі; пер. з ням. мовы У. Сакалоўскага; навук. рэд. пер. і тэкст прадм. А. Мальдзіса. – Минск : Беларусь, 1993. – 176 с.
5. **Киркор, А.** Этнографический взгляд на Виленскую губернию / А. Киркор // Вестник ИРГО. – Ч. 20. – СПб., 1857. – С. 231.
6. **Материалы по этнографии Гродненской губернии** / ред. Е. Романов. – Вып. 1. – Вильно : Издание Управления Виленского учебного округа, 1911. – 238 с.
7. **Федароўскі, М.** Люд беларускі. Вяселле / М. Федароўскі; уклад., прадм. і пер. з польскай мовы І. У. Саламевіч. – Минск : Польша, 1991. – 142 с.
8. **Назина, И. Д.** Белорусские народные музыкальные инструменты : Струнные / И. Д. Назина. – Минск : Наука и техника, 1982. – 120 с.
9. **Беларуская народная інструментальная музыка** / фоназапісы, натацыя, рэд. і сістэматызацыя найгрышаў, уступ. арт. і навук. камент. І. Д. Назінай. – Минск : Навука і тэхніка, 1989. – 655 с.
10. **Традыцыйная мастацкая культура беларусаў** : у 6 т. / В. І. Васько [і інш.]; аўт. ідэі Т. Б. Варфаламеева; агул. рэд. Т. Б. Варфаламеевай. – Т. 3, кн. 1 : Гродзенскае Панямонне. – Минск : Выш. школа, 2006. – 608 с.
11. **Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба** : Гродненская губерния / сост. член-сотрудник Русского Императорского географического общества Генерального штаба подполковник П. Бобровский. – Ч. 1. – СПб. : Типография департамента Генерального штаба, 1863.
12. **Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи**. Ч. XII : Гродненская губерния, таб. XIII. – СПб., 1905.
13. **Национальный состав населения Республики Беларусь** : Перепись населения 2009 г. / Нац. стат. комитет Республики Беларусь. – Минск : Нац. стат. комитет Республики Беларусь, 2011. – Т. 3. – С. 7, 34, 48.

Таццяна ВАШКЕВІЧ,
аспірантка Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

* Запісана аўтарам ад І. Станкевіч, 1936 г. н., Гродзенскі раён.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11.12.2012 г.

“БЫЦЬ ПАЧУТЫМ...”

АМЕРЫКАНСКАЕ ДОКУМЕНТАЛЬНАЕ КІНО НА БЕЛАРУСКІМ ЭКРАНЕ

У канцы мінулага года ў сталічным кінатэатры “Перамога” адбыўся фестываль сучаснага амерыканскага дакументальнага кіно. Дакументальнае кіно заўсёды выклікае асаблівую цікавасць, таму што закранае праблемы, зразумелыя кожнаму чалавеку незалежна ад колеру скуры, адукацыі і сацыяльнага статусу.

Фільм “Быць пачутым” рэжысёраў Эмі Султан, Эдвіна Марцінеса, Роланда Лег’ярдзі-Лаўра і Дэборы Шафер распавядае пра трох падлеткаў – Перл, Карыну і Энтані – з беднага нью-ёркскага раёна Бронкса. Па жанры гэты фільм – сучасная драма. Маладыя людзі добра разумеюць трагічнасць свайго становішча: усе яны паходзяць з бедных сем’яў, але падлеткі аб’яднаны агульнай справай – яны пішуць вершы ў стылі рэп і займаюцца ў літаратурнай студыі. А яшчэ яны жадаюць вырвацца з Бронкса ў зусім іншае, шчаслівае жыццё. У фільме гэты раён выступае нейкай метафарай “каляровага” гэта. Сімвалічны кадр, што праходзіць праз увесь фільм: на першым плане, як пераплеценае павуцінне, чыгуначная развілка Бронкса, заціснутая сярод жабрацкіх дамкоў, а недзе ў глыбіні, у лёгкай смуге, нібыта ў казачнай чароўнай казцы, – паспяховы Манхэтэн з яго знакамітымі хмарачосамі.

Наведваючы заняткі ў студыі, падлеткі праз вершы распавядаюць пра сваё вельмі няпростое жыццё, яны мараць быць пачутымі светам. Распавядаюць сумленна, часам са слязамі на вачах, адбіваючы рытм кожнага вершаванага радка ўдарамі ўласнага сэрца. Рэжысёр Р. Лег’ярдзі-Лаўра не толькі адзін з аўтараў фільма, але і адзін з кіраўнікоў гэтай літаратурнай студыі. Яго героі адчуваюць сябе перад камерай натуральна, яны забываюцца пра яе, тым больш што фільм здымаўся на працягу пяці гадоў, за якія было адздымана каля 250 гадзін матэрыялу.

Урэшце кожны з герояў фільма “Быць пачутым” выбірае свой шлях: Карына стварае сям’ю, Энтані трапляе ў турму, а Перл з упартасцю дамагаецца пастаўленай мэты і паступае ва ўніверсітэт. Аднак, нягледзячы ні на што, маладыя людзі застаюцца вернымі свайму сяброўству, яны называюць сябе “трыножкам”, бо могуць выстаяць у жыццёвых выпрабаваннях толькі разам. Іх па-ранейшаму аб’ядноўваюць душэўная блізкасць, жыццёвыя абставіны і паэзія.

Аўтары дакументальнай стужкі імкнуліся паказаць унутраны свет маладых амерыканцаў, паспрабавалі адказаць на спрадвечнае пытанне “ці лёгка быць маладым?” і паказаць, што “калі ты сам не навучышся пісаць сваю асабі-

тую гісторыю, то яе хто-небудзь напіша за цябе”. Фільм атрымаўся востры, сумленны, часам нават жорсткі, але незвычайна шчыры і глыбокі.

Зусім іншы па жанры фільм “Апошні каўбой”. Гэта фільм-элегія, фільм-роздум пра мімалётнасць жыцця, гармонію сусвету, суразмернасць і ўраўнаважанасць быцця. Гэта сузіральны фільм філасофскага і пейзажнага характару, насычаны сумнымі ўспамінамі пра мінулае, распавядае пра жыццё каўбояў Мантаны. Яны, як і іх продкі 150 гадоў таму, пасвяць авечак на бязмежных прасторах. Рэжысёры фільма Люсьен Кастэн-Тэйлар і Іліза Барбаш сталі на мэце паказаць тую частку амерыканскай культуры, якая ўжо знікае, пастараліся максімальна “заархівіраваць” яе. Цудоўныя кадры некранутай прыроды Мантаны адсылаюць гледача да часоў дзікага Захаду і першапраходцаў Амерыкі.

На паказе ў Мінску фільм ішоў пад назвай “Апошні каўбой”, хоць, між іншым, яго арыгінальная назва “Sweet grass” – “Салодкая трава”. Відаць, тут і выяўляецца своеасаблівая парадыгма – сукупнасць каштоўнасцей устаноў, якія прымаюцца і падзяляюцца грамадствам: хто галоўны героем кінатвора – авечкі, за чым жыццём ад нараджэння мы назіраем увесь фільм, ці каўбой, якія пасвяць гэтых жывёл на працягу года, даглядаюць і ахоўваюць іх? Хутчэй за ўсё, кожны глядач гэтага фільма-назірання дасць на пытанне свой адказ...

Рэжысёры імкнуліся перадаць атмасферу, што існуе ў гэтых шыроках Паўночнай Амерыкі. Працяглыя планы паказваюць павольны рытм жыцця, гукавое афармленне не адцягвае ўвагу ад кадра, а дапаўняе яго – гэта натуральныя гукі прыроды і рэдкія каментары нешматслоўных каўбояў. З гэтых павольных, шчырых і дэталёва дакладных па кампазіцыі кадраў, што паступова зачароўваюць гледача, нараджаецца вобраз біблейскага пастуха. Менавіта гэты занятак чалавека – адзін з найстарэйшых у свеце. На працягу стагоддзяў, і гэта добра відаць у фільме, ён амаль не змяніўся: паранейшаму пераганяюцца праз горныя перавалы ў пошуках свежай травы статкі, гэтак жа напружана нясуць сваю варту сабакі, а мядзведзі-грызлі ў пошуках ежы спрабуюць напасці на авечак.

Дакументальнае кіно не ўмешваецца ў жыццё, не прыдумляе яго, а фіксуе. Рэжысёр пры дапамозе мантажу расстаўляе асобныя акцэнтны і выбудоўвае драматургію фільма, дазваляючы гледачу пазнаёміцца з жыццём, гісторыяй і культурай іншых краін.

Наталля СЦЯЖКО,
кандыдат мастацтвазнаўства.

Рубрыку вядзе
Зоя ПАДЛІПСКАЯ

“РОДНЫМ СЛОВАМ РАДЗІМЕ СЛУЖЫЦЬ”

Людміла Кебіч (Вайтулевіч) нарадзілася 17 ліпеня 1951 года ў г. п. Краснасельскі Гродзенскай вобласці Ваўкавыскага раёна ў сям’і настаўнікаў. Ганаровы член СПБ. Закончыла аддзяленне тэорыі музыкі ў Маладзечанскім музычным вучылішчы і філалагічны факультэт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

Лаўрэат прэміі імя А. Дубко Гродзенскага абласнога выканаўчага камітэта “За творчыя дасягненні ў галіне культуры і мастацтва” ў намінацыі “Пісьменнік года” (2002). У 2009 г. узнагароджана нагрудным знакам Міністэрства культуры Беларусі “За ўклад у развіццё культуры Беларусі”. Пераможца Рэспубліканскага літаратурнага конкурсу “Лепшы твор 2009 года” ў намінацыі “Песенны жанр” за цыкл песенных вершаў “Словы прызнання” (2009).

Працавала выкладчыкам музычна-тэарэтычных дысцыплін у Гродзенскім дзяржаўным каледжы мастацтваў з 1972 да 2008 гг. З 2005 г. – старшыня Гродзенскага абласнога аддзялення СПБ.

З’яўляецца рэдактарам літаратурнага альманаха “На Нёманскай хвалі” (Гродна, 2009, 2010, 2012), кнігі “Гродна ў вершах і песнях: і памяць, і пашана, і любоў” (2008). Вершы перакладаліся на рускую і польскую мовы. Песні выконваліся на фестывалях “Усе мы родам з дзяцінства”, “Зорная ростань”, “Славянскі базар у Віцебску”.

Аўтар паэтычных зборнікаў “Па музычных законах” (1996), “Зялёная рутвіца” (2001), “На беразе белага ракі” (2003, перавыдадзена ў 2010), “Ключы ад Неба” (2005), “Фиолетовый дракоша” – кніга для дзяцей (2007), “Светач мастацтва” (2008), “Непераможны колер охры (2008)”; зборнікаў песень “Чароўны лістапад” (1998) і “Словы прызнання” (2011) – кампазітар Г. Кебіч. Вершы ўключаны ў падручнік “Музыка” для 2-га класа (2006, 2012), у калектыўны зборнік сучаснай беларускай паэзіі “Фантазія творцы” (2012) і інш. Жыве ў Гродна.

ПРАДВЫЗНАЧЭННЕ

Мне прадвызначана і прадпісана
родным словам Радзіме служыць.
Шлях да ісцін пакутамі высланы –
трэба выжыць, і, больш таго, – жыць.

Трэба выжыць сярод мурашынага,
бессэнсоўнага гвалту падзей.
Невыцерпнага шчасця шыпшыннага,
падазрона вясёлых людзей.

Трэба жыць – хоць ніяк не суцішыцца
мой свавольны, мяцежніцкі дух,
ён ляціць у надхмар’е, дзе пішацца,
дзе паветра, дзе сонца, дзе – рух.

Каб затым грандыёзна, сусветава
грымнуць вершам і крылы злажыць...
Доля ў кожнага ёсць, а паэтава –
родным словам Радзіме служыць.

ТЫ ПАКЛІЧ

Убярэцца сад у квецень пышную
і захіліць цэлы свет вясной.
Узаўюся ластаўкай увішнаю –
палячу на вабны голас твой.

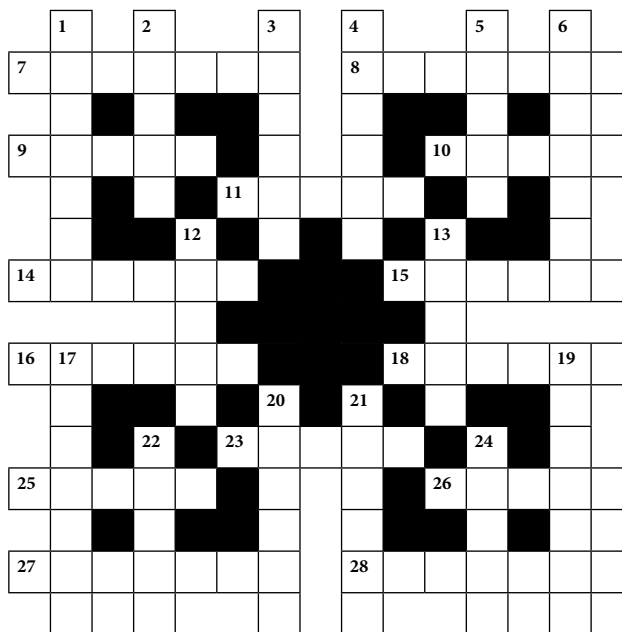
Цераз ночы жалю невыносныя,
цераз дні самоты векавой,
вечарамі, раніцамі роснымі –
палячу на вабны голас твой.

Будуць пераймаць вятры сустрэчныя,
наўздагон злаваць, вяртаць: “Пастой!”
Што перасцярогі мне спрадвечныя? –
палячу на вабны голас твой.

На пагібель, на заўгодна стратную
долю, на пакут зямных сувай...
Ты пакліч – і ластаўкай крылатаю
палячу на вабны голас твой.

КНИГА БЕЛАРУСІ

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі: 7. Народная назва новага будынка Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. 8. Невялікі твор у газеце, часопісе, зборніку. 9. ... Ваданосава – аўтарка артыкула “Янка Купала і кніга” (Роднае слова. 2012. № 7). 10. Беларускі сатырычны часопіс, які нядаўна адзначыў 70-годдзе. 11. Яе годам быў аб’яўлены ў Беларусі 2012 год. 14. Слова, што часта ўжываецца ў назвах газет, інфармацыйных праграм, навуковых выданнях ВНУ і акадэмічных устаноў. 15. Люстратар, афармляльнік, аздабляльнік кніг. 16. Письмовая прылада, тое, што і ручка. 18. Горад, дзе Ефрасіння Полацкая наладзіла першы скрыпторый і бібліятэку, цяпер у ім знаходзіцца Музей беларускага кнігадрукавання. 23. Міфалагічная істота, крывасмок, герой казак. 25. Аўтар рамана-эсэ “Францыск Скарына, або Сонца маладзіковае”. 26. “Крывіцкі ...” – суполка, створаная ў Санкт-Пецярбургу ў 1868 г. з ініцыятывы В. Савіч-Заблоцкага, мела намер выдаваць кнігі на беларускай мове. 27. Першадрукар. 28. Від выдання “Бібліятэчны свет”.

Па вертыкалі: 1. Асноўная функцыя выдавецтваў. 2. “Чырвоная ...” – маладзёжная газета. 3. Назва зборніка Навума Гальпяровіча. 4. “Новая ...” – выданне, што выходзіла ў Беларусі з 1942 г. 5. ... Будны – заснавальнік Нясвіжскай друкарні. 6. Выданне, якое выходзіла ў 1914 г., назва азначае запаленую трэсачку. 12. Псеўданім дзіцячага пісьменніка Цімоха Крысько, аднаго з аўтараў чытанкі “Роднае слова” (1969). 13. Назва дакумента “Аб бібліятэчнай справе ў Рэспубліцы Беларусь”. 17. Выдавецкае аб’яднанне “Загляне сонца і ў наша ваконца” (сінонім). 19. Выкладчык рускай і лацінскай моў у навучальных установах Полацка ў канцы 1830 – пачатку 1840-х гг., апублікаваў артыкул “Слова два о языке и грамотности Белой Руси” ў часопісе “Маяк” (Санкт-Пецярбург, 1843), дзе гаварыў пра неабходнасць выдання кніг на беларускай мове. 20. Падручнік для пачатковага навучання чытанню, пісьму. 21. Працэс шляху кнігі да чытача ў бібліятэках. 22. “Збіраўся ... струменіўся няспынна” – слова з назвы раздзела кнігі “Да кніжных скарбаў дакрануся...” бібліяфіла Міхася Казлоўскага. 24. Паэтычны зборнік Максіма Багдановіча.

Адказы

Па гарызанталі: 7. Дзіцячы. 8. Скарб. 9. Дзіцячы. 10. Дзіцячы. 11. Дзіцячы. 12. Дзіцячы. 13. Дзіцячы. 14. Дзіцячы. 15. Дзіцячы. 16. Дзіцячы. 17. Дзіцячы. 18. Дзіцячы. 19. Дзіцячы. 20. Дзіцячы. 21. Дзіцячы. 22. Дзіцячы. 23. Дзіцячы. 24. Дзіцячы. 25. Дзіцячы. 26. Дзіцячы. 27. Дзіцячы. 28. Дзіцячы.

Склала **Валянціна СОПКАВА**.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок).
Р/р № 3015702170012 у аддзяленні № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.
E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Пап. да друку 08.05.2013. Фармат 60x84 1/8. Папера газетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,5. Тыраж 2421 экз. Зак. 1435.
Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП 02330/0494179 ад 03.04.2009.

© Роднае слова, 2013